

Jokainen on kansalainen

Huono-osaisten osallisuus ja aktiivinen kansalaisuus

Särkelä Mona
Viander Riikka
Häkkilä Katja
Blomqvist Jarkko

Jyväskylän Yliopisto
Kansalaisyhteiskunnan
asiantuntijuuden maisteriohjelma

Sisällysluettelo

1 Johdanto.....	4
2 Huono-osaisuus, osallisuus ja aktiivinen kansalaisuus – Johdatus teoriataustaan.....	8
Mona Särkelä	
1 Johdanto.....	8
2 Köyhyys, marginalisaatio ja syrjäytyminen.....	8
3 Huono-osaisuus käsitteenä ja ilmiönä.....	10
4 Huono-osaisuus, elämänhallinta ja osallisuus.....	13
5 Aktiivinen kansalaisuus.....	14
3 Toimeentulotuen saajien, päihteidenkäyttäjien, vankien asunnottomien ja osallisuus ja aktiivinen kansalaisuus tutkimusten valossa.....	19
Mona Särkelä	
1 Johdanto.....	19
2 Toimeentulotuen saajien osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden tutkimus olematonta.....	20
3 Päihteidenkäyttäjien osallisuutta ja aktiivisen kansalaisuutta.....	23
4 Vankien osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta on tutkittu jonkin verran, lähinnä yhteiskuntaan integroitumisen kannalta.....	26
5 Oma koti luo parhaat edellytykset asunnottomien osallistumiseen ja aktiiviseen kansalaisuuteen.....	30
6 Yhteenveto tuloksista ja pohdintaa.....	36
4 Pitkäaikaistyöttömät ja koulupudokkaat.....	44
Riikka Viander	
1. Johdanto.....	44
2 Pitkäaikaistyöttömät.....	45
2.1 Suomalainen aktivointipolitiikka.....	46
2.2 Projektit.....	48
3 Koulupudokkaat.....	51
3.1 Ennaltaehkäisevää työtä.....	52
3.2 Koulupudokkaat ja kansalaisuus.....	54
4 Yhteenveto.....	57
5 Vammaiset, pitkäaikaissairaat ja mielenterveyskuntoutujat.....	65
Katja Häkkinen	
1 Johdanto.....	65
2 Vammaisten aktiivinen kansalaisuus.....	66
2.1 Yhteiskunnan rakenteiden vaikutus aktiiviseen kansalaisuuteen.....	67
2.2 Yksilön omien kokemusten vaikutus aktiivisen kansalaisuuden syntyyn.....	71
2.3 Järjestötoiminnan ja harrastusten merkitys aktiivisen kansalaisuuden kokemuksiin.....	73
2.4 Kaksinkertainen syrjintä.....	75
3 Pitkäaikaissairaiden aktiivinen kansalaisuus.....	76
3.1 Pitkäaikaissairaat sosiaalipalvelujärjestelmässä.....	77
3.2 Pitkäaikaissairaiden omaiset.....	79
3.3 Yhdistysten ja vertaistuen vaikutus pitkäaikaissairaille.....	80
4 Mielenterveyskuntoutujat ja aktiivinen kansalaisuus.....	81
4.1 Vertaistuki ja kansalaisjärjestöt.....	83
4.2 Ehkäisevä mielenterveystyö.....	84

5 Johtopäätökset.....	85
6 Verkko- osallistumisen mahdollisuudet.....	91
Jarkko Blomqvist.....	91
1 Johdanto.....	91
2 Digitaalinen kuilu.....	92
3 Digitaalinen voimistuminen.....	95
4 Esimerkkejä kansalaisverkko hankkeista ja digitaalisesta voimistumisesta.....	96
5 Yhteenveto.....	100
8 Yhteenveto.....	107

1 Johdanto

Tämä artikkelikokoelma on tehty tilaustyönä Kansalaisyhteiskuntapolitiikan neuvottelukunnan osallisuusjaoston Kansalaisyhteiskunnan monimuotoisuus, arjen taidot ja osallisuus – työryhmän käyttöön taustakartoitukseksi työryhmän työskentelyn tueksi. Pyrimme tuomaan työssämme esiin kokonaiskuvan huono-osaisten vähemmistöryhmien osallisuudesta, osallistumisesta ja aktiivisesta kansalaisuudesta olemassa olevan tutkimuskirjallisuuden perusteella sekä osoittamaan tämänhetkisen osallisuustutkimuksen selkeimmät puutteet ja jatkotutkimustarpeet. Tarkoituksemme on myös esittää kysymyksiä ja pohdintoja huono-osaisten osallisuudesta, osallistumisesta ja aktiivisesta kansalaisuudesta. Artikkelikokonaisuuden kirjoittajat ovat Jyväskylän yliopiston Kansalaisyhteiskunnan asiantuntijuuden maisteriohjelman opiskelijoita pääaineinaan valtio-oppi tai yhteiskuntapolitiikka.

Artikkeleissa aineistona on käytetty kirjallisuuskatsaustyyppisesti jo olemassa olevia suomalaisia tutkimuksia liittyen ryhmiin, jotka kärsivät huono-osaisuudesta. Ryhminä tarkastelussa ovat päihteidenkäyttäjät, asunnottomat, toimeentulotuen saajat, vangit, työttömät, koulutuksesta pudonneet, oppimisvaikeuksista kärsivät, vammaiset, mielenterveysongelmaiset, pitkäaikaissairaat. Erityisryhmät on valittu niin, että ne kattavat monipuolisesti suomalaisen heikommassa asemassa olevien joukon. Tarkoituksenamme on aineiston avulla muodostaa kokonaiskuva kunkin erityisryhmän yhteiskunnallisesta osallisuudesta, osallistumisesta, aktiivisesta kansalaisuudesta ja elämänhallinnasta. Aineiston suhteen ei ole tehty erityistä aikarajausta, vaan kaikki relevanteilta vaikuttaneet teokset on otettu mukaan tarkasteluun. Jokaisen työssä on ollut sama tutkimuskysymys, mutta jokainen on edennyt oman aineistonsa ehdoilla. Tästä johtuen kaikki työt painottuvat eri tavoin.

Kohderyhmistä olemme rajanneet pois ikää ja sukupuolta koskevat jaottelut. Näin ollen esimerkiksi lapsia, nuoria ja vanhuksia ei käsitellä omana erityisryhmänä, vaan heitä koskeva tutkimus huomioidaan erityisryhmiä koskevassa kokonaiskoonnissa. Myös sukupuolinäkökulma esitellään jokaisen ryhmän kohdalla erikseen, mikäli relevanttia sukupuolen vaikutuksen huomioivaa tutkimusta kyseisen kohderyhmän osalta on tehty. Aineisto on ryhmitelty neljäksi kokonaisuudeksi, ja näistä kokonaisuuksista on muokkaantunut aineiston mukainen oma artikkelinsa. Kolmen kohderyhmäkohtaisen artikkelin lisäksi julkaisemme kaksi muuta artikkelia, joista toisessa pohjustetaan erityisryhmäartikkeleiden teoriataustaa huono-osaisuuden, osallisuuden ja aktiivisen

kansalaisuuden osalta, ja toisessa tarkastellaan osallisuuden ja vaikuttamisen tukemisen välineitä koskevaa tutkimusta.

Häyhtiön ja Rinteen (2007, 2) mukaan kansalaisten osallistumisesta ja osallistamisesta on löydettävissä kaksi toisilleen vastakkaista diskurssia; hallinnollinen ja aktionistinen. Hallinnollinen diskurssi viittaa julkisen vallan toimesta luotuihin osallistamiskanaviin, jotka hyödyntävät monissa tapauksissa tieto – ja viestintäteknikka ja tietoverkkoja. Tällaisten hankkeiden pyrkimyksenä on vahvistaa kansalaisten osallistumista ja näin uusintaa poliittisen yhteisön identiteettiä rakentamalla ja edesauttamalla poliitikkojen ja kansalaisten vuorovaikutusta. ”Aktionistinen kansalaisuuskäsite puolestaan viittaa oma-aloitteisen ja kansalaislähtöisen mobilisoitumisen sekä osallistumisen, vaikuttamisen että toiminnan muotoihin” (etm.). Tässä diskurssissa pyritään siis tuottamaan ja näyttämään vaihtoehtoisen osallistumisen merkityksiä ja käytäntöjä alhaalta. ”Kun hallinto on opetellut uuden lainsäädännön mukaista kansalaisten ’osallistamista’, kansalaiset itse ovat suunnanneet aktiivisuutensa paljolti toisaalle, puolueiden ja hallinnon organisoima osallistumisen ulkopuolelle. Poliittinen toimintaympäristö pirstaloituu monimuotoiseksi, kompleksiseksi ja monipaikkaiseksi verkostoksi, jossa poliittisen osallistumisen merkittävyys ja mielekkyys kumpuaa paitsi toiminnan vaikuttavuudesta niin myös osallistuvasta toiminnasta itsestään.” (Häyhtiö & Rinne 2004, 24.)

Tekstiemme taustaoletus liittyy ajatukseen aktionistisesta tai toiminnallisesta kansalaisuuskäsityksestä. Pidämme myös mielessä Juhilan (2002, 14) huomautuksen, että ”kaikenlainen Toisiin ja marginaaleihin kohdistuva puhe ja kirjoittaminen – kutsuttiin kohteita sitten syrjäytyneiksi, huono-osaisiksi, köyhiksi, riskiryhmiksi tai alaluokaksi – on väistämättä aina itse osa kuvaamaansa ilmiötä.” Pyrimme rakentamaan teksteissämme suhteemme marginaaleihin reunalla elävien ihmisten omien äänien ja toimintojen merkitystä korostavaksi.

Mona Särkelän artikkeli Huono-osaisuus, osallisuus ja aktiivinen kansalaisuus – johdatus teoriataustaan pyrkii luomaan kokonaiskuvan huono-osaisuudesta moniulotteisena käsitteenä sekä peilaamaan osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden käsitteitä huono-osaisuuteen. Artikkelin kuvaava teoriapohjaa ja ajatusmaailmaa, johon huono-osaisten erityisryhmien osallisuutta, elämänhallintaa ja aktiivista kansalaisuutta kuvaavat kirjoitukset nojaavat. Artikkelista käy ilmi, että huono-osaisten osallisuus nähdään usein osallistamisena ja aktivointina eikä niinkään omaehtoisena osallistumisena. Huono-osaisten osallistumista vaikeuttavat voimavarojen puute, välinpitämättömyys, vaikutuskanavien puute sekä jaetun arkitodellisuuden ongelmat. Kaiken

kaikkiaan huono-osaisten osallistumismahdollisuutensa jäävät usein puutteellisiksi.

Toisessa artikkelissaan Särkelä pohtii toimeentulotuen saajien, päihteidenkäyttäjien, vankien ja asunnottomien osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta olemassa olevan tutkimustiedon pohjalta. Artikkelit esittelee ja pohtii kriittisesti kutakin erityisryhmää koskevan tutkimusmateriaalin sekä muodostaa kokonaiskuvan ryhmien osallisuudesta ja aktiivisesta kansalaisuudesta. Osallisuus omaa itseään koskevaan päätöksentekoon ja osallistumismahdollisuudet laajemmin ovat päihteidenkäyttäjillä, vangeilla, toimeentulotuen saajilla ja asunnottomilla heikkomat kuin ihmisillä keskimäärin. Ryhmien aktiivinen kansalaisuus nähdään ennemminkin aktivoinnin tarpeena kuin omaehtoisena osallisuutena ja osallistumisena. Samalla päihteidenkäyttäjät, toimeentulotuen saajat, vangit ja asunnottomat unohdetaan helposti heitä itseään koskevassa päätöksenteossa. Artikkelit nostaa esiin kysymyksen siitä, voivatko huono-osaisten erityisryhmät olla aktiivisia toimijoita, vai ovatko ne vain toimenpiteiden kohteita?

Riikka Viander käsittelee artikkelissaan pitkäaikaistyöttömien ja koulupudokkaiden aktiivista kansalaisuutta ja osallisuutta Suomessa. Ryhmillä on yhteisiä tekijöitä, sillä niistä nuorista, jotka eivät ole peruskoulun jälkeen opiskelleet, on noin kolmannes työttömiä. Artikkelissa käydään läpi aluksi pitkäaikaistyöttömien parissa tehtyjä uusimpia projekteja ja esitellään suomalaista aktivointipolitiikkaa, joka ohjaa työttömiä takaisin työnhakuun. Koulupudokkaiden kohdalla huomio kiinnittyy koulussa tapahtuviin, ennaltaehkäiseviin projekteihin. Molempien erityisryhmien kohdalla vähälle tarkastelulle ovat jääneet ne aktiiviset kansalaiset, jotka eivät ole syrjäytymisvaarassa. Opintojen keskeyttäminen voi olla tietoinen valinta, ja toisaalta kaikki pitkäaikaistyöttömät eivät ole passiivisia. Tutkimuskoonnissa korostuu se, ettei suomalainen aktivointipolitiikka huomioi yksilöä kokonaisvaltaisesti, vaan asiakas on "vain" työnhakija tai koulupudokas. Kun yksilö jää vaille opiskelupaikkaa tai työtä, hänen valinnan mahdollisuutensa kapenevat, ja tutkimusmateriaali osoittaa, ettei yksilön oma ääni kuulu. Toiminta, jota koulupudokkaiden ja pitkäaikaistyöttömien parissa tehdään, on osallistavaa sen sijaan, että kohderyhmät itse osallistuisivat. Koulupudokkaiden ja pitkäaikaistyöttömien omaa aktiivista kansalaisuutta ja osallisuutta ei ole Suomessa tutkittu tarpeeksi.

Katja Häkkilä tarkastelee omassa artikkelissaan vammaisten, pitkäaikaissairaiden ja mielenterveyskuntoutujien osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden muodostumista. Artikkelissa pyritään hahmottamaan kokonaisvaltaisesti niitä tekijöitä, jotka ovat vaikuttamassa näiden ryhmien kokemuksiin elämänhallinnasta ja aktiivisen kansalaisuuden muodostumisesta. Artikkelissa esitellään

aiempia aiheesta tehtyjä tutkimuksia sekä pyritään niiden pohjalta tarjoamaan uusia näkökulmia osallisuuskeskusteluun. Näkökulma tekstissä on pitkälti painottunut yhteiskunnallisten rakenteiden, järjestötoiminnan ja yksilön omien toimien vaikutusten tarkasteluun. Artikkelissa tarkastellaan myös vammaisten, pitkäaikaissairaiden ja mielenterveyskuntoutujien omaisten kokemuksia elämästä sairaan tai vammaisen läheisen kanssa. Aiempaa tutkimusta edellä mainittujen ryhmien osallisuudesta ja aktiivisesta kansalaisuudesta on tehty varsin vähän ja lisätutkimuksen teko vaikuttaa erittäin tarpeelliselta.

Jarkko Blomqvistin artikkelin tarkoituksena on valottaa lyhyesti huono-osaisuuden tematiikkaa tieto- ja viestintätekniiikan kontekstissa. Tarkastelussa huomio painottuu yhteisen teemamme mukaisesti erilaisiin marginaaliryhmiin ja arjen taitoihin, osallisuuteen ja mahdollisuuteen vaikuttaa itseä ja omaa ympäristöä koskevaan päätöksentekoon. Tekstissä tuodaan esille syrjäytymiseen ja eriarvoistumiseen liittyviä ongelmia digitaalisen kuilun (digital divide) käsitteen avulla ja arjentaitoja sekä elämänhallintaa tarkastellaan digitaalisen voimistumisen (empowerment) käsitteen kautta. Näin pyritään antamaan kuvaus edelleen myös siitä, miten erilaiset marginaaliryhmät voisivat käyttää verkkoa apuna yhteiskunnallisessa osallistumisessa ja oman elämän hallinnassa. Verkkotutkimus ja sen käsitteistö on hyvin moninaista, joten täysin yhtenäistä kuvaa tutkimuksista on hankala saada. Nimenomaan syrjäytymisvaarassa olevista marginaaliryhmistä on suhteellisen niukasti tutkimustietoa, joista tässä esitellään lyhyesti muutama käytännön esimerkki. Artikkelin lopussa hahmotellaan esitettyjä toimenpidesuosituksia, joista päällimmäisenä nousee esiin kansalaislähtöisen tutkimuksen tarve.

Artikkeleiden tematiikkaan liittyen on kirjoittajilla tekeillä myös pro gradu-töitä. Katja Häkkinen käsittelee tutkimuksessaan vertaistukea elämänpolitiikan näkökulmasta. Tutkimus valmistuu näillä näkymin keväällä 2010. Mona Särkelä käsittelee gradussaan samaa aihetta kuin artikkeleissaan eli huono-osaisten, tarkemmin päihteidenkäyttäjien, asunnottomien, toimeentulotuen saajien ja vankien osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta. Tutkimus nimeltään Voiko huono-osainen olla osallinen? valmistuu huhti-toukokuussa 2009.

Artikkelien kirjoittamiseen olemme saaneet tukea Pertti Lappalaiselta, joka ohjasi ja kommentoi töitämme sekä Martti Siisiäiseltä, joka kommentoi töitämme. Kiitos heille. Kiitos myös Kansalaisyhteiskuntapolitiikan neuvottelukunnan osallisuusjaostolle, joka tarjosi meille mahdollisuuden tämän artikkelikokoelman kirjoittamiseen sekä koko Kansalaisyhteiskunnan asiantuntijuuden maisteriohjelmalle, joka mahdollisti työskentelymme yhdessä.

2 Huono-osaisuus, osallisuus ja aktiivinen kansalaisuus – Johdatus teoriataustaan

Mona Särkelä

1 Johdanto

Tässä artikkelissa esitellään lyhyesti huono-osaisuuden, osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden teoriataustaa. Tarkoituksena on luoda kokonaiskuva huono-osaisuudesta moniulotteisena käsitteenä sekä peilata osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden käsitteitä huono-osaisuuteen. Artikkeliki kuvaa teoriapohjaa ja ajatusmaailmaa, johon huono-osaisten erityisryhmien osallisuutta, elämänhallintaa ja aktiivista kansalaisuutta kuvaavat kirjoitukset nojaavat.

2 Köyhyys, marginalisaatio ja syrjäytyminen

Köyhyys, deprivatio, marginalisaatio ja (sosiaalinen) syrjäytyminen ovat käsitteitä, jotka usein liitetään yhdessä tai erikseen huono-osaisuus-keskusteluun. Mitä näillä käsitteillä tarkoitetaan, mitä ne kuvaavat ja mikä on niiden suhde huono-osaisuuteen? Näihin kysymyksiin pureudutaan seuraavaksi lyhyesti. Tuon esille näkemyksiä käsitteistä ja niiden suhteista. Käsitteiden määrittely ei kuitenkaan ole yksinkertaista tai helppoa. Jotkin käsitteet herättävät intohimoja ja inhoa, joidenkin käyttöä pidetään leimaavana ja niiden käytöstä haluttaisiin luopua. Käsitteiden määritelmät ovat myös liukuvia. Ne saavat omia merkityksiään määrittelijältään, hänen ajatusmaailmastaan, ja yhteiskunnallisesta tilanteesta, jossa niitä kulloinkin käytetään.

Köyhyys on käsite, joka yksinkertaisimmillaan kuvaa yksilön, yhteisön tai maan taloudellista ja sosiaalista tilannetta. Se kytkeytyy puutteelliseen aineelliseen elintasoon. Köyhyyden käsitteellä on sekä subjektiivisia että objektiivisia ulottuvuuksia, ja se voidaan jakaa absoluuttiseen ja suhteelliseen köyhyyteen (Saari 2005). Länsimaissa köyhyyttä tarkastellaan lähes poikkeuksetta suhteellisen köyhyyden kautta, koska absoluuttista köyhyyttä ei länsimaissa juuri enää ole. Köyhyys on suhteellista silloin kun yksilö ei saavuta yhteiskunnassa normina pidettyä kulutustasoa tai elämäntapaa. (Kangas & Ritakallio 2005, 30–35.) Tässä muodossa se liittyy läheisesti syrjäytymiseen, huono-osaisuuteen ja heikkoon sosiaaliseen toimintakykyyn eli

toimintamahdollisuuksiin.

Köyhyys muuttaa kohdentumistaan ja esiintymistään yhteiskunnan sisällä, ja se on hyvä yhteiskunnan tilasta kertova mittari. Köyhyyttä ei nykyisin käsitellä pelkästään taloudelliseksi tai sosiaalisesti ongelmaksi, vaan ongelmaksi, joka on sidoksissa talouteen, sosiaalisiin oloihin, politiikkaan ja päätöksentekoon, kulttuuriin sekä väestöllisiin piirteisiin. Näin köyhyyden käsite on liikkunut lähemmäksi huono-osaisuuden käsitettä. Köyhyydestä lähtevät tutkimukset (Vleminckx & Smeeding 2001; Gordon 2000), mutta viime vuosikymmenen aikana on tehty entistä enemmän myös laadullista köyhyydestä tutkimusta, joissa on kyselyin ja haastatteluin kartoitettu yksilöiden omia ajatuksia ja tunteita toimeentulostaan ja elämästään sekä köyhyydestä (ks. esim. Karjalainen & Saranpää 2002).

Köyhyyden käsite kytetään yleensä puutteelliseen aineelliseen elintason, jota mitataan tavallisimmin tulotason, kulutustason tai varallisuuden perusteella. Tällöin köyhyys ilmenee pienituloisuutena ja varattomuutena. Rahan puute kuvaa todellista huono-osaisuutta kuitenkin vain välillisesti. Viime aikoina pienituloisuutta onkin alettu tarkassa kielenkäytössä nimetä ”köyhyyseriskiksi”, joka siis ilmentää pienituloisuuden ja elämisen laadun puutteellisuutta kuvaavan huono-osaisuuden toisiinsa liittymisen todennäköisyyttä. Kansallisen köyhyyden ja syrjäytymisen vastaisen toimintaohjelman mukaan köyhyys- ja köyhyyseriskikäsitteet tulisi varata vain tuloköyhyyden tutkimukseen, ja puhuttava huono-osaisuudesta tai syrjäytymisestä silloin, kun kyse on laaja-alaisesta ja välittömästä elinolojen, elämäntapojen ja elämisen laadun puutteiden esiintymisestä. (Köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen vastainen kansallinen toimintasuunnitelma 2003)

Puhuttaessa köyhyydestä, syrjäytymisestä ja huono-osaisuudesta on hyvä tarkastella myös marginalisaation käsitettä. Kuuren ja Svedbergin mukaan marginalisaatio on erilaisuutta, poikkeavuutta valtavirrasta. Se kuvaa yhteiskunnan ja yksilön välisiä suhteita, ja erilaisia syrjäytymisprosesseja. Marginalisaatioon yhdistyy valtavirran ulkopuolella elämisen kokemus, ja siihen voi liittyä eriasteista huono-osaisuutta. Marginalisaatio korostaa elämää yhteiskunnan reunalla. (ks. Kuure 1996; 1995.) Hakkarainen (1992, 163) puolestaan painottaa sitä, että marginaalit ja marginaalissa eläminen kuvaa yhteiskunnan reuna-alueita, joissa elävät ryhmät poikkeavat elintavoiltaan ja normeiltaan yhteiskunnan enemmistöstä.

Syrjäytyminen tai sosiaalinen syrjäytyminen kuvaa käsitteenä huono-osaisuuden kasautumista, ja

sen heijastuksia useille eri elämänalueille. Syrjäytymisen käynnistäjänä pidetään sosiaalisia riskejä, kuten varattomuutta, terveyden heikentymistä, työttömyyttä, asunnottomuutta tai muita sosiaalisia ongelmia. (ja terveysministeriön työryhmämuistio 2003:23; Raunio 2006.) Syrjäytyminen kuvaa yksilölle (perheelle) kasautuvia hyvinvoinnin ongelmia ja siteiden heikentymistä muuhun yhteiskuntaan. Raunion mukaan (2006, 62) syrjäytyminen on passiivisesti tapahtuvaa: ihmiset ajautuvat yhteiskunnallisten muutosten (niin rakenteellisten kuin institutionaalisten) vuoksi kauemmas yhteiskunnan osallisuudesta tai valtavirrasta. Passiivisen syrjäytymiskäsitteen lisäksi syrjäytymistä voidaan tarkastella myös syrjäyttämisen ja sosiaalisen poissulkemisen näkökulmasta. Syrjäytymisen ja syrjäyttämisen lähestymistavat tarkastelevat yksilön selviämistä ja asemaa eri näkökulmista – syrjäytyminen on passiivinen tapahtuma, syrjäyttämässä yksilö aktiivisesti syrjäytetään yhteisöstä tai yhteiskunnasta.

Kun puhutaan sosiaalisesta syrjäytymisestä, köyhyydestä ja marginalisaatiosta puhutaan samalla huono-osaisuudesta, sillä kaikki edellä kuvatut käsitteet liittyvät läheisesti huono-osaisuuteen tai kuvaavat huono-osaisuuden alueita. Sosiaalinen syrjäytyminen kuvaa puolestaan huono-osaisuutta luovia prosesseja. Huono-osaisuus kytkeytyy syrjäytymiseen esimerkiksi syrjäytymisenä yhteiskunnallisesta toiminnasta ja elämäntavasta. Niin syrjäytyminen kuin huono-osaisuuskin kuvaavat yksilön hyvinvoinnin eri ulottuvuuksia ja jollain tavalla yksilöä ja yhteiskuntaa yhdistävien siteiden heikentymiseen.

3 Huono-osaisuus käsitteenä ja ilmiönä

Huono-osaisuus on laaja-alaista elinolojen, elämäntapojen ja elämisen laadun puutteiden esiintymistä. Vaikka huono-osaisuudesta puhuttaessa ensimmäisenä tulee helposti mieleen köyhyydestä johtuvat ongelmat, siihen kuuluvat myös niin aineellisten, kulttuuristen kuin sosiaalisten resurssien puutteet tai ongelmat. Huono-osaisuus on yhteiskunnallinen ilmiö. Kuten Vähätalo toteaa, se kuinka paljon yhteiskunnassa kulloinkin on huono-osaisiksi määriteltäviä henkilöitä, ja millaisista alaryhmistä tämä ryhmä muotoutuu, suhteuttaa huono-osaisuusilmiön yhteiskunnan tilaan ja rakenteeseen (Vähätalo 1994, 11). ärkeää on siis pohtia sitä, mitkä ryhmät määrittellään yhteiskunnallisesti huono-osaisiksi, miten eri elämäntilanteet vaikuttavat määrittelyyn sekä millaisia ovat ne yhteiskunnalliset prosessit, jotka vahvistavat tai ehkäisevät huono-osaisuutta. Huono-osaisuus ei ole helposti paikannettavissa ja se koskettaa monia erilaisia yhteiskunnallisia ryhmiä. Pysyvää rajanveto sille, kuka on huono-osainen ja kuka ei, on mahdotonta tehdä.

Millaisia ryhmiä huono-osaisuus-käsitteen sisältä sitten on löydettävissä? Millaisin eri tavoin yksilö (perhe) voi olla huono-osainen? Kuten edellä on tullut jo ilmi, huono-osaiset ovat monin tavoin hajautunut ryhmä. Huono-osaisia voivat olla työttömät, pitkäaikaissairaat, mielenterveysongelmaiset, vammaiset, maahanmuuttajat, seksuaalivähemmistöt, vangit, asunnottomat, toimeentulotuen saajat, päihteidenkäyttäjät ja niin edelleen. Köyhät, jonka käsitteen alle kuuluu yksilöitä jokaisesta edellä mainitusta ryhmästä, ovat suurin huono-osaisten ryhmä. ei kuitenkaan ole yksiselitteinen eikä pelkästään riskiryhmään kuulumisen tai jonkin resurssin puuttuminen vielä tee kenestäkään huono-osaista. Rauhala (1988) on jakanut huono-osaisuuden erilaisiin ulottuvuuksiin. Näitä ovat taloudellinen huono-osaisuus, sosiaalinen huono-osaisuus, vallankäytöstä ja osallistumisesta syrjäytyneet, terveyden suhteen huono-osaiset, työmarkkinoilta, asuntomarkkinoilta ja koulutuksesta syrjäytyneet.

Rahankäyttöä ei voida irrottaa siitä ympäristöstä, missä sitä käytetään. Näin ollen sama rahamäärä tuottaa erilailla hyvinvointia. Hyvinvoinnin määrä riippuu niin käyttäjästä kuin ympäristöstä, missä käyttäjä elää. Taloudellinen huono-osaisuus kuvaa siis rahallisten resurssien puutetta absoluuttisesti ja suhteessa eletävän yhteiskunnan normiin. Hyvä terveys on yksilölle tärkeä resurssi ja voimavara, jonka ongelmat tai puutteet voivat tehdä yksilöstä terveyden suhteen huono-osaisen. Fyysisen ja psyykkisen terveyden ongelmat, kuten pitkäaikainen sairaus, kohottaa yleensä yksilön sosiaalisen syrjäytymisen uhkaa. Sairas ihminen saattaa olla kyvytön täyttämään häneen kohdistuvia sosiaalisia odotuksia ja velvollisuuksia. (ks. Rauhala 1988.)

Työmarkkinoilta, asuntomarkkinoilta ja koulutuksesta syrjäytyneiden ryhmä pitää sisällään työmarkkinoiden ja työn muutosten takia syrjäytyneet, pitkäaikaistyöttömät, fyysisen, psyykkisen tai sosiaalisen työrajoituksen omaavat, asuntomarkkinoilta syrjäytyneet ja koulutuksesta syrjäytyneet. Nämä siksi, että niin työmarkkinoilta syrjäytyminen, asunnottomuus kuin koulutuksesta syrjäytyminen leimaavat yksilöä ja sulkevat hänet helposti yhteiskunnan ulkopuolelle. Niin asunnon kuin koulutuksen merkitys yksilölle ja myös yhteiskunnalle on suuri. Asunnoton ei pysty toteuttamaan itseään ja osallistumaan yhteiskuntaan täysipainoisesti, koska yksi hänen perustarpeistaan on tyydyttämättä. Ilman asuntoa olevan yksilön työnteko vaikeutuu ja hänen arkitodellisuutensa eroaa täysin yhteiskunnan valtavirran arkitodellisuudesta. Heikko koulutustaso, esimerkiksi kesken jäänyt peruskoulutus, on esteenä yksilön jatkokouluttautumiselle ja vaikeuttaa pysyvän työn saantia. (emt.)

Yksilö tai perhe voi olla Rauhalan mukaan myös sosiaalisesti huono-osainen. Sosiaalinen huono-osaisuus on sidoksissa sosiaalisiin ongelmiin ja syrjäytymiseen tai vetäytymiseen lähiyhteisöstä ja yhteiskunnasta. Sosiaaliset suhteet ja verkostot saattavat olla heikot ja yksilöllä voi olla ongelmia itsensä toteuttamisen kanssa. Tällöin pelkkä aineellisten resurssien lisääminen ei riitä, vaan on pureuduttava myös huono-osaisuuden sosiaaliseen puoleen. Viimeisenä huono-osaisuuden ulottuvuutena Rauhala mainitsee vallankäytöstä ja osallistumisesta syrjäytyminen. Tämä huono-osaisuuden muoto sisältää monia eri aspekteja. Siihen kuuluu tietynlainen syrjäänvetäytyvä, välinpitämätön tai kielteinen asennoituminen ja poliittinen passiivisuus. Varattomuus, työttömyys, alhainen yhteiskunnallinen asema, heikko koulutus pohja ja muut huono-osaisuuden tekijät voivat lisätä toistensa vaikutusta kumulatiivisesti, niin, että yksilön toiminnot rajoittuvat vain välttämättömiin ja hän eristyy sosiaalisesta toiminnasta. (Rauhala 1988.) Jos siis ihminen joutuu käyttämään kaikki voimavaransa selvitäkseen arjesta tai pysyäkseen hengissä, ei hänellä ole käytettävissä voimavaroja enää yhteiskunnalliseen osallistumiseen.

Vaikka poliittinen passiivisuus liitetäänkin yhdeksi osaksi huono-osaisuutta, tiedostamattomaksi valinnaksi, on hyvä muistaa, että osallistumattomuus voi myös olla yksilön tietoinen valinta. Jokaisella kansalaisella on myös oikeus olla osallistumatta, ilman että hän on syrjäytynyt vallankäytöstä tai osallistumisesta. Toimivaan demokratiaan kuuluu aina oikeus olla osallistumatta ja myös huono-osaisilla on tämä sama oikeus. Toimiva demokratia perustuu vapaaehtoisuuteen. jättäminen ja kansalaistottelemattomuus ovat nekin yksi tärkeä vallankäytön muoto.

Kaikki huono-osaiset eivät ole köyhiä tai edes pienituloisia. Pelkät aineelliset resurssit eivät vielä itsessään takaa hyvinvointia. Resurseja täytyy myös pystyä käyttämään hyvinvointia edistävästi. Ehkä tämä näkökulma huono-osaisuuteen nostaa tarkkailuun huono-osaisuutta aiheuttavat rakenteet sekä mahdollisuuksien epätasa-arvoisuuden. Kaikki edellä mainitut käsitteet, mutta erityisesti syrjäytyminen ja huono-osaisuus, ovat nostattaneet kritiikkiä käyttäjiensä keskuudessa. Käsitteitä pidetään huonoina ja turhan leimaavina 2000-luvun diskursseihin. Toisaalta hyvin monet käytössä olevat käsitteet ovat jollain tavalla leimaavia, ja on vaikeaa sanoa, mihin tulisi vetää raja. ongelmana, kuten Rantala toteaa, on se, että yhteiskuntatieteellisen kritiikin kestävä vastinetta käsitteille ei löydy ja poistamalla tietyn moniongelmaisen ihmisryhmän tilannetta kuvaavat käsitteet, vain koska käsitteet saattavat aiheuttaa lieveilmiöitä, poistetaan mahdollisuus edes yrittää vaikuttaa näiden ryhmien tilanteeseen (Rantala 2002, 210.) Edellä kuvatut käsitteet, kuten syrjäytyminen tai huono-osaisuus, ovat siis leimaavuudeltaan ongelmallisia käsitteitä, mutta niiden käyttämättä jättäminen ei ole perusteltua ennen kuin löytyvät uudet paremmat käsitteet, joilla

ongelmia ja ilmiötä kuvata. Tärkeintä on käsitteen sisältö, ei termi, jolla sisältöä kuvataan.

4 Huono-osaisuus, elämänhallinta ja osallisuus

Huono-osaisuus-keskusteluun liitetään usein elämänhallinnallinen näkökulma. Ennen siirtymistä osallisuuden käsitteen tarkasteluun, avaan hyvin lyhyesti myös elämänhallinnan terminologiaa.

Lindroosin mukaan (1993) elämänhallinnan käsite on lähellä selviytymisen käsitettä, mutta sitä laajempi. Elämänhallintaan sisältyvät erilaiset selviytymismekanismit, mutta se ei ole pelkkää selviytymistä. Hallitessaan elämäänsä ihminen toteuttaa itseään ja kokee voivansa toimia autonomisesti sekä saavansa tukea ja hyväksyntää muilta (Hyväri 2001, 77). Elämänhallinta on ulkoista ja sisäistä hallintaa. Siihen kuuluvat kyky hallita ulkoisia resursseja, sopeutuminen, tavoitteiden toteuttaminen sekä odottamattomiin tekijöihin reagoiminen. (ks. esim. Halttunen, 1999.) Elämänhallinnan puutteet saattavat aiheuttaa syrjäytymisen ja huono-osaisuuden kasautumista sekä syrjäytymistä yhteiskunnan päätöksenteosta ja vallankäytöstä.

Vallankäytöstä syrjäytyminen tarkoittaa myös syrjäytymistä yhteiskunnallisesta osallistumisesta. Tämä johtaa osallisuuden ja yhteenkuuluvuuden tunteen katoamiseen ja vaikeuttaa entisestään osallistumista omaan elämään liittyvään päätöksentekoon. Yksi huono-osaisuuden määritelmä tai osamääritelmä voisikin olla se, että ihminen on huono-osainen, jos hän ei pysty osallistumaan ja ajamaan omia etujaan demokraattisessa yhteiskunnassa. Mitä osallisuudella sitten tarkoitetaan? Millainen on osallisuuden ja huono-osaisuuden suhde?

Osallisuuden käsite kuvaa kuulumista yhteiskuntaan tai yhteisöön. Se liittyy kysymykseen poliittisten yhteisöjen toimintatavoista sekä yksilön yhteiskunnalliseen asemaan. Osallistuminen puolestaan liittyy konkreettisemmin kansalaisten oikeuksiin ja velvollisuuksiin itseään ja lähipiiriään koskevassa päätöksenteossa. Osallistuminen ja osallisuus liittyvät toisiinsa, sillä ilman osallisuutta eli johonkin kuulumisen tunnetta osallistumiselta puuttuu perusta. Osallistumisen kannalta on tärkeää ymmärtää hierarkioita ja erotteluja, joilla ihmiset tai ryhmät asettuvat erilaisiin asemiin suhteessa toisiinsa. (Bäcklund ym. 2002, 7; Sassi 2002, 59.)

Yhteiskunnallinen osallistuminen syntyy yleensä vapaaehtoisesti, ja osallistujien motiivit voivat olla

ideologisia, kulttuurisia, taloudellisia ja sosiaalisia. Osallistumiselle on ominaista juuri vapaaehtoisuus ja omaehtoisuus. Osallistuminen voi olla pitkäaikaista tai spontaania lyhytaikaista reagoitua jonkin tavoitteen saavuttamiseksi tai jonkin ongelman vastustamiseksi. Osallistamisesta voidaan puhua silloin, kun kansalaisia vaaditaan tai kehoitetaan osallistumaan tiettyihin yhteiskunnallisiin hankkeisiin. Osallistamisessa osallistumisen tarve on syntynyt siten muualla kuin osallistujien mielessä. (Koskiaho 2002, 37.)

Kun osallisuus ymmärretään laaja-alaisesti, se voi olla osallistumista, osallistamista tai valtaistamista (empowerment). Syvimmässä merkityksessään osallisuus sisältää sitoutumisen vaatimuksen. Osallisuus voi alkaa valtaistamisesta tai osallistamisesta, mutta se ei voi jäädä niihin. Pitkällä aikavälillä tarvitaan omaehtoista osallistumista. Osallisuutta voi olla myös kansalaistottelemattomuus. Osallistumiselle ominaista on vapaaehtoisuus ja omaehtoisuus. (ks. emt.)

Osallisuuteen liittyy paljon ryhmien välisiä kuiluja ja rajalinjoja, jotka vaikeuttavat keskinäistä ymmärtämistä. Yleisimmillään osallisuus koskettelee yksilön asemaa ja suhdetta yhteiskuntaan, sen kulttuuriin, vallitseviin arvoihin, paikalliseen yhteisöön, politiikkaan ja hallintoon. (Bäcklund ym. 2002, 9.) Keskinäinen kommunikaatio on ratkaisevaa osallisuuden kokemukselle. Huono-osaiset saattavat syrjäytyä osallisuudesta ja osallistumisesta myös siksi, ettei yhteistä arkitodellisuutta, yhteistä kieltä valtaväestön kanssa välttämättä löydy. Jaetun todellisuuden ongelmat ovatkin yksi tekijä huono-osaisten osallistumisen vaikeuksia tarkasteltaessa. Ovatko jaetun arkitodellisuuden ongelmat sitten johtaneet kasautuneeseen passiivisuuteen, ja millaisia keinoja on löydettävissä laajemman osallistumisen parantamiseksi?

5 Aktiivinen kansalaisuus

Huono-osaisuuden yhteydessä puhutaan paljon osallistamisesta, osallistumisesta, osallisuudesta ja aktivoinnista, mutta ei juurikaan aktiivisesta kansalaisuudesta. Osallistuminen ja siihen liittyvä aktivointi tarjoavat osallistujalle jonkun toisen laatiman valmiin raamin, jonka sisällä voi osallistua. Ne tarjoavat mahdollisuuden osallistua, mutta ilman yksilöiden omaehtoista osallisuutta. Aktiivinen kansalaisuus puolestaan tukee yksilöiden omaehtoista osallisuutta, se on sitä.

Euroopan komission mukaan aktiivinen kansalaisuus on kansalaisten osallistumista kulttuuri- ja

talouselämään sekä poliittiseen, demokraattiseen ja yhteiskunnalliseen elämään yhteiskunnan kokonaisuudessa ja sen yhteisöissä (komission tiedonanto 21.11.2001, 33). Aktiivinen kansalaisuus siis korostaa ihmisten yhteiskunnallista toimintaa ja kuulumista johonkin, yhteisöön ja yhteiskuntaan. Oikeusministeriön mukaan aktiivinen kansalaisuus voidaan ymmärtää laajana, kaikenlaisena aktiivisuutena niin omassa lähiyhteisössä kuin laajemmin yhteiskunnassa. Aktiivinen kansalaisuus on yksilön aktiivisuutta yksityiselämässä, työelämässä, yhteiskunnallisesti, järjestö-, ja vapaaehtoistoiminnassa. Aktiivinen kansalaisuus voi olla osallistumista ja vaikuttamista edustuksellisen demokratian tai yhdistysten kautta tai suoraa toimintaa asioiden muuttamiseksi. (Oikeusministeriö 2004.) Se on yhteiskunnallista kriittisyyttä, jossa halu osallistua ja vaikuttaa kumpuaa yksilöstä itsestään.

Näin ollen aktiivisessa kansalaisuudessa on kysymys vaikuttamisesta ja yhteisöön kuulumisesta, toimijuudesta ja itsensä toteuttamisesta. Miten aktiivinen kansalaisuus sitten näyttäytyy ihmisille erilaisissa elämäntilanteissa? Voimmeko kaikki olla ja toteuttaa aktiivista kansalaisuutta suomalaisessa yhteiskunnassa? Oikeusministeriön mukaan aktiivisesta kansalaisuudesta puhuttaessa on huomioitava yksilön arkitodellisuus. Erilaisissa arkitodellisuuksissa aktiivisella kansalaisuudella on erilaisia merkityksiä, ja merkitys voi vaihdella yksilön elämäntilanteen mukaan. Täysin syrjäytyneen ihmisen voi olla vaikeaa ilmentää todellista kansalaisuutta. (Oikeusministeriö 2004, 21–22.) Syrjäytyneen ihmisen arkitodellisuuden eriytyminen valtavirrasta, voimavarojen käyttö osallistumiseen, itsetunnon ongelmat ja kuulumattomuuden kokemukset saattavat heikentää tai estää aktiivisen kansalaisuuden toteuttamisen.

Suomalaisessa yhteiskunnassa aktiivisen kansalaisuuden toteuttamisen mahdollisuuksia tulisi helpottaa ja kynnystä osallistumiseen madaltaa. Tällöin myös huono-osaisten aktiivinen kansalaisuus näyttäytyisi yhteiskunnassa paremmin. Aktiivisen kansalaisuuden vaatimukset yksilölle ovat suhteellisen kovat. Bennin mukaan aktiivinen kansalaisuus edellyttää tietoa yhteiskunnan rakenteesta, paikallisen ja kansallisen hallinnon toiminnasta, poliittisista puolueista, valmiutta neuvotella ja toimia yhteistyössä muiden kanssa, kykyä hallita konfliktitilanteita, ottaa vastuuta ja ilmaista itseään sekä taitoa olla kriittinen. (Benn, 2000.) Aktiivinen kansalaisuus ei ole yksilön synnynäinen ominaisuus, vaan sitä täytyy tietoisesti harjoitella. Kukaan meistä ei varmasti täydellisesti täytä aktiivisen kansalaisuuden vaatimuksia. Tärkeämpää kuin aktiivisen kansalaisuuden vaatimusten täydellinen täyttäminen onkin omaehtoisen osallistumisen onnistumisen kokemukset, kohtaamisten mahdollistaminen ja tätä kautta osallistumisen lisääntyminen.

Tässä artikkelissa on tuotu esiin monipuolista kuvaa huono-osaisuudesta sekä sen yhteydestä osallisuuteen ja aktiiviseen kansalaisuuteen. Huono-osaisten osallisuutta lähestytään helposti osallistavasta ja aktivoivasta näkökulmasta sen sijaan, että keskityttäisiin omaehtoisen osallistumisen mahdollisuuksien lisäämiseen ja osallistumisen kynnyksen madaltamiseen. Huono-osaiset eivät muodosta yhtä yhtenäistä ryhmää, joka helposti pystyisi organisoitumaan esimerkiksi ajaakseen omia etujaan. On hyvä muistaa, että kansalaisuus ja osallistuminen ovat paitsi yksilöllisiä, myös kollektiivisia, yhteisöllisiä yhteiskunnallisia prosesseja. Näihin prosesseihin, kuten yhteiskunnallisiin liikkeisiin, yhdistyksiin, kansalaisaloitteiden tekemiseen ja boikotteihin mukaan pääsy ja osallistuminen ovat tärkeitä kansalaisen osallistumisen väyliä.

Kuten edellä on jo todettu, huono-osaisten osallistumismahdollisuudet jäävät usein puutteellisiksi – osallistumista vaikeuttavat voimavarojen puute, välinpitämättömyys, vaikutuskanavien puute sekä jaetun arkitodellisuuden ongelmat. Huono-osaiset eivät nyky-yhteiskunnassa saa juurikaan ääntänsä kuuluviin. Heidän osallistumistaan voidaan edistää nykyisiä toimintatapoja kehittämällä tai kokonaan uusia toimintatapoja/malleja luomalla. Jotain on kuitenkin tehtävä demokraattisen ja moniäänisen yhteiskunnan turvaamiseksi. Huono-osaisten osallisuuden vahvistamisessa ja heidän äänensä kuulumisessa on kyse hyvin syvästä asiasta yhteiskunnassa: yhteiskunnan kehittäminen kaikille edellyttää kaikkien mahdollisuutta osallistua sen kehittämiseen omien voimavarojensa mukaisesti.

Lähteet:

Benn (2000) The genesis of active citizenship in the learning society. *Studies in the Education of Adults* 32/2000

Bäcklund P, Häkli J. & Schulman H. (toim.) (2002) *Osalliset ja osaajat. Kansalaiset kaupungin suunnittelussa*. Gaudeamus, Helsinki.

Euroopan komission tiedonanto 21.11.2001

Gordon D. & Townsend P. (2000) *Breadline Europe: The measurement of poverty. The policy* Press, Bristol.

Hakkarainen P. (1992) *Suomalainen huumeekysymys. Alkoholitutkimussäätiön julkaisuja*. Hakapaino, Helsinki.

Halttunen T. (1999) ”Tarttis pärjätä ittekki”: toimeentulotuki ja lapsiperheiden taloudellinen

- selviäminen laman jälkeisessä Suomessa. Väestöntutkimuslaitos, Vammala.
- Hyväri S. (2001) Vallattomuudesta vastuuseen: kokemuksen politiikan sankaritarinoita. Vankeinhoidon koulutuskeskus, Tietosanoma, Helsinki.
- Kangas O. & Ritakallio V.-M. (toim.) (1996) Kuka on köyhä? Köyhyys 1990-luvun puolivälin Suomessa. Tutkimuksia 65. Stakes, Helsinki.
- Karjalainen J. & Saranpää U. (2002) Havaintoja huono-osaisuudesta. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, raportteja 266. Gummerus, Saarijärvi.
- Koskiahho B. (2002) Onko osallisuus vahvaa demokratiaa? Maankäyttö- ja rakennuslain soveltamisesta. Teoksessa Bäcklund P, Häkli J. & Schulman H. (toim.) Osalliset ja osajat. Kansalaiset kaupungin suunnittelussa. Gaudeamus, Helsinki. 36-57s.
- Kuure T. (1996) Marginaalin politiikkaa: marginaalista murtautumisen vaihtoehtoiset strategiat. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Lindroos (1993) Työ, koulutus ja elämänhallinta: elämäkertatutkimus työllisyyskoulutukseen osallistuneiden työorientaatiosta. Helsingin yliopisto, Kasvatustieteen laitos, Helsinki.
- Oikeusministeriö (2004) Aktiivisten kansalaisten Suomi. Keskustelunavaus järjestöllisen koulutuksen tehostamisesta. Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelma. Oikeusministeriön julkaisuja 11/2004.
- Rantala K. (2006) Syrjäytyneille turvaa vai tuomioita? Vaietut vankilakierteet ja vastuun jakautuminen. Teoksessa Rantala K. & Sulkunen P. (toim.) Projektityhteiskunnan käänköpuolia. Gaudeamus, Helsinki. 207-228s.
- Rauhala U. (1988) Huono-osaisen muotokuva. Sosiaali- ja terveysministeriö, Julkaisuja 7:1988, Suunnitteluosasto, Helsinki.
- Raunio K. (2006) Syrjäytyminen. Sosiaalityötä kiinnostavia näkökulmia. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry, Helsinki.
- Saari, J. (toim.) (2005) Köyhyyspolitiikka. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto, Helsinki.
- Sassi S. (2002) Kulttuurinen identiteetti ja osallisuus. Teoksessa Bäcklund P, Häkli J. & Schulman H. (toim.) Osalliset ja osajat. Kansalaiset kaupungin suunnittelussa. Gaudeamus, Helsinki. 58-74s.
- Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 2003:23 (2003) Köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen vastainen kansallinen toimintasuunnitelma vuosille 2003–2005. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki.
- Svedberg L. (1995) Marginalitet. Studentlitteratur, Lund.
- Vleminckx K. & Smeeding T.M. (2001) Child well-being, child poverty and child policy in modern nations. The policy Press, Bristol.

Vähätalo K. (1994) Suomalainen huono-osaisuuden tutkimus 1980- ja 1990-luvuilla. Teoksessa Heikkilä M. & Vähätalo K. (toim.) Huono-osaisuus ja hyvinvointivaltion muutos. Gaudeamus, Tampere. 7-31s.

3 Toimeentulotuen saajien, päihteidenkäyttäjien, vankien asunnottomien ja osallisuus ja aktiivinen kansalaisuus tutkimusten valossa

Mona Särkelä

1 Johdanto

Tässä artikkelissa käsittelen asunnottomien, toimeentulotuen saajien, päihteidenkäyttäjien ja vankien osallisuutta, osallistumista ja aktiivista kansalaisuutta. Tarkoituksena on muodostaa kokonaiskuva siitä, miten suomalaisessa kohderyhmiin liittyvässä tutkimuskirjallisuudessa on käsitelty ryhmien osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta. Tässä artikkelissa käsitellyt erityisryhmät eivät ole ryhmänä kovin yhtenäisiä, vaan sisältävät monenlaisia osaryhmiä, yksilöitä ja elämäntilanteita. Niin kuin aina keinotekoisia rajoituksia luodessa, myös ryhmittelyssä, yksilö voi kuulua useampaan ryhmään ja ryhmät voivat rakentua päällekkäin ja lomittain. Asunnoton voi olla toimeentulotuen saaja, päihdeongelmainen tai vanki ja tämä pätee käänteisesti kaikkiin ryhmiin.

Vaikka erityisryhmien tutkimustuloksia on mielenkiintoista vertailla keskenään, ei ryhmiä koskeva tutkimuskirjallisuus, kirjallisuuden tausta ja tutkimusmenetelmät ole yhteneviä. Vertailu ei ole siis aukotonta, vaikka jonkinlaisen yleisvertailun pystyykin tekemään. Artikkelin erityisryhmiä koskeviin osioihin kannattaakin suhteutua ensisijaisesti eräänlaisina ryhmää koskevinä miniartikkeleina, ja toissijaisesti vasta vertailla ryhmien tuloksia keskenään. Artikkelin tarkoituksena on erityisesti keskustelun ja pohdinnan avaaminen päihteidenkäyttäjien, vankien, asunnottomien ja toimeentulotuen saajien osallisuudesta ja aktiivisesta kansalaisuudesta.

Artikkelin tutkimusaineiston muodostavat jo olemassa olevat päihteidenkäyttäjien, toimeentulotuen saajien, vankien ja asunnottomien osallisuutta, osallistumista ja aktiivista kansalaisuutta käsittelevät suomalaiset tutkimukset. Aineisto on rajattu käsittelemään tutkittavaa ilmiötä Suomessa, ja tutkimuskirjallisuus suomalaisiin tutkimuksiin. Aikarajausta kerättävän aineiston suhteen ei ole tehty. Aineisto on kerätty kirjastojen tietokannoista (Jykdok, Linda ja Helmet). Aineisto on muodostettu käyttäen kahta luokittelutapaa. Aineiston ensimmäisessä keruuvaiheessa on etsitty kaikki tutkimukset, joista löytyy asiasanana jokin erityisryhmistä sekä osallisuus, osallistuminen tai aktiivinen kansalaisuus. Tämän jälkeen on tehty yleishaku erityisryhmiä käsittelevistä tutkimuksista sekä nostettu tästä kokonaisuudesta aineistoon mukaan ne tutkimukset, jotka selkeästi käsittelee tai

sivuaa erityisryhmien osallisuutta, osallistumista tai aktiivista kansalaisuutta.

Lopulliseksi aineiston kooksi muodostui näin 18 tutkimusta, joukossa 2 artikkelia. Lopullinen tutkimusaineisto jakautui seuraavasti erityisryhmien osalta: vankien osallisuus ja aktiivinen kansalaisuus 8 tutkimusta, päihteidenkäyttäjät 3 tutkimusta, toimeentulotuen saajat 3 tutkimusta sekä asunnottomat 4 tutkimusta. Aineiston tutkimukset menevät osin päällekkäin esimerkiksi vankien asunnottomuus, vankien päihteidenkäyttö, päihteet ja asunnottomuus ja niin edelleen. Kahta eri ryhmää koskeva tutkimus on luokiteltu sen ryhmän aineistoksi, johon tutkimus painottuu.

2 Toimeentulotuen saajien osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden tutkimus olematonta

Suomalainen tilapäiseksi tukimuodoksi tarkoitettu toimeentulotukijärjestelmä kannattelee suurta joukkoa vaikeassa elämäntilanteessa elävää. Toimeentulotukeen on oikeutettu henkilö, jonka tulot eivät riitä laskennallisen perusosan tasoiseen elämään. Se koostuu varsinaisesta eli perus- ja täydentävästä toimeentulotuesta sekä ehkäisevästä toimeentulotuesta. Vaikka toimeentulotuki on tarkoitettu tilapäiseksi tueksi, jakautuvat toimeentulotuen asiakkaat yhä voimakkaammin tilapäisiin ja pitkäaikaisasiakkaisiin. Toimeentulotuki ei ole pystynyt tehokkaasti korjaamaan ja ehkäisemään yksilöiden vaikeaa elämäntilannetta, ja monille toimeentulotuesta on muodostunut säännöllinen toimeentulon tae. Kansallinen sosiaalisen suojelun ja osallisuuden strategiaraportti (2008) mukaan toimeentulovaikeuksien pitkittyessä yksilön syrjäytymisriski kasvaa. Pitkittynyt köyhyys johtuu pääsääntöisesti pysyvästä työmarkkinoiden ulkopuolelle jäämisestä.

Ryhmänä toimeentulotuen saajat ovat varsin hajanainen, ja aivan kuten esimerkiksi päihteidenkäyttäjää yhdistää ryhmänä vain päihteet, toimeentulotuen saajia yhdistää ryhmänä vain toimeentulotuki. Toimeentulotuen saajien joukossa on työttömiä, asunnottomia, pitkäaikaissairaita, eläkeläisiä, pienituloisia työntekijöitä sekä ”tavallisia” työssäkäyviä perheitä, joita on kohdannut jonkinlainen yllättävä elämäntilanteen muutos tai kriisi. Siis aivan tavallisia ihmisiä. Stakesin Toimeentulotuki 2007 tilaston mukaan toimeentulotukea myönnettiin vuonna 2007 yhteensä 217 842 kotitaloudelle ja 342 492 henkilölle. Suomen väestöstä toimeentulotukea sai 6,5 %. (Stakes 2008a).

Niin työttömiä kuin toimeentulotuen saajia lähestytään usein aktivoinnin kautta. Aktiivinen

sosiaalipolitiikka-työryhmän muistion mukaan aktivoinnin keinoja ovat omatoimisuuden sekä sosiaalitoimen aktiivisuuden lisääminen (Aktiivinen sosiaalipolitiikka-työryhmä 2000). Aktivointi tapahtuu usein ylhäältä alaspäin. Samalla helposti unohtuu, että ihminen aktivoituu itse niistä mahdollisuuksista, joita hänellä on. Toimeentulotuen saajien osallisuus nähdään lähes poikkeuksetta osana aktivointia. Osallisuus ja osallistuminen eivät siten lähde yksilön omasta halusta ja tarpeista, vaan esimerkiksi viranomaisten vaatimuksesta ja käskystä. (vrt. esim. Lappalainen 2000; Keskitalo 2008.)

Toimeentulotukea ja sen saajia on tutkittu paljon. Tutkimusta on tehty aktiivisen sosiaalipolitiikan ja aktivoinnin näkökulmasta (Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus 2000; Lappalainen 2000; Keskitalo 2008), asiakaskyselyinä (Paananen 2000; 2006), elämäntilanteen tutkimuksena (Julkunen 1994; Pohjola 1994; Kuusisto-Niemi 1996; Lappalainen 1998), kansalaisoikeuden ja oikeuksien näkökulmasta (Matthies 1992; Rotinen 1995) sekä sosiaalityön näkökulmasta (Rostila 1997; Jerkku 2005). Toimeentulotukea on tutkittu lisäksi toimeentulotuen kehittämisen näkökulmasta (Soininvaara 1994; Arajärvi 1997), kannustavuuden näkökulmasta (Hiilamo 2004), oikeudellisesta näkökulmasta (van Aerscht 1996), kulutuksen näkökulmasta (Kosunen 1999) ja köyhyyden ja syrjäytymisen näkökulmasta (Salomaa 1997; Haapola 2002, 2004).

Tutkimuksista on vaikeaa löytää suoria viittauksia toimeentulotuen saajien osallisuuteen, osallistumiseen tai aktiiviseen kansalaisuuteen. Näitä teemoja sivuavia tutkimuksia on tehty asiakkaan kansalaisuuden näkökulmasta (Pohjola 1995), kansalaisjärjestöjen ja vapaaehtoistyön näkökulmasta (Halttunen 1999) ja köyhyyden näkökulmasta (Ritakallio 1991). Tutkimuksenasetteluni kannalta on hieman ongelmallista, että vain kolmessa aineistonkeruumenetelmälläni löytyneessä tutkimuksessa käsiteltiin tai suoraan sivuttiin toimeentulotuen saajien osallistumismahdollisuuksia. Vaikka suoria yleistyksiä näin pienestä materiaalista on vaikeaa ja turhaa tehdä, kuvaa tutkimukset omalta osaltaan kuitenkin hyvin toimeentulotuen saajien osallistumismahdollisuuksia omista näkökulmistaan. Tehtyjen tutkimusten vähäisyys kertoo myös siitä, miten tärkeää aihetta olisi laajemmin tutkia ja selvittää. Kuten edellä on jo todettu, aktivointipolitiikan toteuttaminen voi olla vaikeaa, jos yksilöt eivät itse motivoitu osallistumaan ja toteuttamaan aktiivista kansalaisuuttaan.

Halttunen (1999) on tutkimuksessaan ”Tarttis pärjätä itteki” nostanut sosiaalisen tuen lisäämisen tärkeäksi osallisuuden tunteen ja osallistumisen halua kasvattavaksi tekijäksi. Toimeentulotuen saajien joukossa suurena ongelmana näyttävät juurettomuus ja sosiaalisten suhteiden kiinteyden

rapistuminen. Verkostoituminen lähinaapureiden kanssa sekä erilaiset yhteistoiminnan muodot loivat osalle haastatelluista turvallisuutta ja sosiaalista tukea sekä osallisuuden kokemuksia. (Halttunen 1999, 60.) Tutkimuksessaan Halttunen törmäsi yksilöiden ja perheiden passivoitumiseen ja turhautumiseen vaikuttamisyriytysten tuntuessa tuloksettomilta. Poliittisiin päättäjiin vaikuttamista pidettiin tärkeänä, mutta monen mielestä ei kannattanut toimia, koska mihinkään ei kuitenkaan voinut vaikuttaa. (emt 1999, 71.) Parhaiten toimeentulotuen saajista tutkimuksen mukaan näyttäisi menestyvän niin kutsuttu selviytyjä, jolla on olemassa hyvä ja laaja sosiaalinen verkosto. Hän jaksaa olla osallistuva ja aktiivinen, ja haluaa vaikuttaa ympäristöönsä sekä omaa elämää koskevaan päätöksentekoon.

Asiakkaasta kansalaiseksi? artikkelissaan Pohjola (1994) nostaa esiin asiakas-sanaan liittyvän vaatimustason ja todellisuuden välisen ristiriidan. Vaikka Pohjolan esille tuomat esimerkit on valittu kuntoutuksen alueelta, voidaan samankaltaisen käyttäytymisen nähdä toteutuvan myös laajemmin palvelujärjestelmässä, ja toimeentulotuessa. Asiakkaan tulisi vaatimusten mukaan olla aktiivisia, osallistuvia, omaa itsemääräämisoikeuttaan toteuttavia, valintoja tekeviä subjekteja. Silti asiakas jää todellisuudessa usein sivuun häntä koskevassa päätöksenteossa. Aktiivisen mukanaolon sijaan kyseessä on ylhäältä alaspäin suuntautuva antamisen ja vastaanottamisen ajattelu, jossa ajatus asiakkaasta tasavertaisena on vieras. Asiakkaan osallisuuteen omassa asiassa on palvelujärjestelmässä vielä pitkä matka. (Pohjola 1994, 90–94.)

Pohjolan esittämien ajatusten pohjalta on mielenkiintoista pohtia sitä, miten ihmiselle tarjoutuu mahdollisuuksia osallistua omaan elämäänsä koskevaan päätöksentekoon muuten, jos hän ei asiakkaana pysty osallistumaan omaa elämäänsä koskevaan päätöksentekoon. Miten omaa osallistumismotivaatiota ja aktiivisen kansalaisuuden toteuttamishalua voi pitää yllä, jos yksilö ei pysty vaikuttamaan edes perustasolla omaa elämäänsä liittyvään päätöksentekoon? Jos osallistuminen ja aktiivisen kansalaisuuden toteuttaminen ei toteudu palvelujärjestelmän tasolla, miten yksilö pystyy löytämään tai luomaan tai miten hänelle pystytään tarjoamaan osallistumismahdollisuuksia muuten liittyen omaan elämään, lähiympäristöön ja yhteiskuntaan liittyvässä toiminnassa ja päätöksenteossa? Ritakallio onkin tutkimuksessaan, Köyhyys ei tule yksin tullut siihen johtopäätökseen, että toimeentulotuen saaminen johtaa pitkittyessään vallasta syrjäytymiseen, ja samalla primäärisuhteiden merkitys toimeentulotuen saajilla kasvaa, koska valtaosa heistä ei ole laajemmin mukana yhteiskunnallisessa elämässä (Ritakallio 1991, 112–127).

Toimeentulotuen saajien osallisuutta tarkasteltaessa näyttää siltä, että niin tutkimuksissa kuin

valtakunnanpolitiikassa pääasiana on aktivointi, ei osallistumismahdollisuuksien luominen tai aktiivisen kansalaisuuden toteuttamismahdollisuuksien lisääminen. Toimeentulotuen saajia on totuttu tarkastelemaan viranomaisnäkökulmasta, ylhäältä alaspäin, ja samalla tuntuu unohtuneen, että tällä hetkellä yhteiskunta tarjoaa toimeentulotuen saajille monessa suhteessa vastuuta, muttei valtaa. Vastuu nousee tutkimuksissa esille lähinnä aktivointipuheena, jolloin yksilöllä on vastuu aktivoitua viranomaisten haluamalla tavalla. Vallan puute näkyy tässä puutteena saada vaikuttaa niin muotoihin, jolla osallistua (vrt. aktivoitua) kuin laajemmin osallistumismahdollisuuksien puutteena tai vähäisyytenä omassa elämässä, yhteisössä ja yhteiskunnassa. Osallistumismahdollisuuksien puute tai vähäisyys ja arkielämän eriytyminen voiva johtaa, ja ovat jo suomalaisessa yhteiskunnassa ainakin jollain tasolla johtaneet, toimeentulotuen saajien yhteiskunnasta eriytymiseen ja myös äärimmäiseen syrjäytymiseen.

3 Päihteidenkäyttäjien osallisuutta ja aktiivisen kansalaisuutta käsitteleviä tutkimuksia tehty niukasti

Päihteidenkäytöstä, erityisesti alkoholista, mutta myös huumeista ja muista päihdyttävistä aineista puhutaan Suomessa paljon. Stakesin tilaston mukaan vuonna 2006 alkoholiuomien kokonaiskulutus oli 10,3 litraa 100%:n alkoholia asukasta kohden. Huumeidenkäyttö lisääntyi 1990-luvulla koko maassa, mutta on tasaantunut 2000-luvulla. (ks. Stakes 2008b; Sosiaali- ja terveysministeriö 2008.) Toiviainen kuvailee päihderiippuvuutta salakavalaksi, vakavaksi ja pitkäaikaiseksi sairaudeksi, jolle on ominaista voimakas himo, pakonomaisuus sekä kyvyttömyys hallita jonkin päihdyttävän aineen käyttöä ja lopettamista. Tyypillisiä ovat myös vieroitusoireet ja vähitellen tapahtuva sietokyvyn kasvu. (Toiviainen 2008, 158.) Ongelmana päihteidenkäyttö onkin hyvin monisyinen, ja pitkällä aikavälillä huono-osaisuutta ja syrjäytymistä lisäävä tekijä, toisaalta huono-osaisuus ja syrjäytyminen saattavat itsessään lisätä päihteidenkäyttöä. Päihdehaitat keskittyvät syrjäytymisen kannalta riskiryhmiin, erityisesti huono-osaisiin nuoriin aikuisiin ja keski-ikäisiin miehiin (Sosiaali- ja terveysministeriö 2008, 30).

Aikaisimpia päihteitä, erityisesti alkoholia, koskevat tietokannasta löytyvät tutkimuksen on tehty jo 1800-luvun loppupuolella ja tutkimus on tehty paljon 1920–1980-luvuilla. Päihteistä ja päihteidenkäytöstä tutkimusta on tehty yleistutkimuksena (Hein & Virtanen 2001), yhteiskunnallisesta ja yhteiskuntapoliittisesta näkökulmasta (A-klinikkasäätiö 1998; Huumausainepoliittinen koordinaatioryhmä 2006), käytön, haittojen ja ehkäisyn näkökulmasta

(Hein 1999; Piironen 2004; Malin-Kaartinen ym. 2008), päihdekuntoutuksen ja hoidon näkökulmasta (Päihdelääketieteen yhdistys 1999), sosiaalisten suhteiden näkökulmasta (Suonpää 2002), ilmiönä (Kaukonen & Hakkarainen 2002; Seppälä 2003; Rauhala & Töhönen 2003), rikollisuuden näkökulmasta (Kinnunen 2001), asiakkuuden ja avuntarpeen näkökulmasta (Törmä & Huotari 2005) sekä kansalaisuuden näkökulmasta (Meriläinen 2000).

Päihteidenkäyttäjien osallisuutta, osallistumista ja aktiivisen kansalaisuutta käsitteleviä tutkimuksia on tehty niukasti. Ahmaoja (2006) on tutkinut päihteidenkäyttäjien osallisuutta omaa elämää koskevaan päätöksentekoon, Solomon (1998) elämänhallintana ja Knuuti (2007) marginalisoitumista. Lisäksi Murto (1978) on tutkinut asunnottomien alkoholistien elinolosuhteita ja elämäntapaa sekä yhteiskunnallisia toimenpiteitä, ja tutkimuksessaan sivunnut myös osallistumisen ja aktiivisen kansalaisuuden näkökulmaa. Murrin tutkimusta käsittelem tarkemmin asunnottomien osallisuutta tarkastelevassa kohdassa.

Ahmaoja (2006) käsittelee tutkimuksessaan Osallisena elämässä päihteidenkäyttäjien osallisuutta yhteisökuntoutuksen näkökulmasta. Yhteisökuntoutus lähtee siitä, että päihteidenkäyttäjällä on oikeus ja velvollisuus osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon sekä oman päihdekuntoutuksen suunnitteluun. Tärkeimpänä tavoitteena on päihteidenkäyttäjän kannustaminen osallistumiseen ja osallisuuteen. Ahmaojan mukaan osallisuus on autonomiaa ja persoonallista vaikuttamista. Osallisuuden ja sitoutumisen kautta päihteidenkäyttäjällä on mahdollisuus kokea olevansa osallisena omassa elämässä. Kuntoutukseen hakeutuessa päihteidenkäyttäjät ovat olleet osallisena ainoastaan päihteiden käyttöä ylläpitävässä ja tukevassa ympäristössä. Päihteiden käytön lopettamisen jälkeen elämän mielekkyyden löytäminen uudestaan saattaa olla vaikeaa. Sosiaalisen verkostoitumisen myötä osallisuus kasvoi, ja asioihin pystyi paremmin vaikuttamaan. (ks. Ahmaoja 2006, 5-59.)

Tutkimuksessa todetaan, että ennen kuntoutusta haastateltavat eivät olleet osallisena omassa elämässään. Osallisuus saavutettiin sitoutumisen ja osallistumismahdollisuuksien tarjoamisen kautta. Samalla osallisuuden opettelu ja valinnan mahdollisuudet loivat paremmat mahdollisuudet päihteettömään elämään. (emt. 2006.) Myös Solomon (1998) on tutkimuksessaan tullut siihen tulokseen, että päihteidenkäyttäjillä on usein kuulumattomuuden tunteita. He ovat saattaneet menettää perheensä, työnsä ja muut sosiaaliset verkostonsa. Halu kuulua johonkin on kuitenkin vahva. Erityisesti työpaikka kasvattaa päihteidenkäyttäjien itsetuntoa ja avaa ovet yhteisöön ja laajemmin yhteiskuntaan. (ks. Solomon 1998.)

Tutkimuksissa korostuvat halu olla osallisena omaan elämään koskevaan päätöksentekoon sekä sosiaalisten verkostojen tärkeys. Osallisuus omaan elämään koskevaan päätöksentekoon nousee esiin kaikissa tarkastelemissani erityisryhmissä. Silti on vaikea löytää yhteiskunnallisia rakenteita tai mekanismeja, jotka tukisivat kyseisten ryhmien osallisuutta heidän arkielämässään. Paljon puhutaan yhteiskunnallisen osallistumisen ja äänestysaktiivisuuden laskusta, ja pohditaan näiden nostamiseen vaikuttavia keinoja. Samalla tuntuu unohtuneen se, että osallisuus ja osallistumisen halu sekä aktiivisen kansalaisuuden toteuttaminen lähtevät yksilön arjen tasolta, lähiyhteisöstä, sosiaalisesta verkostosta ja elinympäristöstä. Tällä hetkellä huono-osaiset, esimerkiksi päihteidenkäyttäjät, koetaan yhteiskunnalliselta kannalta enemmän uhkana kuin mahdollisuutena, tai ryhmänä, jonka osallisuuteen tulisi panostaa.

Matkalla marginaalista valtavirtaan tutkimuksessaan Knuuti (2007) käsittelee huumeidenkäyttäjiä marginaaliryhmänä ja heidän osallisuuttaan yhteiskunnassa. Huumeiden ongelmakäyttäjät ovat edelleen Suomessa pieni vähemmistö eikä kosketuspintaa heidän elämäänsä juuri ole. Huumeidenkäyttäjiä samoin kuin käyttötapoja on vaikeaa luokitella erilaisiin ryhmiin, koska sekakäyttöä on paljon. Huumeidenkäyttäjien osallisuuden ja osallistumismahdollisuuksien kannalta työ, normaali arkielämä, asunto, sosiaaliset verkostot ja tuki ovat tärkeitä. Tutkimuksen mukaan osallistumismahdollisuuksien ja osallisuuden kokemusten kautta huumeidenkäyttäjien osallisuus ja osallisuuden tunne kasvaa. Suomalainen yhteiskunta sietää kuitenkin edelleen huonosti erilaisuutta, joka osaltaan vaikeuttaa huumeidenkäyttäjien osallisuuden kokemusten syntymistä ja osallistumista. (ks. Knuuti 2007.)

Päihteidenkäyttöön liittyvistä hyvinvointiongelmista muodostuu helposti myös järjestysongelmia, joihin vastataan kontrollin kiristämällä ja sanktioiden lisäämisellä (Kaukonen 2002). Koska tämä kontrolli keskittyy erityisesti huono-osaisimpiin ryhmiin, kuten huumeidenkäyttäjiin tai alkoholisteihin, vaikeutetaan kontrollin lisäämisellä ryhmien osallistumista ja osallisuutta. Uhkakuva-ajattelusta tulisikin siirtyä mahdollisuus-ajatteluun, jossa erityisryhmät ja erilaisuus nähtäisiin mahdollisuutena, joihin panostamalla yhteiskuntaan saataisiin lisää rikkautta, toimijoita ja hyvinvointia. Tämä vaatisi yhteiskunnallista panostusta erityisryhmiin, heidän mukaansa ottamista itseään koskevaan päätöksentekoon sekä erilaisuuden sietokyvyn kasvamista suomalaisessa yhteiskunnassa.

Tutkimusta päihteidenkäyttäjien osallisuudesta ja osallistumisesta on tehty lähinnä kuntoutuksen

näkökulmasta. Tutkimusta laajemmin päihteidenkäyttäjien osallistumismahdollisuuksista, osallisuudesta tai aktiivisesta kansalaisuudesta ei löydy. Tutkimuksissa tunnutaan helposti ajattelevan, ettei päihteidenkäyttäjä pysty osallistumaan ja olemaan osallisena niin kauan kun hän käyttää päihteitä. Osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden kehittymiselle nähdään mahdollisuuksia vasta sitten kun päihteiden käyttö on loppunut tai loppumassa. Vaikka päihteiden ongelmakäyttö asettaakin omat vaikeutensa osallisuudelle, osallistumiselle ja aktiiviselle kansalaisuudelle, tulisi silti pitää mielessä, että päihteidenkäyttäjillä saattaa olla osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta käytöstä huolimatta. Mielenkiintoista olisi tutkia, löytyykö tällaisia osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden muotoja, ja mitä ne tarkemmin ovat.

4 Vankien osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta on tutkittu jonkin verran, lähinnä yhteiskuntaan integroitumisen kannalta

Suomessa oli vuonna 2007 vankeja 3 551 henkeä. Heistä suurin vankiryhmä (40 %) koostui väkivaltarikoksista tuomituista. Ensikertalaisia vangeista oli noin 31 %. Vangeista joka viides on ollut vähintään kahdeksan kertaa vankilassa. (Rikosseuraamusvirasto 2007). Vangit on ryhmä, joka on yhtenäinen vain siinä mielessä, että he kaikki ovat syyllistyneet rikokseen ja suorittavat rangaistustaan vankilassa. Vankeja usein pelätään ja karsastetaan, eivätkä he näy jokapäiväisessä arkielämässämme. Heidän osallistumisensa ja ylipäättään kuulumisensa yhteiskuntaan on vankeusrangaistuksen vuoksi rajoittunutta. Vankeusaika vieraannuttaa vangin yhteiskunnasta. Vapautuneen vangin on usein vaikea sopeutua takaisin normina pidettyyn arkielämään. Sopeutumista vaikeuttaa vieraantumisen ja mahdollisen laitostumisen lisäksi yhteiskunnallinen syrjintä ja tuen puute. Sosiaalibarometrin 2004 mukaan vankilasta vapautuneet ovat yksi suomalaisen yhteiskunnan kaikkein heikoimmassa asemassa olevista ihmisryhmistä, jonka auttamiseksi ei ole löytynyt riittävästi taloudellisia resursseja, ammatillista osaamista eikä poliittista tahtoa.

Vankeja ja vankeudessa elämistä on tutkittu suhteellisen paljon. Tutkimukset keskittyvät lähinnä elinolosuhteisiin ja selviytymiseen vankilassa (Ruckenstein & Teppo 2005), vankien perhe- ja työtilanteeseen (Rikosseuraamusvirasto 2003; Enroos 2008) sekä vankien aktivointiin ja yhteiskuntaan sopeutumiseen vankilasta pääsyn jälkeen (ks. esim. Hyväri 2001). Tutkimusta on tehty myös vangeista ryhmänä ja ihmistyyppinä, vankien päihteidenkäytöstä ja päihdekuntoutuksesta sekä vankien asunnottomuudesta (ks. esim. Granfelt 2007; 2006; 2003).

Miesvankeja on tutkittu huomattavasti enemmän kuin naisvankeja.

Vankien osallisuuteen ja osallistumiseen linkittyviä tutkimuksia on tehty enemmän kuin muissa erityisryhmissä. Osallisuutta sivuavia tutkimuksia on lähestytty kansalaisuuteen, palvelujärjestelmiin ja niiden toimintakäytäntöihin linkittymisen kannalta (Valokivi 2008; Pohjola 1995), voimaantumisen (empowerment) ja kuntoutumisen näkökulmasta (Karsikas 2005; Granfelt 2008) sekä elämänhallinnan ja yhteiskuntaan integroitumisen näkökulmasta (Kauppila 1999; Rantala 2006; Riittinen 1998; Rikoksettomaan elämänhallintaan 2001). Tutkimusten kohdentumisen perusteella näyttää siltä, että vankien osallisuus ja yhteiskuntaan osallistuminen ovat aiheita, joita on tutkittu lähinnä yhteiskuntaan integroitumisen, sopeutumisen ja elämänhallinnan kautta. Yhtään suoraan vankien osallistumista ja aktiivista kansalaisuutta käsittelevää tutkimusta ei löytynyt.

Tutkimuksessaan Kansalainen asiakkaana Valokivi (2008) pohtii, miten kansalainen voi asiakkaana osallistua ja vaikuttaa palvelujärjestelmiin sekä niiden toimintakäytäntöihin. Tutkimus käsittelee vanhusten ja lainrikkajien osallisuutta, oikeuksia ja velvollisuuksia. Valokiven mukaan asiakkaan kokemukset kohtaamistilanteissa kertovat sekä osallisuuden että syrjäytymisen käytännöistä. Kohtaamiset palvelujärjestelmän kanssa voivat tukea kansalaisten oikeuksien toteutumista, kansalaisten osallisuutta ja arjessa selviytymistä. Samalla kohtaamiset voivat pahimmassa tapauksessa muodostaa tai olla esteenä kansalaisten oikeuksien toteutumiselle. Tutkimuksessa korostetaan syrjäytyneimpien asiakkaiden mahdollisuutta määritellä omat tarpeensa ja oikeutta saada ne myös esille ja näkyväksi. (Valokivi 2008, 18–116.) Valokivi on samaa mieltä Pohjolan kanssa siitä, että lainrikkajat unohdetaan helposti heitä itseään koskevassa päätöksenteossa. Sen sijaan, että lainrikkoja olisi aktiivinen toimija, hänet asetetaan toimenpiteiden kohteeksi. (Pohjola 1995, 90–94.)

Valokiven tutkimuksen näkökulmana on asiakkuus. Kansalainen – asiakas jaottelun esiin nostaminen varsinkin palvelujärjestelmiä tarkasteltaessa on nyky-yhteiskunnassa erittäin tärkeää. Vankien osalta näyttää siltä, että heitä kohdellaan enemmän asiakkaina kuin kansalaisina. Tällöin osallistuminen ja aktiivisen kansalaisuuden toteuttaminen on haastavampaa. Kukaan ei halua olla oman elämänsä objekti. Palvelujärjestelmää tulisikin tarkastella osallistumisen näkökulmasta. Kuinka yksilö, esimerkiksi vanki, pystyy toteuttamaan itseään ja aktiivista kansalaisuuttaan palvelujärjestelmän sisällä? Miten hän saa hoidettua asioitaan? Miten häntä tässä prosessissa autetaan ja tuetaan? Ja miten taataan se, että yksilö on prosessin aikana aktiivinen toimija eikä toimenpiteiden kohde?

Vankien osallisuutta ja osallistumista sivuaa myös komiteamietintö Rikoksettomaan elämänhallintaan (2001). Komiteamietinnön mukaan vankien verkostoja tulee hyödyntää yhteiskuntaan kiinnittymisessä. Vankilaan joutuminen itsessään heikentää yksilön yhteiskuntaan kiinnittymistä ja sosiaalisia verkostoja. Vankeusrangaistuksen suorittaminen yleensä vain vahvistaa huono-osaisuutta, sillä yksilön siteet yhteiskuntaan katkeavat. Näin osallistuminen yhteiskunnan tarjoamiin mahdollisuuksiin heikkenee ja edellytyksiä esimerkiksi osallistuvalla kuntalaisuudelle on harvoin. Vanki on yleensä enemmän eri viranomaisten yksittäisten ja koordinoimattomien toimenpiteiden kohteena kuin aktiivinen osallistuja omaa elämäänsä koskevissa asioissa. (ks. Rikoksettomaan elämänhallintaan 2001, 60–97.)

Komiteamietinnön mukaan asteittaisen vapautumisen malli on tärkeä väline yksilön yhteiskuntaan integroitumisessa ja osallistumismahdollisuuksien lisääntymisessä. Malli nähdään hyvänä vaihtoehtona yksilön totuttautuessa siviilielämään. Se kuitenkin edellyttää vankiloiden avautumista muuhun yhteiskuntaan päin. (emt 2001, 7-8.) Myös Granfelt (2003) nostaa esiin lainrikkojien elinympäristön rajoittuneisuuden ja korostaa tarvetta luoda osallistumismahdollisuuksia. Hänen mukaansa elämä vankilassa on elämää yhteiskunnassa. Vankilat, erityisesti avovankilat, ovat ymmärtäneet tämän ja avautuneet suhteessa muuhun yhteiskuntaan. Avautuminen on sinällään hyvä askel eteenpäin, mutta ei välttämättä tarkoita osallistumismuotojen kasvua. (Granfelt 2003.)

Rikoksettomaan elämänhallintaan-komiteamietinnön mukaan seuraamusjärjestelmän ja yhteiskunnan tukijärjestelmien yhteensovittamisen päätavoitteena on uusintarikollisuuden ja siihen kytkeytyvän syrjäytymisen vähentäminen sekä lainrikkojien yhteiskuntaan sopeutuminen (Rikoksettomaan elämänhallintaan 2001, 6). Mietinnön näkökulma on ylhäältä alaspäin ohjautuva. Vaikka mietinnössä nostetaan esiin vangin aktiivista osallistumista omaa elämää koskevissa asioissa, korostuu siinä voimakkaasti yhteiskuntaan integroituminen ja sopeutuminen. Samalla unohtuu ajatus siitä, ettei vanki pysty integroitumaan, sopeutumaan ja osallistumaan yhteiskuntaan, jos yhteiskunta ei ole valmis sopeutumaan vangin mukaantuloon. Vankien osallistumismahdollisuuksien parantamiseksi tulisikin vaikuttaa muiden kansalaisten asenteisiin ja haluun ottaa vankilasta vapautuneet mukaan eri osallistumisen areenoille. Tällä hetkellä vanki on yhteiskunnan näkökulmasta vanki vapauduttuaankin, ja kohtelu sen mukainen.

Kauppilan mukaan vankien osallistumista on rajoitettu vapaudenmenetyksellä, mutta tämä ei tarkoita sitä, että muita ihmisyyteen, kansalaisuuteen ja kotikuntaan liittyviä oikeuksia saisi vangilta

viedä (Kauppila 1999, 18). Vaikutusmahdollisuuksien puute ja yhteiskuntaan kuulumattomuuden tunne voivat johtaa erilaisiin avuttomuuden muotoihin, joista poisoppiminen on vaikeaa. Yleensä lainrikkojan elämää leimaavatkin enemmän ei-toivotut osallistumisen muodot. Vangeilta löytyy kuitenkin halua osallistua esimerkiksi koulutukseen ja työntekoon. (ks. Kauppila 1999.) Karsikas (2005) on tutkimuksessaan Selvin päin olosta tulee hyvä fiilis – päihdeongelmaisten vankien voimaantuminen Kauppilan kanssa samoilla linjoilla. Hänen mukaansa yhteiskunnan toimenpiteillä voidaan kaventaa tai lisätä ihmisten toimintaedellytyksiä (Karsikas 2005, 15).

Vankilassa olevien tai siellä olleiden voimaantuminen, joka näkyy myös mahdollisuuksina osallistua ja toimia yhteiskunnassa, ei ole mahdollista ilman yhteiskunnallisten edellytysten luomista. Tämä tarkoittaa palveluiden ja aineellisten resurssien lisäämistä. (emt 2005.) Sekä Kauppila, Karsikas että Rantala (2004; 2006) nostavat esiin kysymyksen siitä, miten vangit pystyvät kiinnittymään yhteiskuntaan, jos heitä ei hyväksytä sen jäseniksi. Rikolliset, kuten muutkin marginaaliryhmät, suljetaan helposti muiden kansalaisten toimesta osittain tai kokonaan yhteiskunnan ulkopuolelle, vaikka puheiden tasolla heidän integroitumista ja osallistumista tuettaisiin. Tämän vuoksi ihmisten omien sosiaalisten verkostojen merkitys rikoksista ja vankilakulttuurista irrottauduttaessa on suuri. Viranomaiset eivät voi juuri vaikuttaa vankien sosiaalisten verkostojen kuntoon saattamiseen, mutta tämä tulisi kuitenkin huomioida työssä. Yhteistyötä pitäisi kehittää esimerkiksi kansalaisjärjestöjen, uskonnollisten yhteisöjen ja yksittäisten tukihenkilöiden kanssa. Toiminnan tulisi olla esimerkiksi erilaista harrastustoimintaa, jonka avulla motivaatio osallistumiseen kasvaa.

Vankien osallisuutta ja osallistumista sekä aktiivisen kansalaisuuden toteuttamismahdollisuuksia tulisi kaikin puolin tutkia enemmän. Tärkeää olisi kerätä tietoa siitä, miten vangit kokevat omat mahdollisuutensa osallistua ja toteuttaa aktiivista kansalaisuuttaan niin vankilassa kuin vapautumisen jälkeen sekä siitä, mitä kaikkea vangit itse tarkoittavat puhuessaan osallistumisesta ja osallisuudesta. Osallistumisen, osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden käsitteitä tulisi hahmottaa myös eri huono-osaisten ryhmien näkökulmasta. Näyttäytyvätkö termit eri ryhmille samalla tavalla kuin mitä niillä on totuttu viranomaiskeskustelussa tarkoittamaan?

Monessa eri tutkimuksessa todettiin, että vankien mahdollisuudet osallistua ja toteuttaa aktiivista kansalaisuuttaan niin vankilassa kuin vapautumisen jälkeen ovat rajoittuneet. Miten sitten vankien osallistumismahdollisuuksia niin vankeudessa kuin vapautumisen jälkeen pystyttäisiin tukemaan? Mielenkiintoista olisi selvittää minkä verran ja minkälaisilla eri tavoilla vangit haluaisivat osallistua

eri areenoilla, kuten yhteiskunnallisesti tai lähiyhteisön toimintaan, minkälaisia asioita tai rakenteita he kokevat osallistumisen ja aktiivisen kansalaisuuden toteuttamisen esteiksi, ja miten he itse lähtisivät luomaan itsellensä osallistumismahdollisuuksia ja osallistumisen paikkoja.

5 Oma koti luo parhaat edellytykset asunnottomien osallistumiseen ja aktiiviseen kansalaisuuteen

Asunnottomuuden juuret ulottuvat maaseudun tilattoman väestön kasvuun ja sen mukana tuomiin ongelmiin. Vasta 1980-luvulla asunnottomia siirryttiin käsittelemään huonotapaisten sijasta huono-osaisina, ja asunnottomien ryhmä jaettiin ulkona tai väliaikaissuojissa asuviin, tuttavien ja sukulaisten luona asuviin, iäkkäiden vanhempien luona asuviin sekä laitoksissa asuviin (Taipale & Kaakinen 1988). Nykyään käsitys asunnottomuudesta on laajentunut, mutta asunnottomuutta käsitellään lähinnä asuntopoliittisena kysymyksenä, rakenteellisena ongelmana ja osana syrjäytymistä. Asunnottomuus voi olla näkyvää tai näkymätöntä, hetkellistä tai pitkäaikaista. Näkyvimmillään asunnottomuus on ulkona asuvien, ilman kunnon suojaa olevien asunnottomuutta, näkymättömimmillään esimerkiksi nuoren vanhempiensa luona vastentahtoisesti asuvan asunnottomuutena. Aarniolan mukaan asunnottomuus on kodittomuutta. Ei ole paikkaa mihin koota omaisuuttaan eikä yksityisyyttä, omaa rauhaa. Asunnottoman ei tarvitse siivota, tiskata eikä kunnostaa kotiaan. Asunnottoman arki on muodostunut hyvin erilaiseksi kuin asuvien. (Aarniola 1998, 141.)

Asunnottomuus on siis myös kodittomuuskysymys, ja asunnottomuutta voidaan lähestyä yhteiskunnasta syrjäyttävän kodittomuuden näkökulmasta. Granfeltin mukaan kodittomuus on vahva subjektiivinen ja psykososiaalinen ilmiö, joka monella tavalla kiinnittyy marginalisaatioon ja tietyllä tavalla edustaa äärimmäistä marginalisoitumista (ks. Granfelt, 1998). Koditon elää marginaalissa suhteessa kodillisiin. Kodittomuuskysymyksenä asunnottomuus-ongelma laajenee entisestään, sillä vakituisesti asuva voi olla koditon, jos hän ei tunne asuntoa kodikseen. Asuminen ja oma koti ovat osa ihmisarvoista elämää. Suomen perustuslain (1999/731) mukaan julkisen vallan tehtävänä on edistää jokaisen oikeutta asuntoon sekä tukea omatoimista asumisen järjestämistä (Suomen perustuslaki 1999). Asunnottomat jäävät kuitenkin helposti yhteiskunnan ulkopuolelle (Kaakinen & Nieminen 2006).

Pienituloisuus ja köyhyys altistavat puutteelliselle asumiselle sekä lisäävät asunnottomuutta (Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus 2008). Vaikka asunnottomuus kytkeytyy erilaisiin sosiaalisiin ongelmiin tai riskeihin, myös hyvätuloinen tai menestyvä ihminen voi joutua asunnottomaksi. Asunnottomuuteen voivat johtaa yksilötasolla esimerkiksi yleiset elämänhallinnan ongelmat, päihdeongelmat, psyykkiset ja fyysiset sairaudet, maksuvaikeudet ja velkaantuminen, vuokranantajan päätös myydä asunto, avio- tai avoerotilanne, muutto toiselle paikkakunnalle sekä vuokravelat.

Lehtosen mukaan yhteiskunnallisella tasolla asunnottomuuden riskejä lisäävät sosiaaliset tekijät ja toisaalta verkostojen puute ja henkilökohtainen haavoittuvuus. Yhteiskunnallisia asuntomarkkinoilta syrjäyttäviä sosiaalisia rakenteita ovat kohtuuhintaisten asuntojen, yhteiskunnallisen tuen ja sosiaalisten ongelmien ehkäisyn puute sekä sosiaalinen eristäminen. Asunnottomuutta lisäävät myös puutteet asumistaidoissa, terveyspalvelujen muutosten vaikutukset eli laajempi siirtyminen avohoitoon sekä maahanmuuton lisääntyminen (Lehtonen 2008, 29). Tänä päivänä yksi suuri asunnottomuuden syy löytyy myös ihmisten luottotietohäiriöistä. Niin yritykset kuin yksityiset vuokranantajatkin tarkistavat entistä hanakammin vuokra-asunnon hakijan luottotiedot, ja häiriömerkintä johtaa joko suoraan hylkäämiseen tai tavallista suurempien vuokravakuuksien vaatimiseen. Kun luottotietohäiriöinen kerran menettää asuntonsa, on hänen lähes mahdoton löytää uutta.

Asunnottomuus on urbaani ilmiö, joka koskettaa erityisesti miehiä, mutta niin naiset kuin kokonaiset perheetkin saattavat joutua asunnottomiksi. Marraskuussa 2007 yksinäisiä asunnottomia oli noin 7300 ja asunnottomia perheitä noin 300, joista pitkäaikaisasunnottomia arvellaan olevan yhteensä 2500. Pitkäaikaisasunnottomilla tarkoitetaan asunnottomien ryhmää, jonka asunnottomuus on pitkittynyt ja kroonistunut tai uhkaa kroonistua siksi, että tavanomaiset asumisratkaisut eivät tämän ryhmän kohdalla toimi eikä yksilöllisiä tarpeita vastaavia ratkaisuja ole riittävästi tarjolla. Pitkäaikaisasunnottomista 80 % asuu pääkaupunkiseudulla, suurin osa Helsingin alueella. (Valtion asuntorahaston asuntomarkkinaselvitys 2007.)

Suomalaista asuntopolitiikka ohjaavat erityisesti taloudelliset näkökulmat. Tämä tarkoittaa sitä, että huono-osaisten ryhmien asumisen varmistaminen on jäänyt vähemmälle huomiolle. Kansallisen sosiaalisen suojelun ja osallisuuden strategiaraportin mukaan asunnottomien määrä on viime vuosina kuitenkin ollut laskussa. Hallituksen tavoitteena on edistää jokaisen mahdollisuutta tarpeitaan ja toiveitaan vastaavaan asumiseen. Hallitus on puuttunut asunnottomuuden

vähentämiseen ja tavoitteena on pitkäaikaisasunnottomien määrän puolittaminen vuoteen 2011 mennessä. (Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö 2008, 26–35.) Tällä hetkellä kuitenkin puheet hyvinvointivaltion toimivuudesta tai huonompiensaisten huolenpidosta tuntuvat asunnottomuudesta puhuttaessa sangen yleviltä (Juurinen & Virtanen-Olejniczak 2008, 141).

Asunnottomuus koskettaa kaikkia tässä tutkimuksessa käsiteltäviä erityisryhmiä – päihteidenkäyttäjiä, toimeentulotuen saajia sekä vankeja, ja näkyy heitä koskevassa aineistossa. Pelkistäen voi todeta, että toimeentulotuen saajilla asunnottomuuden syyt löytyvät usein vuokraveloista, yleisestä velkaantumisesta tai maksuvaikeuksista sekä luottotietohäiriöistä. Päihdeongelmaisten kohdalla asunnottomuuden syyt ovat moninaisempia. Näistä ryhmistä erityisesti vankien asumistilanne vaikuttaa todella heikolta, sillä vankilaan joutuvista 41 % on asuntolassa asuvia tai asunnottomia ja vankilasta vapautuvien tilanne on vieläkin heikompi (Rikoksettomaan elämäntilanteeseen 2001, 30–38).

Asunnottomuutta on tutkittu paljon 1970–1980-luvuilla (ks. esim. Aarniola 1988), mutta tutkimusta on tehty kiitettävästi myös 1990- ja 2000-luvuilla. Asunnottomuutta on tutkittu asunto- ja yhteiskuntapoliittisena kysymyksenä (Summa 1990; Lehtonen & Salonen 2008; Kaakinen & Nieminen 2006), kaupunkikohtaisesti (Korhonen 2002; Juurinen 2001), palvelujen ja sosiaalityön näkökulmasta (Hämäläinen 2003; Karjalainen 1993; Sunikka & Seppälä & Granfelt 2007), kodittomuuskysymyksenä (Mikkonen & Kärkkäinen 2003), erityisryhmien näkökulmasta (Rastas 2002; Granfelt 2003; Murto 1978) ja identiteetin näkökulmasta (Haahtela 2008). Lisäksi asunnottomia on tutkittu yhteiskunnan jäsenenä (Nuorteva 2008), joka kaikista parhaiten nivoutuu myös osallisuuteen, osallistumisen ja aktiivisen kansalaisuuden teemoihin. Asunnottomien osallistuminen ja osallisuus jäävät tutkimuksissa yleisesti kuitenkin valitettavan vähälle huomiolle. Seuraavaksi tarkastelen asunnottomien osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta erityisesti Haahtelan (2008), Granfeltin (2003), Murrin (1978) ja Nuortevan (2008) kirjoitusten pohjalta.

Haahtela on kirjoittanut artikkelin asunnottomien naisten identiteetistä. Artikkelissa esitellään naistyötä, jonka kautta tuetaan asunnottomien naisten osallistamista ja kuntoutumista kohti työkykyistä kansalaisuutta sekä kiinnittymistä yhteiskuntaan. Naistyön palveluketju avaa asunnottomille naisille erilaisia osallisuuden paikkoja, kuten päivätoimintaa ja työpajoja, joissa heillä on mahdollisuus liittyä ja kiinnittyä toimintaan. Mahdollisuuksien ja osallisuuden kokemukset rakentuvat näin oikeuksien ja velvollisuuksien kautta. Ne, joilla on vaikeuksia sosiaalisten suhteiden solmimisessa, voivat saada uudenlaisia osallisuuden kokemuksia tukipisteen

avulla. (Haahtela 2008.) Osallisuus siis muodostuu osallistumisen kautta, ja näyttäytyy sitoutumisena toimintaan. Toiminnan avulla yhteiskunnallinen osallisuus ja osallisuus omien asioiden hoidossa vahvistuvat. Artikkelissaan Haahtela toteaa, että osallistuminen tuo naisille yhteiskuntaan liittyviä oikeuksia. He oppivat työelämään liittyviä taitoja ja tietoja, joiden avulla pärjääminen yhteiskunnassa helpottuu. Naiset osallistuvat aktiivisesti oman elämänsä suunnitteluun ja muutoksen tavoitteluun. (Haahtela 2008, 248–252.)

Osallisuus ja osallistuminen näyttävät Haahtelan artikkelissa ennen kaikkea osallistamisen näkökulmasta. Asunnottomille naisille tarjotaan valmiit raamit, jonka sisällä he voivat osallistua ja kokea osallisuutta. Tällöin asunnottomien omaehtoinen osallistuminen ja aktiivinen kansalaisuus nähdään rakentuvaksi osallistamisen kautta. Osallistaminen tukeutuu yksilön motivoitumiseen, mutta osallistumisen tapa ja motivaatio eivät suoraan lähde yksilöstä itsestään. Haahtelan esittelemä naistyö tarjoaa mallin asunnottomien naisten kuntoutukseen ja osallistumisen lisäämiseen. Artikkelin mukaan osallistuminen tuo mukanaan oikeuksia, ja naisia tuetaan kohti työkykyistä kansalaisuutta. (Haahtela 2008). Mitä kaikkea muuta kansalaisuus sitten voi olla kuin työkykyistä kansalaisuutta? Voiko yksilö toteuttaa aktiivista kansalaisuuttaan olematta työelämässä mukana?

Tutkimuksessaan *Vankilasta kotiin vai kadulle?* Granfelt (2003) erittelee vapautuvien vankien asumistilannetta ja asunnottomuutta. Tutkimus perustuu ajatukselle, että asuminen on muun elämän perusedellytys, joka mahdollistaa työssäkäynnin, päihteidenkäytön hallinnan sekä ihmissuhteiden solmimisen. Asunnottomuus, vankeus ja köyhyys lisäävät tarkoituksettomuutta ja toivottomuuden kokemuksia – osattomuutta. Asuminen on jo itsessään osallisuutta, sillä Granfeltin mukaan asuminen on tapa olla yhteiskunnassa ja maailmassa. Asunto on yhteiskuntaan integroitumisen perusedellytys. Kodittomana ei voi integroitua yhteiskuntaan. (Granfelt 2003, 13.) Esimerkkinä tilanteen parantamiseksi Granfelt esittelee asumisen porrasmallin, joka helpottaa yksilön kiinnittymistä lähiyhteisöön ja yhteiskuntaan, ja lisää yksilön osallisuutta sekä mahdollistaa laajemman osallistumisen.

Lasse Murron tutkimus (1978) *Asunnottomien alkoholistien elinolosuhteet ja elämäntapa sekä yhteiskunnan toimenpiteet* pureutuu syvällisesti asunnottomien alkoholistien elämään ja elinolosuhteisiin. Tutkimuksesta löytyy myös viittauksia asunnottomien alkoholistien osallisuuteen, osallistumiseen ja aktiiviseen kansalaisuuteen. Murron mukaan asunnottomille alkoholisteille on tyypillistä tunne siitä, että ponnistelut ovat turhia, koska mahdollisuudet elämäntilanteen muuttamiseen ovat kuitenkin pienet. Myös yhteiskunnan asioihin puuttuminen ja

puuttumisyrietykset lähinnä turhauttavat. Asunnottomien alkoholistien vaikutus- ja osallistumismahdollisuudet omaan tilanteeseen sekä laajemmin poliittisesti, taloudellisesti ja yhteiskunnallisesti ovat vähäisemmät kuin ihmisillä yleensä. (ks. Murto 1978, 118–119.)

Sekä Granfeltin että Murron tutkimukset kuvaavat hyvin asunnottomuutta osattomuutena. Omaan elämään, yhteisöön ja yhteiskuntaan vaikuttaminen, osallistuminen ja aktiivisen kansalaisuuden toteuttaminen on äärimmäisen hankalaa ilman asuntoa. Kuten Murto asian ilmaisee, heikommassa yhteiskunnallisessa asemassa olevat saattavat suhtautua varsin välinpitämättömästi ympäröivään maailmaan. Heidän ajattelunsa liikkuu pääasiallisesti vain oman maailman ja kokemuksen puitteissa, ja niitä on vaikea liittää koko yhteiskuntaa koskevien kysymysten käsittelyyn. (ks. Murto 1978). Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteivätkö heikommassa asemassa olevat haluaisi vaikuttaa omaan elämäänsä koskevaan päätöksentekoon tai laajemminkin toteuttaa aktiivista kansalaisuuttaan. Osallistuminen vain saattaa tuntua liian hankalalta tai osallistumisen vaatimukset liian suurilta. Täytyy myös muistaa, että heikommassa asemassa olevat käyttävät perinteisten osallistumisväylien lisäksi myös vaihtoehtoisia osallistumisen muotoja. Ihmiset määrittelevät aina itse osallisuutensa ja osallistumisensa. Voisiko olla olemassa osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta, joita ei viranomaispuheessa vielä tunnisteta osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden muodoiksi?

Asunnottomien omia kokemuksia vaikutusmahdollisuuksistaan on tutkinut Nuorteva (2008) pro gradu työssään Asunnoton yhteiskunnan jäsenenä. Tutkimuksessaan Nuorteva haastatteli asunnottomia Asunnottomien yö-tapahtuman aikana. Tulosten mukaan asunnottomien ääni pääsee vain harvoin esille asunnottomuuskeskusteluissa ja -tutkimuksissa. Asunnottomat kokevat puutteita vaikutusmahdollisuuksissaan sekä yhteiskunnallista kuulumattomuutta. Asunnottomien mielestä poliitikot eivät ole tarpeeksi tietoisia asunnottomien todellisuudesta, eivätkä yhteiskunnan päättäjät eri tasoilla kuuntele asunnottomien mielipiteitä ja näkemyksiä. Tutkimuksessa asunnottomat nostivat esille halun tulla kuulluksi ja kuunnelluksi sekä pettymyksen siitä, ettei tukea yhteiskunnan tasolta saa. (ks. Nuorteva 2008, 62–65.) Tärkeimpänä tutkimustuloksena Nuortevan pro graduissa nousi mielestäni esille se, etteivät asunnottomuuden viralliseskustelut ole suunnattu asunnottomille, vaan eri viranomaistahoille ja -toimijoille (Nuorteva 2008).

Nuortevan tutkimus tuo hyvin esiin sen, että tutkittavalla ryhmällä saattaa olla, ja onkin, sanottavaa omasta elämästään ja siihen liittyvistä toimenpiteistä. Vaikka yksilö kokisi voimattomuuden tunteita, haluaa hän silti olla elämänsä subjekti eikä objekti. Yhteiskunnan tehtävänä on varmistaa, että kaikilla yhteiskunnan jäsenillä on helppoja ja toimivia tapoja osallistua omaa elämäänsä,

lähiyhteisöään koskevaan ja laajempaan yhteiskunnalliseen päätöksentekoon. Samalla osallisuutta, osallistumista ja aktiivista kansalaisuutta tulisi tulkita entistä laueammin, ja ymmärtää ne yksilön omaehtoisena aktiivisena toimintana. Aktiivinen kansalaisuus on yksilön ominaisuus.

Kuten edellä on jo tullut esiin asunnottomuustutkimukset käsittelevät eri asunnottomien osaryhmiä, kuten vankeja tai päihteidenkäyttäjiä. Tutkimukset käsittelevät asunnottomuutta ja asunnottomia, mutta eivät juuri kuule itse asunnottomien mielipiteitä tai heidän ajatuksiaan. Tutkimukset ovat lähinnä suunnattu viralliskeskustelun eri toimijoille, kuten virkamiehille tai tutkijoille, ei asunnottomille. Sama trendi näkyy laajemmin kaikkien huono-osaisten ryhmien kohdalla. Kohderyhmää ei kuitenkaan tulisi sivuuttaa, vaan ihmiset pitäisi ottaa mukaan omaa elämää koskevaan tutkimukseen ja päätöksentekoon. Samalla yksilöiden omaehtoinen osallisuus, osallistuminen ja aktiivinen kansalaisuus lisääntyisivät. Setälän mukaan kaikilla yhteiskunnan jäsenillä pitää olla oikeus ja mahdollisuus osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon ja päättää omasta toiminnastaan (ks. Setälä 2003). Tärkeää olisikin tehdä tutkimusta laajemmin siitä, miten eri asunnottomuudesta kärsivät ryhmät kokevat oman osallisuutensa, mahdollisuutensa osallistua ja toteuttaa aktiivista kansalaisuuttaan sekä pohtia, millä tavalla sosiaalisesti syrjäytyneiden, kuten asunnottomien, on mahdollista osallistua yhteiskunnan toimintaan ja itseään koskevaan päätöksentekoon.

Nuorteva nostaa esille pro-gradu työssään ajatuksen syrjäytyneiden tai huono-osaisten yhteiskunnallisen osallistumisen vahvistamisen deliberatiivisen demokratian avulla (ks. Nuorteva 2008). Deliberatiivinen demokratia perustuu ajatukseen, että kaikki päätökset tehdään avoimen keskustelun ja tahdonmuodostuksen avulla. Asioiden päätöksen pohjana ovat julkinen ja tasa-arvoinen keskustelu. Pitäisikö siis suomalaista demokratiaa uudelleen muotoilla niin, että erilaiset ihmisryhmät pääsisivät paremmin mukaan yhteiskunnalliseen päätöksentekoon. Olisivatko esimerkiksi uudenlaiset matalan kynnyksen osallistumismuodot vastaus laajempaan aktiivisen kansalaisuuden toteuttamiseen ja keino osallistumismahdollisuuksien lisäämiseen? Asunnottomien osallisuuden, osallistumisen ja aktiivisen kansalaisuuden vahvistamisessa perusedellytyksenä on ennen kaikkea asunnottomuuden ehkäisy ja torjunta. Ihmisarvoisen elämän mukaiset asumisolot ovat jo iso askel osallisuuteen. Oma koti luo jokaiselle parhaat edellytykset osallistumiseen ja aktiivisen kansalaisuuden toteuttamiseen.

6 Yhteenveto tuloksista ja pohdintaa

Huono-osaisten osallisuutta lähestytään helposti osallistavasta ja aktivoivasta näkökulmasta sen sijaan, että keskityttäisiin omaehtoisen osallistumisen mahdollisuuksien lisäämiseen ja osallistumisen kynnyksen madaltamiseen. Suomalaisen kansalaisen stereotypia on terve, työssäkäyvä, lakianoudattava, heteroseksuaalinen ja suomalaisen identiteetin omaava kansalainen. Stereotypian takaa jää usein huomaamatta rajapinnalla elävät, joiden kansalaisuus on ennemminkin aktiivointia kuin yhteiskunnallista tasavertaista kansalaisuutta. Huono-osaisten aktiivinen kansalaisuus nähdään aktivoinnin tarpeena, ei omaehtoisena osallisuutena ja osallistumisena. Osallistumiseen liittyvä aktiivointi voi jopa rajata yksilön osallistumisen väyliä ja vaikuttamiskohteita, sillä aktivoiva osallistaminen lähtee valmiista raameista. Aktivoinnilla ja osallistamisella tarjotaan mahdollisuutta osallistua, muttei tueta yksilöiden omaehtoista osallisuutta ja omanlaisia osallistumisen paikkoja.

Jokainen meistä haluaa olla oman elämänsä subjekti eikä objekti. Toisilla tämä mahdollisuus on vain heikentynyt tai rajattu. Huono-osaisten osallisuuden ja osallistumisen ongelmiin vaikuttaa joissain määrin myös kielen ja ilmaisun ongelmat. Työelämän ja vaikuttamistoiminnan ulkopuolella olevan ilmaisu ei välttämättä vastaa yhteiskunnan kommunikaation normia, esimerkkinä tästä eräs päihdekuntoutuja, joka lopetti yhdistystoiminnan koska ei osannut ilmaista itseään kielellä, jota yhdistyksen kokouksissa käytettiin. Osallisuutta, osallistumista ja aktiivista kansalaisuutta tulisikin tarkastella entistä laajempuna kysymyksenä, johon ovat sidoksissa yhteisöllisyys, yksilön ja ryhmän identiteetti, luottamus ja sosiaalinen pääoma, elämänhallinta sekä omaehtoisuuden ja osallisuuden monimuotoisuus.

Osallisuus omaa itseään koskevaan päätöksentekoon ja osallistumismahdollisuudet laajemmin ovat päihteidenkäyttäjillä, vangeilla, toimeentulotuen saajilla ja asunnottomilla heikommalla kuin ihmisillä keskimäärin. Nämä ryhmät unohdetaan helposti heitä itseään koskevassa päätöksenteossa. Sen sijaan, että heitä pidettäisiin aktiivisina toimijoina, heidät asetetaan toimenpiteiden kohteeksi. Päihteidenkäyttäjien, vankien, toimeentulotuen saajien ja asunnottomien osallistumismahdollisuuksien parantamiseksi tulisi vaikuttaa muiden kansalaisten asenteisiin ja haluun ottaa ryhmät mukaan eri osallistumisen areenoille. Negatiivisesta solidaarisuudesta täytyisi päästä kohti positiivista solidaarisuutta, niin että osallisuutta ja osallistumista tuettaisiin muutenkin kuin puheen tasolla.

Päihteidenkäyttäjien vankien, toimeentulotuen saajien ja asunnottomien osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden parantumiseen tarvitaan laaja osallistumis- ja vaikuttamiskenttä. Vallan ja vaikuttamisen puute näkyy ryhmien puutteena saada vaikuttaa niihin muotoihin, joilla osallistua. Yksilöiden, kansalaisjärjestöjen, uskonnollisten yhteisöjen ja julkisten toimijoiden yhteistyötä tulisi kehittää osallisuuden ja osallistumismuotojen paranemiseksi ja omaehtoisen osallisuuden tukemiseksi. Omaehtoista osallistumista ja sen eri muotoja pitäisi myös saada laajemmin näkyväksi. Suorien ja epäsuorien osallistumismuotojen käytön kynnystä tulisi laskea. Erityisryhmien osallistumisen, aktiivisen kansalaisuuden toteuttamisen ja vaikuttamisen tulisi myös näkyä heidän omaa elämää, lähiyhteisöä ja yhteiskuntaa koskevassa päätöksenteossa. Ihmisiä on aivan turha kannustaa osallistumaan, jos osallistumisella ja vaikuttamisella ei nähdä konkreettisesti olevan merkitystä.

Uusien kaikkien yhteiskuntaryhmien osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta tukevien rakenteiden ja muotojen kehittämistä tulisi pohtia. Tällä hetkellä on vaikea löytää kovin monia yhteiskunnallisia rakenteita tai mekanismeja, jotka yksinkertaisesti ja helpoilla tavoilla toimivasti tukisivat eri yhteiskuntaryhmien osallisuutta niin laajemmin yhteiskunnallisesti kuin arkielämässä. Osallisuus ja osallistumisen halu sekä aktiivisen kansalaisuuden toteuttaminen lähtevät yksilön arjen tasolta, kuten sosiaalisista verkostoista ja elinympäristöstä. Arjen tason osallisuutta ja osallistumista tulisi painottaa enemmän julkisessa keskustelussa, joka päättäjien taholta usein kääntyy vain keskusteluksi äänestysaktiivisuuden laskusta. Olisivatko esimerkiksi uudenlaiset matalan kynnyksen osallistumismuodot vastaus laajempaan aktiivisen kansalaisuuden toteuttamiseen ja keino osallistumismahdollisuuksien lisäämiseen?

Yhteiskunnan tehtävänä on varmistaa, että kaikilla yhteiskunnan jäsenillä on mahdollisuus osallistua omaa elämäänsä, lähiyhteisöään koskevaan ja laajempaan yhteiskunnalliseen päätöksentekoon. Erityisryhmät ja erilaisuus tulisi nähdä mahdollisuutena, joihin panostamalla yhteiskuntaan saataisiin lisää rikkautta, toimijoita ja hyvinvointia. Tämä vaatisi yhteiskunnallista panostusta erityisryhmiin ja heidän mukaansa ottamista itseään koskevaan päätöksentekoon sekä erilaisuuden sietokyvyn kasvamista suomalaisessa yhteiskunnassa. Tämän tulisi heijastua myös palvelujärjestelmään, josta voisi kehittyä yksilölähtöisempi ja tasavertaisempi. Palvelujärjestelmää tulisi tarkastella kriittisesti osallistumisen näkökulmasta. Miten yksilö pystyy toteuttamaan itseään ja osallisuuttaan palvelujärjestelmän sisällä? Miten palvelujärjestelmä mahdollistaisi aktiivisen mukanaolon ja tasavertaisuuden työntekijöiden kanssa?

Kaiken tämän lisäksi tulisi tehdä tutkimusta, jonka teossa kohderyhmä on itse mukana. Päihteidenkäyttäjiä, vankeja, toimeentulotuen saajia ja asunnottomia koskevassa tutkimuksessa korostui halu olla osallisena omaa elämää koskevassa päätöksenteossa ja päätöksenteossa myös laajemmin. Osana päätöksentekoa tehdään usein myös tutkimuksia tai selvityksiä, joihin päätöksenteko pohjautuu. Jos tutkittavan ryhmän jäsenet otettaisiin mukaan tutkimuksen tekemiseen, vahvistaisi se heidän omaehtoista osallisuuttaan, osallistumisen kokemuksia sekä aktiivista kansalaisuutta. Erilaisia heikommassa asemassa olevia ryhmiä tulisi kuunnella enemmän, ja tutkia näiden ryhmien osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta niin kulttuurillisena, kielellisenä, poliittisena, yhteiskunnallisena kuin identiteettikysymyksenä. Tärkeää olisi myös tehdä tutkimusta siitä, miten eri ryhmät itse kokevat osallisuutensa ja mahdollisuutensa osallistua ja toteuttaa aktiivista kansalaisuuttaan, ja eroavatko ryhmien tulokset toisistaan.

Lähteet:

- Aarniola R. (1988) Asunnottomuuden arkipäivää. Y-säätiö, Gummerus, Jyväskylä.
- Ahmaoja M. (2006) Osallisena elämässä: kokemuksia Neva-yhteisön kuntoutuksesta. Helsingin kaupungin sosiaalivirasto.
- A-klinikkasäätiö (1998) Huumeet ja yhteiskunta: huume politiikka, hoito ja ennaltaehkäisy. Prevet-ohjelma. A-klinikkasäätiö, Helsinki.
- Enroos R. (2008) Vankila lapsuudessa – lapset vankilassa. Tutkimus lapsista, joiden elämää äidin vankeus värittää. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 1/2008. Rikosseuraamusvirasto, Vammala.
- Granfelt R. (2007) ”Oppisin elämään riippuvuuteni kanssa”: tutkimus naisvankien päihdekuntoutuksesta Vanajan vankilassa. Rikosseuraamusvirasto, Helsinki.
- Granfelt, Riitta (2006) Paha olla – vankilan sisällä, ulkona, vangin lähellä? Teoksessa: Väaryyskirja. Helsinki: Kansaneläkelaitos, 145-158.
- Granfelt R. (2003) Vankilasta kotiin vai kadulle? Vangit kertovat asunnottomuudesta. Ympäristöministeriö, Helsinki.
- Granfelt R. (1998) Kertomuksia naisten kodittomuudesta. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Haahtela R. (2008) Asunnottomien naisten osallisuus ja identiteetit kuntoutumiseen tähtäävässä palveluketjussa. Teoksessa Jokinen A. & Juhila K. (toim.) Sosiaalityö aikuisten parissa. Vastapaino, Tampere. 224-252 s.

- Haapola I. (2004) *Köyhyyden kynnyksellä?: toimeentulotuen dynamiikka 1990-luvun Suomessa. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia. Kelan tutkimusosasto, Helsinki.*
- Haapola I. (2002) *Toimeentulotukiasiakkaiden syrjäytymisriskit 1990-luvun Suomessa: paneelitutkimus vuosien 1990-1992 uusista tuensaajista. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki.*
- Halttunen T. (1999) *”Tarttis pärjätä ittekki”: toimeentulotuki ja lapsiperheiden taloudellinen selviäminen laman jälkeisessä Suomessa. Väestöntutkimuslaitos, Vammala.*
- Hein R. & Virtanen A. (toim.) (2001) *Alkoholi ja huumeet 2000. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki.*
- Hein R. (1999) *Alkoholi ja huumeet 1998: kulutus, käyttö ja haitat. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki.*
- Hiilamo H. (2004) *Tavoitteena kannustavampi toimeentulotuki: tutkimus toimeentulotuen lakimuutoksista. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki.*
- Huumausainepoliittinen koordinaatioryhmä (2006) *Huumausainepolitiikan kertomus vuodelta 2005. Sosiaali- ja terveysministeriö. Yliopistopaino Kustannus, Helsinki.*
- Hyväri S. (2001) *Vallattomuudesta vastuuseen: kokemuksen politiikan sankaritarinoita. Tietosanomat, Helsinki*
- Hämäläinen M. (2003) *Asunnottomana yhteiskunnassa: helsinkiläisten ja jyvaskyläläisten näkemyksiä asioinnista viranomaisten kanssa. Jyväskylän yliopisto.*
- Jerkku T. (2005) *Kaaos kukkarossa ja mielessä: moniammatillinen auttaminen. Opas-projekti, Helsinki.*
- Julkunen I. (1994) *Jatkuva tilapäisyys: pitkäaikainen toimeentulotuki Helsingissä. Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia, Helsingin kaupunki, Helsinki.*
- Juurinen P. & Virtanen-Olejniczak K. (2008) *Asunnottomuuden ytimessä. Teoksessa: Hirvilampi T. & Laatu M. (toim.) Toinen Vääräkirja. Lähikuvia sosiaalisista epäkohdista. Kelan tutkimusosasto, Vammalan kirjapaino oy, Vammala. 141-154 s*
- Juurinen P. (2001) *Asunnottomuus Tampereella 3.11.2000. Tampereen kaupungin sosiaali- ja terveystoimen monistesarja 15/2001, Tampere.*
- Kaakinen J. & Nieminen J. (2006) *Oikeus asuntoon, oikeus ihmisarvoiseen elämään. Valtakunnallisen (2001-2005) ja pääkaupunkiseudun (2002-2005) asunnottomuuden vähentämisen toimenpideohjelman arviointi. Ympäristöministeriön raportteja 8/2006*
- Karjalainen J. (1993) *Mitä silmä ei näe, sitä sydän ei sure: asunnottomuus, asumispalvelut ja sosiaalityö. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus ja kehittämiskeskus, Helsinki.*
- Karsikas V. (2005) *Selvinpäin olosta tulee hyvä fiilis. Päihdeongelmaisten vankien voimaantuminen. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 3/2005.*

- Kaukonen O. & Hakkarainen P. (toim.) (2002) Huumeidenkäyttäjä hyvinvointivaltiossa. Gaudeamus, Helsinki.
- Kauppila T. (1999) Vankeudesta vapauteen: suomalaisten miesvankien turvattomuus ja elämäntilanteiden hallinta. Vankeinhoidon koulutuskeskus, Tietosanoma, Helsinki.
- Keskitalo E. (2008) Sosiaalinen kansalaisuus ja uusi paternalismi – vertaileva näkökulma suomalaiseen aktivointipolitiikkaan ja sen käytännön toteutumiseen. Tutkimusraportteja 177. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki.
- Kinnunen A. (2001) Huumausainerikoksiin syyllistyneiden rikosura ja sosioekonominen asema. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos, Helsinki.
- Knuuti Ulla (2007) Matkalla marginaalista valtavirtaan? Huumeidenkäytön lopettaneiden elämäntapa ja toipuminen. Yhteiskuntapolitiikan laitoksen julkaisuja 1/2007. Yliopistopaino, Helsinki.
- Korhonen E. (2002) Asunnottomuus Helsingissä. Helsingin kaupungin tietokeskus, Helsinki.
- Kosunen V. (1999) Paljonko on riittävästi? : vähimmäisetuuksien riittävyyden arviointia kulutuksen näkökulmasta. Raportteja, Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Gummerus, Helsinki.
- Kuusisto-Niemi S. (1996) Jos elämäntilanne niin vaatii: toimeentulotukityön selvitysprojektin raportti. Suomen kuntaliitto, Helsinki.
- Lappalainen J. (2000) Toimeentulotuki, aktivointi ja kuntien käytäntöjä. Suomen kuntaliitto, Helsinki.
- Lappalainen E. (1998) Ihmisenä otettaisiin, ei tapauksena: uusien toimeentulotukiasiakkaiden käsityksiä toimeentulotuesta ja asiakkuudesta. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Lehtonen L. & Salonen J. (2008) Asunnottomuuden monet kasvot. Ympäristöministeriö, Edita publishing, Helsinki.
- Matthies A.-L. (1992) Toimeentulosta 1990-luvun kansalaisoikeus? Teoksessa Lahtinen I. (toim.) Perustulo: kansalaisen palkka. Hanki ja jää, Helsinki.
- Meriläinen Rosa (2000) Onko narkomaani kansalainen? Pro gradu -tutkielma. Poliittisen tutkimuksen laitos. Tampereen yliopisto.
- Mikkonen A. & Kärkkäinen S.-L. (2003) Homeless immigrants in Finland: national report 2002: European observatory homelessness. National Research and Development Centre for Welfare and Health, Helsinki.
- Murto L. (1978) Asunnottomien alkoholistien elinolosuhteet ja elämäntapa sekä yhteiskunnan toimenpiteet. Alkoholitutkimussäätiö.
- Nuorteva J. (2008) Asunnoton yhteiskunnan jäsenenä – Sosiaalisesti syrjäytyneen

- osallistumismahdollisuudet ja deliberatiivinen demokratia, Helsingin yliopisto.
- Paananen I.-T. (2007) Asiakaskysely toimeentulotuessa 2006: yhteenveto tuloksista. Sosiaaliviraston julkaisusarja, Helsingin kaupunki, Helsinki.
- Paananen I.-T. (2000) Asiakaspalaute toimeentulotuessa v. 2000: laatutyön näkökohtia. Sosiaaliviraston julkaisusarja, Helsingin kaupunki, Helsinki.
- Piiroinen O. (2004) Alkoholihaitat työelämässä: työmarkkinoiden keskusjärjestöjen toimenpiteet ja suunnitelmat alkoholihaittojen ehkäisemiseksi 2004. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus, Helsinki.
- Pohjola A. (1994) Elämän valttikortit?: nuoren aikuisen elämänsuunnitelma toimeentulotukea vaativien tilanteiden varjossa. Lapin yliopisto, Acta Universitatis Lapponiensis, Rovaniemi.
- Pohjola A. (1995) Asiakkaasta kansalaiseksi? Teoksessa Väärälä R. (toim.) Asiakkaat verkossa? Hyvinvointipalveluprojektin osaraportti 6. Lapin yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisu no: 44, Rovaniemi. 89-106s.
- Päihdelääketieteen yhdistys (1999) Alkoholi ja muut päihteet: tutkimuksen ja hoidon näkökulmia päihdepotilaan hoitoon. Orion-yhtymä, Espoo.
- Rantala K. (2006) Syrjäytyneille turvaa vai tuomioita? Vaietut vankilakierteet ja vastuun jakautuminen. Teoksessa Rantala K. & Sulkunen P. (toim.) Projektityhteiskunnan kääntöpuolia. Gaudeamus, Helsinki. 207-228s.
- Rantala K. (2004) Vankilasta vapautuvat huumeidenkäyttäjät: sosiaalinen ongelma? Uusintarikollisuuden vähentäminen yksilökohtaisella työotteella ja verkostoituen. Tampereen Huumepilotin 4. raportti 2004. Sosiaali- ja terveystoimi, Tampere.
- Rauhala A. & Töhönen A. (2003) Elämä on pelkkää säätöä: kuvaileva tapaustutkimus viidestä huumeidenkäyttäjistä. Jyväskylän yliopisto, erityispedagogiikan laitos, Jyväskylä.
- Rastas M. (2002) Maahanmuuttajien asunnottomuus Helsingissä. Ympäristöministeriö, Helsinki.
- Riittinen L. (1998) Vankien elämänsuunnitelma. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä (e)
<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-1998789930>
- Rikoksettomaan elämänsuunnitelmaan (2001). Seuraamusjärjestelmän ja yhteiskunnan tukijärjestelmien yhteensovittamista selvittäneen toimikunnan mietintö. Komiteamietintö 2001:2.
- Rikosseuraamusvirasto (2007) Vankiluku, vankitilat ja henkilökunnan määrä vuonna 2007.
<http://www.rikosseuraamus.fi/uploads/aqdlq.pdf> ja <http://www.rikosseuraamus.fi/15371.htm>
- Ritakallio V.-M. (1991) Köyhyys ei tule yksin: tutkimus hyvinvointipuutteiden kasautumisesta toimeentulotukiasiakkaille. Sosiaali- ja terveyshallitus.
- Rostila I. (1997) Keskustelu sosiaaliluokilla: sosiaalityön arki sosiaalitoimiston toimeentulotukikeskusteluissa. Acta Universitatis Tamperensis. Tampereen yliopisto. Vammalan kirjapaino, Vammala.

- Rotinen R. (1995) Toimeentulokiasiakkaan oikeudet. Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntapolitiikan laitos, Jyväskylä.
- Ruckenstein M. & Teppo A. (2005) Vankien väliset valtasuhteet ja väkivallan pelko suljetussa vankilassa. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 1/2005. Vammalan kirapaino oy, Vammala.
- Salomaa K. (1997) Selvitys ehkäisevästä toimeentulotuesta. Sosiaali- ja terveysministeriö, talous- ja suunnitteluosasto, Helsinki.
- Seppälä P. (2003) Havaintoja huumeista: tutkimus uusien huumeilmiöiden varhaisena tunnistajana. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki.
- Setälä M. (2003) Demokratian arvo. Teoriat, käytännöt ja mahdollisuudet. Gaudeamus, Helsinki.
- Solomon M. (1998) Olin särkynyt sisältä: kertomuksia elämänhallinnan palautumisesta. A-kiltojen liitto, Tampere.
- Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2008:38 (2008) Kansallinen sosiaalisen suojelun ja osallisuuden strategiaraportti vuosille 2008-2010. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki.
- Sosiaali- ja terveysministeriö (2000) Aktiivinen sosiaalipolitiikka-työryhän muistio. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki.
- Sosiaali- ja terveysturvan tutkimus- ja kehittämiskeskus (2008b) Alkoholi ja huumeet alueittain 2006 - Alkohol och narkotika regionvis år 2006 -Alcohol and Drugs by Area 2006. Tilastotiedote 2/2008. Suomen virallinen tilasto, Sosiaaliturva 2008. Stakes 14.1.2008.
- Sosiaali- ja terveysturvan tutkimus- ja kehittämiskeskus (2008a) Toimeentulotuki 2007 - Utkomststöd 2007 - Social Assistance 2007. Tilastotiedote 37/2008. Suomen virallinen tilasto, Sosiaaliturva 2008. Stakes 19.12.2008.
- Summa H. (1990) Asunnoton hallinnon diskurssiobjektina. Teoksessa Lehto J. & Hänninen S. (toim.) Näkökulmia huono-osaisuuteen 1. Sosiaalihuollon julkaisuja 16-17/1990. Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- Suomen perustuslaki (1999) Oikeusministeriö 11.6.1999/731.
<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731>
- Sunikka S., Seppälä U. & Granfelt R. (toim.) (2007) Asunnottomuuskirja: näkökulmia asunnottomien palvelujen kehittämiseen. Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus SOCCA, Heikki Waris -instituutti.
- Suonpää J. (2002) Alkoholi ja parisuhde: sosiaalinen kontrolli, konfliktit, juomiseen kannustaminen ja muutokset alkoholin käytössä. Sarja 4/2002. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki.
- Taipale I. & Kaakinen J. (1988) Johdanto. Teoksessa Aarniola R. Asunnottomuuden arkipäivää. Y-säätiö, Jyväskylä.

- Toiviainen R. (2008) Palvelujärjestelmä sulkee ovet päihderiippuvaisilta. Teoksessa: Hirvilammi T. & Laatu M. (toim.) Toinen Vääräyyskirja. Lähikuvia sosiaalisista epäkohdista. Kelan tutkimusosasto, Vammalan kirjapaino oy, Vammala. 157-168 s
- Törmä S. & Huotari K. (2005) Sateisten teiden kulkijoita: huono-osaisimmat ja moniongelmaisimmat päihteidenkäyttäjät avun tarvitsijoina ja asiakkaina. Helsingin diakonissalaitoksen julkaisuja 1/2005. Helsingin diakonissalaitos, Helsinki.
- Valokivi H. (2008) Kansalainen asiakkaana: tutkimus vanhusten ja lainrikkojien osallisuudesta, oikeuksista ja velvollisuuksista. Tampereen yliopisto, Tampere.
- van Aerschot (1996) Köyhät ja laki: toimeentulotukilainsäädännön kehitys oikeudellistumisprosessien valossa. Suomalainen lakimiesyhdistys, Helsinki.

4 Pitkäaikaistyöttömät ja koulupudokkaat

Riikka Viander

1. Johdanto

Tarkastelen työssäni, millaista tutkimusta Suomessa on tehty koskien pitkäaikaistyöttömien ja koulupudokkaiden osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta. Juuri tämän tyyppistä tutkimusta on tehty erittäin vähän, pitkäaikaistyöttömistä enemmän kuin koulupudokkaista. Aihetta on sivuttu muutamissa väitöskirjoissa, ja muu löytynyt materiaali oli erilaisten hankkeiden ja projektien loppuraportteja. Otin työhön mukaan myös mm. sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja. Yleensä koulupudokkaiden ja työttömien aktiivisuutta käsitellään elämänhallinnan kautta, aktiivista kansalaisuutta tai osallisuutta käsitellään vain kolmessa lähteessä. Käyttämässäni materiaalissa pitkäaikaistyöttömien ja koulupudokkaiden aktiivista kansalaisuutta ja yhteiskunnallista osallisuutta ei ole tarkasteltu itsenäisenä tutkimuskohteenaan, vaan siihen liittyvät huomiot nousevat esiin muissa yhteyksissä.

Pitkäaikaistyöttömät ja koulupudokkaat ovat hyvä tutkimuskohde sikäli, että ne liittyvät toisiinsa. Sosiaali- ja terveysministeriön mukaan noin sata oppilasta jättää vuosittain koulun kesken. Oppilailta näkyy usein jo koulussa syrjäytymisen riskitekijöitä, mutta niitä voi olla hankala tunnistaa. Erilaiset oppimis- ja keskittymisvaikeudet aiheuttavat nuorelle epäonnistumisen kokemuksia, ja ammatillisessa koulutuksessa näitä opiskelun esteitä ei huomioida tarpeeksi, mikä voi johtaa opintojen keskeyttämiseen ja työttömyyteen. Työttömyysluvut nuorilla, joilla ei ole peruskoulun lisäksi muuta koulutusta, ovat 30 % luokkaa. Tällainen opiskelusta syrjäytynyt ryhmä lisää myös pitkäaikaistyöttömyyttä. (Aktiivinen sosiaalipolitiikka, 2004, 14; Tsoukas, 2006, 44.)

Aloitan tarkastelun pitkäaikaistyöttömistä. Käyn läpi erikseen suomalaista aktivointipolitiikkaa ja erilaisia projekteja. Projektit ovat merkittäviä, koska niitä käytetään nykyisin yhä enemmän, kun halutaan kehittää mm. pitkäaikaistyöttömille tarkoitettuja palveluita. Niitä rahoittavat sekä valtio että kansalaisyhteiskunnan toimijat. Materiaalia läpi käydessäni huomasin, että projekteilla ja suomalaisella aktivointipolitiikalla on usein erilaiset päämäärät, ja käyn tätä läpi kappaleen lopuksi. Nuorten parissa on viime aikoina keskitetty eniten koulupudokkuutta ennaltaehkäiseviin hankkeisiin, ja käyn erilaisia projekteja lävitse lyhyesti. Ennen yhteenvetoa mietin

koulupudokkuutta kansalaisuuden näkökulmasta.

2 Pitkäaikaistyöttömät

Suomalaisessa tutkimuksessa määritellään pitkäaikaistyöttömäksi henkilö, joka on ollut vähintään vuoden yhtäjaksoisesti poissa palkkatyöstä. Veli-Matti Poutanen on käsitellyt väitöskirjassaan Suomussalmen pitkäaikaistyöttömiä. Vaikka Poutanen ei väitöskirjassaan huomioi yhteiskunnallista vaikuttamista omana elämän osa-alueenaan, hän kirjoittaa aiheesta. Poutasen mukaan erityisesti elämänhallintakeskustelussa tulisi muistaa, että työttömien haluttomuutta osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan ei pidä ajatella elämänhallintataitojen puutteena, vaan se voi osoittaa, etteivät työttömät arvosta institutionaalisia vaihtoehtoja. Työttömät eivät välttämättä usko enää omiin vaikuttamismahdollisuuksiinsa. Osallistumattomuus voi siis olla rationaalinen valinta tai protesti. Poutasen haastattelemista suomussalmelaisista pitkäaikaistyöttömistä yksikään ei tuntenut voimakasta yhteisöllisyyttä Euroopan Unioniin. Haastattelussa kartoitettiin lisäksi luottamusta eri yhteiskunnallisia toimijoita kohtaan. Eniten luottamusta herättävät kunnan päätöksentekuelimet ja kunnan sosiaali- ja terveystoimi. Vaikeiden ongelmien ratkaisussa ei taas luoteta puolueisiin ja vapaaehtoiseen järjestötoimintaan. (Poutanen, 2000, 44, 118, 165, 169.)

Palkkatyö tuo Poutasen mukaan erilaisia hyvinvointiarvoja, kuten rahaa, vaihtelua elämään ja sosiaalisia kontakteja. Työ tarjoaa myös mahdollisuuden hankkia ja kehittää voimavaroja, se jäsentää arkielämän aikaa ja ylläpitää henkilökohtaista identiteettiä. Kun tarkastellaan aineistoa, jota olen kerännyt koskien pitkäaikaistyöttömien osallistumista, syrjäytymisestä ja elämänhallinnasta puhuttaessa keskustelu kääntyy usein näiden tekijöiden puuttumiseen. Pitkäaikaistyöttömillä esiintyy huonoa itsetuntoa ja kynnystä osallistua ja hakea itse töitä. Monet projektit pyrkivät ehkäisemään syrjäytymistä, ja lääkkeeksi nähdään säännöllinen toiminta, työttömän kuunteleminen, vertaistuki ja myös muu kuin työllistymistä edistävä toiminta. Poutanen on tarkastellut erilaisia työttömyystutkimuksia, ja hänen mukaansa työttömien elämäntilanne ja sen hallinnan käytännöt tulisi ottaa kokonaisuudessaan paremmin huomioon, kun suunnitellaan pitkäaikaistyöttömiä koskevia toimenpiteitä. (Poutanen, 2000, 41, 72 – 74.)

Poutasen väitöskirja sivuaa eniten keskustelua pitkäaikaistyöttömien aktiivisesta kansalaisuudesta ja osallisuudesta. Koska lähteistäni kävi ilmi, että pitkäaikaistyöttömillä on sellainen kokemus, etteivät he tiedä, missä voivat vaikuttaa itseään koskevissa asioissa (ks. Kemppainen 1998), täytyy minun

huomioida työssäni yhteiskunnan rakenteet, jotka ohjaavat pitkäaikaistyötöntä. Siksi aloitan tarkastelun suomalaisesta aktivointipolitiikasta. Käyn sitä läpi sosiaali- ja terveysministeriön julkaisun sekä Elsa Keskitalon väitöskirjan avulla. Sen jälkeen käyn läpi erilaisia projekteja, joita pitkäaikaistyöttömien parissa on toteutettu, ja lopuksi kokoan ajatukset yhteen.

2.1 Suomalainen aktivointipolitiikka

Tarkastelen suomalaista aktiivista sosiaalipolitiikka sosiaali- ja terveysministeriön julkaisun kautta. Vuonna 1999 on julkaistu työryhmän muistio, jossa kuvataan, mihin aktiivisella sosiaalipolitiikalla pyritään. Sen tarkoitus on parantaa niiden asiakkaiden asemaa, joiden työllistymisedellytykset ovat puutteelliset, ja joiden aseman parantaminen edellyttää tehostettua viranomaisyhteistyötä. Elsa Keskitalon, joka on tutkinut erityisesti lakia kuntouttavasta työtoiminnasta, mukaan aktivoinnilla pyritään vahvistamaan yksilön velvollisuuksia suhteessa valtioon. Suppeammassa merkityksessä aktivointi tarjoaa linkin sosiaalisen turvallisuuden ja työmarkkinoille osallistumisen välille. Tästä näkökulmasta se muokkaa työttömän oikeuksien ja velvollisuuksien suhdetta. Aktivoinnin keinoja ovat työttömän omatoimisuuden lisääminen, sosiaalitoimen aktiivisuuden lisääminen, kuntoutuksen kehittäminen, nuorille tarkoitettu koulutus- ja työllistämiskuntoutus ja viranomaisyhteistyön kehittäminen. Aktiivisuus mainitaan vain sosiaalitoimen yhteydessä, eli itse työttömään ei liitetä samaa. Kuntouttavalla työllistämällä pyritään luomaan edellytyksiä työllistymiselle sekä elämänhallinnan ja toimintakyvyn parantamiselle. (Aktiivinen sosiaalipolitiikka – työryhmän muistio, 1999, I; Keskitalo, 2008, 52.)

Muistiossa viitataan v. 1998 työvoimapolitiikan uudistukseen, ja samalla todetaan, että ”uudistuksen yhteydessä työttömyys yksilön ja yhteiskunnan välisenä suhteena määriteltiin päätoimiseksi työnhauksi ja työttömyyden perusteella maksettavat etuudet korvaukseksi työnhausta.” Työttömän oman vastualueen tulee olla selvä, ja hänen täytyy sitoutua yhteiseen suunnitelmaan saadakseen työttömyyspäivärahaa tai työmarkkinatukea. Aktivointisuunnitelma tarkoittaa sitä, että työttömyyden pitkittyessä asiakasta ohjataan yhteisellä suunnitelmalla kohti kuntouttavaa työllistämistä. Aktivointisuunnitelman tavoite on henkilön elämänhallinnan parantaminen niin, että hän voisi osallistua työvoimahallinnon aktivointitoimenpiteisiin ja työllistyä varsinaisilla työmarkkinoilla. (Aktiivinen sosiaalipolitiikka – työryhmän muistio, 1999, 74, 75, 76, 80.)

Kun mietitään, millaisen roolin aktiivinen sosiaalipolitiikka antaa pitkäaikaistyöttömälle sosiaali- ja

terveysministeriön mukaan, niin rooli on kaksinainen. Toisaalta pitkäaikaistyötöntä pakotetaan aktiivisuuteen, joka suuntautuu työnhakuun, ja toisaalta hänelle annetaan selkeä toimintamalli siitä, miten hänen tulee toimia, ja hänen mahdollisuutensa vaikuttaa rajautuvat tämän kehyksen sijaan. Työvoimapolitiikan uudistuksen mukaan työtöntä ei enää ole olemassa, on vain aktiivisia työnhakijoita, jotka saavat korvausta työhästä.

Elsa Keskitalolta on valmistunut v. 2008 väitöskirja Sosiaalinen kansalaisuus ja uusi paternalismi, vertaileva näkökulma suomalaiseen aktivointipolitiikkaan ja sen käytännön toteutumiseen. Siinä Keskitalo käy läpi suomalaista aktivointipolitiikan muutosta ja siihen liittyvää sosiaaliturvan vastikkeelistamista, jolla tarkoitetaan velvollisuuksien liittämistä sosiaalisiin oikeuksiin. Keskitalo keskittyy lakiin kuntouttavasta työtoiminnasta vuodelta 2001, sen keinoihin, tavoitteisiin ja toimeenpanoon. Keskitalon mukaan ”hyvinvointipoliittinen keskustelu, tavoitteet ja keinot heijastavat kansainvälistä reformikeskustelua, jossa korostetaan työn ensisijaisuutta toimeentulon lähteenä ja parhaana keinona yhteiskunnalliseen osallisuuteen ja nähdään toimeentuloturva passiivisena etuutena, joka tulee aktivoitua” (Keskitalo, 2008, 7 – 8.)

Uutena paternalistisena politiikkana Keskitalo pitää sitä, että työttömän kanssa tehdään sopimuksia, joiden avulla viranomaiset voivat ohjailta työttömän toimintaa ja käyttäytymistä. Aktivoivat uudistukset merkitsevät sitä, että työttömän toimeentuloturva on riippuvainen hänen omasta aktiivisuudestaan. Omalla aktiivisuudella viitataan kaikkeen siihen toimintaan, joka suuntaa työtöntä kohti työelämää. Kuntouttava työtoiminta-laki on saanut kuntatasolla ristiriitaisen vastaanoton. Lakia vastustettiin kunnissa, koska se toi resurssipulasta kärsivälle kunnalle uusia velvollisuuksia. Sisällöllisesti lain tavoitteita, syrjäytymisen ehkäisyä ja työllistymisen edistämistä, pidettiin tärkeinä, mutta keinoja toteuttaa ne riittämättöminä ja passiivisuudesta seuraavia mahdollisia sanktioita kielteisinä asioina. Pitkäaikaistyöttömät näkevät lain Keskitalon mukaan mahdollisuutena saada henkilökohtaista palvelua. (Keskitalo, 2008, 8.)

Työllisyyden nähdään edistävän sosiaalista osallistumista ja sellaista kansalaisuutta, joka ratkaisee sosiaalisia ongelmia, jotka liittyvät työttömyyteen ja poissulkemiseen (Serrano Pascual, 2007). Yksilön näkökulmasta aktivointiohjelmat sisältävät kyllä mahdollisia sanktioita, mutta myös palveluita, kuten neuvontaa, työn etsimistä, työhön liittyvää valmennusta ja tukea. Nämä voivat laajentaa yksilön työllistymisen mahdollisuuksia. Kuntouttava työtoiminta – lain tarkoitus on Suomessa ensisijaisesti ehkäistä sosiaalista poissulkemista. Keskitalo pohtii aktivointipolitiikan seurauksia sosiaaliselle kansalaisuudelle. Aktivointisuunnitelmia käytetään käytännön välineenä,

joiden avulla aktiivisuutta saadaan kohdistettua yksilöllisiin tilanteisiin. Aktivointipolitiikan positiiviset ja negatiiviset seuraukset, joita käytetään yhä tietoisemmin nykyään, muuttavat kansalaisen ja valtion sekä kansalaisen oikeuksien ja velvollisuuksien suhdetta. (Barbier, 2005, 114; Barbier, 2006, 126; Keskitalo, 2008, 142, 143.)

Keskitalo kuvailee aktivointiohjelmaa lähtölaukaukseksi pitkäaikaistyöttömälle. Erityisesti pitkäaikaistyöttömät arvostavat yksilöllistä konsultointiprosessia, sillä henkilökohtaista palvelua on ennen uutta lakia ollut vähän. Tästä näkökulmasta yksilöllinen ohjaus on selkeästi edistystä. Pitkäaikaistyöttömät näkevät pakollisen osallistumisen aktivointiohjelmaan pelin henkeen kuuluvana asiana, ja mahdollisia sanktioita pidetään negatiivisena asiana. Vaikka työllistyminen on aktivointiprosessin primaari tavoite, pitäisi siinä kuitenkin kuulua myös kansalaisen ääni. (Keskitalo, 2008, 164, 165.)

2.2 Projektit

Tarkastelemisiani projekteissa esiintyi kolmenlaisia tavoitteita. Projektit kohdistuvat pitkäaikaistyöttömän työllistämiseen, hänen elämänlaatunsa parantamiseen tai molempiin. Seula-projekti on esimerkki projektista, jonka tavoite oli estää pitkäaikaistyöttömien syrjäytymisprosessi keskittymällä peruspalveluiden turvaamiseen. Muun muassa Terttu ja Toivo- ja Vantaan työllisyyspolku – projektit yrittivät hallita sekä työttömyyttä että pitkäaikaistyöttömien elämänhallintaa. Yhteistyöllä elämä hallintaan – projekti on ainoa, jonka tavoite oli ehkäistä syrjäytymistä elämänhallinnan ja toimintakyvyn palauttamisella. (Hietaniemi, 2001, 105; Kempainen, 2003, 1; Pohjola, Saari & Viinamäki, 2001, 38; Tikka, 1999, 3;)

Vaikka projektien tavoitteet vaihtelevat, löytyy kaikista jotain havaintoja pitkäaikaistyöttömän aktiivisuudesta ja osallisuudesta. Käyn näitä havaintoja läpi seuraavaksi. Seula-projektin on arvioinut ulkopuolinen taho, Pohjois-Suomen ennakointi- ja arviointikeskus, ja se nostaa esiin projektissa käytetyn uuden asiakaslähtöisen työtavan, kolmikantaneuvottelun. Se tarkoittaa sitä, että työtön on saanut neuvotteluihin työparin mukaansa. Projektissa viitataan Salosen ja Holman (2001, 114) tutkimukseen, jonka mukaan työparityöskentely vahvistaa asiakkaan roolia siten, että asiakas osallistuu ja ottaa vastuuta enemmän. Seulaprojektissa kolmikantatyöskentelystä oli apua erityisesti vaikeista asioista puhuttaessa. Asiakkaat omaksuivat lisäksi uudenlaista työtettä, ja he pitävät tärkeänä koko elämäntilanteen huomioon ottamista kolmikantatyöskentelyssä. (Kempainen, 2003,

31, 34, 35.)

Terttu ja Toivo – projektissa tavoitteena oli aktivoida työttömiä oman terveytensä kohentamiseen ja ylläpitämiseen, kohentaa työttömän itsetuntoa, aktivoida työtöntä ylläpitämään sosiaalisia verkostoja sekä kehittää pitkäaikaistyöttömän palveluohjauksen mallia. Projektin myötä saavutettiin monia tavoitteita. Työttömät aktivoituivat kohentamaan terveyttään, heidän itsetuntonsa kohosi, ja he onnistuivat luomaan sosiaalisia verkostoja. Merkittävä tutkimustulos on se, että aktivoituminen yhdellä elämän osa-alueella helpotti merkittävästi aktivoitumista muilla tavoin. Työttömyydellä nähtiin olevan yhteys kunnon rapistumiseen ja sen myötä heikkenevään itsetuntoon, joten Terttu & Toivo – projektissa terveyden kohentaminen nähtiin tärkeänä osana projektia. Jatkoa ajatellen projektissa listataan, että työttömille olisi tärkeä saada uusia aktivointikeinoja ja tukihenkilöitä. Ongelmana projektissa nähdään se, ettei se kenties tavoittanut kaikista passiivisimpia työttömiä, vaan siihen osallistui alun alkaen aktiivisia työttömiä. Projektissa yllätti se, että työttömät kertoivat hyvin henkilökohtaisia asioitaan terveystarkastuksessa, ja heillä oli valtava kuulluksi tuleminen tarve. Moni työtön koki, ettei kukaan ollut aidosti kiinnostunut heidän asioistaan. (Tikka, 1999, 3, 32, 59, 62.)

Erilaiset aktivointiprojektit näyttävät todella aktivoivan työttömiä. Uusi mahdollisuus – projektissa huomattiin samalla tavoin kuin edellisissä, että työttömien oma-aloitteisuus, vireys ja itseluottamus paranivat projektin aikana, kun projektissa käytettiin henkilökohtaista ohjausta ja neuvontaa. Tarja Kemppainen on tehnyt Uusi mahdollisuus – projektiin arviointitutkimuksen. Hän huomioi, että usein juuri pitkäaikaistyöttömiä koskevia palveluita hoidetaan projektiluonteisesti, ja kolmas sektori osallistuu palveluntuotantoon. Esimerkiksi juuri Uusi mahdollisuus – projektin toteuttajana oli kolmannen sektorin toimija, ja sitä rahoitettiin Yhteisvastuukeräyksellä. Kemppainen näkee, että juuri työttömille suunnattuja projekteja ja kursseja tarvitaan jatkossa enemmän, ja niiden tarkoitus tulisi olla vertaistuesssa ja itsetunnon kohotuksessa siten, että työtön löytää omia vahvuuksiaan. Hän huomioi, että vastikkeellisen toiminnan pitäisi olla kokonaisvaltaista, ei vain palkkatyöhön ohjaavaa. Kuitenkin työttömät kokevat, että he haluaisivat olla vaikuttamassa työllisyyspoliittisiin päätöksiin, mutta foorumin löytäminen on vaikeaa. Sen sijaan järjestö- ja vapaaehtoistyön ei katsottu useinkaan koskevan itseään. (Kemppainen, 1998, 3, 51, 76 – 78; Varjonen, 1998, 23.)

Yhteistyöllä elämä hallintaan – projektissa ymmärrettiin, että aktivointi tapahtuu usein ylhäältä alaspäin, mutta ihminen aktivoituu itse niistä mahdollisuuksista, joita hänellä on. Projektin ensisijaiset tavoitteet olivat, että työttömien syrjäytymistä ehkäistään, ja heidän toimintakykynsä ja

elämänhallintansa palautetaan. Näiden päätavoitteiden kautta pyrittiin edistämään työllistymistä. Projektissa työttömille annettiin tilaisuus tehdä valintoja osallistumisesta erilaisiin yhteisiin toimintoihin. Työtön pääsi halutessaan esimerkiksi opiskelemaan atk-taitoja. Tällaiset mahdollisuudet tuottivat osallistuvia ja aktivoituneita työttömiä. Tässäkin projektissa tukihenkilöllä nähtiin merkittävä rooli muutoksessa. Projektissa käytettiin tietoisesti vertaistukea, ja vertaistukijan roolissa toimivat tukihenkilöt, työttömien yhdistykset ja toiset työttömät. Projekti oli valtakunnallinen, ja se alkoi starttiviikolla. Osassa paikkakunnista panostettiin myös terveyteen, ja sen kohentuminen edisti selkeästi työttömän toiminnallista vireyttä. (Pohjola, Saari & Viinamäki, 2001, 38, 238 – 240, 245.)

ESR- eli Euroopan sosiaalirahaston projektien tavoitteena on kehittää uusia menetelmiä ja toimintamalleja, joita voitaisiin ottaa laajempaan käyttöön kansallisessa työvoimapolitiikassa. Projekteissa painotetaan asiakkaan näkemistä yksilönä, yksilöllisten toimenpiteiden tekoa ja yhteistyötä. Erityisesti Vantaan työllisyyspolku – ja Kynsitulet – projektit koskettivat pitkäaikaistyöttömiä. Vantaan työllisyyspolun tavoitteena oli ensisijaisesti työllistää ihminen, ja muita elämänhallintaa koskevia palveluita luonnehditaan oheistoiminnoiksi. Projektissa painotettiin asiakaslähtöisyyttä ja yhteistyötä eri tahojen välillä, ja tämän nähtiin onnistuneen, kun projektin lopussa asiakkaat ottivat oma-aloitteisesti yhteyttä, ja heidän itsetuntonsa ja elämänlaatunsa paranivat. Kynsitulet – projektin projektipäälliköksi valittiin pitkäaikaistyötön, ja projekti kehitti vertaistukitoimintaa Rovaniemellä. Kolmannen sektorin katsottiin onnistuneen projektin toteutuksessa, ja vertaistuellla saatiin poistettua viranomaisen vastaan kansalainen – asetelma. (Hietaniemi, 2001, 3, 22, 27, 28, 105, 111, 112.)

Yksi uusimmista projekteista on kokeillut erilaista väylää, opiskelua, pitkäaikaistyöttömien syrjäytymisen ehkäisyssä. OpiKu – Aktiiviseksi kansalaiseksi opinnollisen koulutuksen ja yleissivistävän koulutuksen avulla – projekti on yksi Euroopan sosiaalirahaston projekteista. Siinä voimaannutettiin pitkäaikaistyöttömiä koulutuksen kautta töihin. Idea opinnollisesta kuntoutuksesta on lähtöisin v. 2002 parlamentaarisen aikuiskoulutustyöryhmän mietinnöstä. Elinikäinen oppiminen liitetään opiskelun esteiden voittamiseen, uuden oppimiseen ja aktiiviseen kansalaisuuteen siten, että sen kautta voi tukea sen täyttää toteutumista. Opinnollinen kuntoutus lähtee työttömästä itsestään, hänen identiteettinsä selkeyttämisestä ja tukemisesta. Siinä raivataan oppimisen esteitä, ja etsitään oppijan vahvuuksia, joita hän oppii hyödyntämään työssä ja opiskelussa. Työttömyyden aikana opinnollisen kuntoutuksen tehtävä on voimaannuttaa työtön osallistumaan erilaisiin aktiviteetteihin, jotka eivät liity työhön vaan aktiiviseen tekemiseen ja kokemukselliseen

oppimiseen. Työtön saa koulutuksensa aikana tukihenkilön, jonka avulla hän etsii esim. harjoittelupaikkaa tai työtä. Tukea työtön saa vielä työllistymisen jälkeen vielä tarpeen mukaan. Kurssien tavoitteena on vapaasti toimien lisätä työttömän aktiivisuutta ja kiinnostusta ympäristöä kohtaan. (Tsoukas, 2006, 4, 6, 9, 12, 15.)

3 Koulupudokkaat

Helsingin Sanomat määrittelee koulupudokkaaksi henkilön, joka ei peruskoulun jälkeen hakeudu jatko-opintoihin. Vuonna 2007 tällaisia nuoria oli Suomessa 4200. Osuus on 6,5 % peruskoulun päättäneistä nuorista. Luku on edellisvuotta alhaisempi, mutta v. 2005 koulupudokkaiden osuus oli alle viisi prosenttia ikäluokasta. Kun etsin tietoa koulupudokkaista, mukaan on otettu myös ne nuoret, jotka ovat keskeyttäneet myös peruskoulun tai toisen asteen opinnot. Yleisesti keskeyttäneeksi katsotaan oppilas, joka jää ilman tutkintoa riippumatta siitä, jatkaako hän opintojaan muualla. Tämä määritelmä kuitenkin aiheuttaa tilastollista harhaa, koska osa keskeyttäneistä aloittaa opiskelun uudessa oppilaitoksessa. (Liiten, 2008.)

Usein koulupudokkaiden kohdalla murehditaan heidän syrjäytymisestään, ja kuten pitkäaikaistyöttömätkin, heidät halutaan monin keinoin palauttaa sinne, mitä yhteiskunta on heidän varalleen ajatellut, eli koulutukseen tai työhön. Nykyisin korostetaan syrjäytymisen merkkien havaitsemista etukäteen, ja niiden oppilaiden, joilla on riski keskeyttää opintonsa ja syrjäytyä, pitäisi tukea jo etukäteen. Koulupudokkaat eivät kuitenkaan ole yhtenäinen, syrjäytynyt marginaaliryhmä yhteiskunnassa, vaan opintojen keskeyttäminen voi olla hyvin harkittu päätös, jolla on positiivisia vaikutuksia nuoren elämään. Koska koulupudokkaiden olemassaoloa pyritään mahdollisimman tehokkaasti ehkäisemään, esittelen ensin erilaisia projekteja ja hankkeita, jotka liittyvät koululaisten syrjäytymisen ehkäisemiseen. Sen jälkeen käyn läpi koulupudokkaiden kansalaisuutta Katja Komosen väitöskirjan avulla, ja lopuksi kokoan ajatuksia yhteen.

Aktiivinen sosiaalipolitiikka keskittyy Suomessa niihin nuoriin, jotka ovat jättäneet joko peruskoulun tai toisen asteen opinnot kesken. Vuodessa n. 100 oppilasta jättää peruskoulun kesken. Heillä on vaikeuksia sijoittua haluamalleen alalle ammatillisessa koulutuksessa ja suoriutua opinnoista. Aktiivista sosiaalipolitiikkaa pyritään soveltamaan heti sellaisille nuorille, jotka eivät hakeudu koulutukseen tai työllisty. Nuorille on kokeiltu varhennettua kuntoutuskokeilua, ja aktiivinen sosiaalipolitiikka – työryhmän mukaan nuoria olisi ohjattava omien valmiuksien lisäämiseen sekä koulutuksessa ja työnhaussa. Nuorille voidaan tarjota eri toimialojen palveluita.

Peruskoulua suorittavat voivat saada tukea heikkojen numeroiden kohottamisessa, jatkokoulutuksen suunnittelussa, sosiaalisessa vahvistamisessa, ryhmätoiminnassa, yhteisöllisyydessä, päihdeongelmissa ja elämyspedagogisessa toiminnassa. Peruskoulun päättäneet voivat saada ammatillisten oppilaitosten oppilaanohjausta, työvoimapolitiittisia toimenpiteitä, päihdepalveluita ja työ- ja startti-pajatoimintaa. Työryhmä näkee tärkeänä syrjäytymisen tunnistamisen jo peruskoulussa. (Aktiivinen sosiaalipolitiikka, 2004, 14, 15, 23.)

3.1 Ennaltaehkäisevää työtä

Aivan uusinta koulupudokkaita koskevia hankkeita edustaa Opetusministeriön vuonna 2006 käynnistämä joustava perusopetus, JOPO-hanke. Siinä kehiteltiin uusia koulupudokkuutta vähentäviä opetusmenetelmiä ja toimintatapoja. Hankkeessa koulupudokkaiksi määriteltiin oppilaat, jotka keskeyttävät peruskoulun, sekä ne henkilöt, jotka eivät jatka toisen asteen koulutukseen. JOPO-toiminta oli hankkeessa pääasiassa pienryhmätyöskentelyä, jossa oppilaan tukena toimivat opettaja ja työpari. Lisäksi oppilas sai tarvittaessa muita, hänelle räätälöityjä opiskelutapoja ja erikoiskursseja. Hankkeessa elämänhallinnan perustaitojen ja käytöstapojen opettelu vei kuitenkin paljon aikaa varsinaiselta opetukselta. (Manninen & Luukannel, 2008, 3.)

JOPO-hankkeen katsotaan onnistuneen hyvin, sillä se on varmasti vähentänyt koulun keskeyttämistä. Hankkeen käytäntöjä aiotaan vakiinnuttaa, ja onnistumiselle nähtiin karkeasti arvioiden neljä pääsyytä. Ensimmäinen syy on se, että hankkeessa puututtiin välittömästi ja aktiivisesti oppilaiden poissaoloihin. Lisäksi oppilas sai pienryhmäohjausta ja henkilökohtaista tukea, ja hänelle tarjottiin vaihtelua teoriaopintoihin ja luokahuoneopetukseen työpaikkaopiskelulla. Hankkeessa nuori sai moniammatillista tukea, ja hankkeen aikana havaittiin, että koulupudokkuuteen liittyy usein moninainen ongelmavyöhyke, jossa korostuvat oppilaiden perhetilanteet ja muut elämäntilanteeseen liittyvät psykososiaaliset ongelmat. JOPO-toimintaa heikentävä tekijä on juuri ongelmien kasaantuminen, ja tämän takia varhainen puuttuminen olisi tärkeää. Monet hankkeeseen osallistuneet nuoret tulevat yksinhuoltajaperheistä, ja vanhempien kasvattajaroolin katoaminen vaikeuttaa elämäntilannetta ja koulunkäyntiä entisestään. (Manninen & Luukannel, 2008, 67, 68.)

Nuorten aktiivisesta kansalaisuudesta ollaan Suomessa huolissaan yleisellä tasolla, ja Vanhasen I hallituksen kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelmaan liittyy hanke Osallistuva oppilas –

yhteisöllinen koulu, joka keskittyy parantamaan oppilaan osallistumismahdollisuuksia koulumaailmassa. Suomessa aktiivisten kansalaisten kasvatus toteutuu siis tällä hetkellä koulussa. Hanke toteutettiin 2005 – 2006, ja sen tavoitteena on ollut lasten ja nuorten osallisuuden ja vaikuttamismahdollisuuksien lisääminen perusopetuksessa sekä toisen asteen koulutuksessa sekä kunnassa. Hankkeessa koulutettiin opettajia ja vaikutettiin kunnan ja koulun rakenteisiin ja toimintamalleihin. Käytännössä perustettiin lisää oppilaskuntia, tarkistettiin opetussuunnitelmaa, kehitettiin kokouskäytäntöjä ja osallisuutta tukevia rakenteita. (Manninen, 2008, 3, 14.)

Osallistuva oppilas – yhteisöllinen koulu – hanke sai positiivisia tuloksia aikaan. Myös alakouluihin tuli oppilaskuntia, jotka tukevat osallisuutta kouluissa. Oppilaskunnat ovat saaneet hankkeessa edustajan jokaiselta luokalta, mikä on lisännyt oppilaskunnan hallituksen kokoa. Hallituksen jäsenten osallistumisaktiivisuus ja into oppilaskuntatoimintaan lisääntyivät hankkeen aikana. Kokoukset ja yhteistyö nuorisovaltuuston, nuorisotoimen, kunnan luottamuselimen ja toisten koulujen oppilaskuntien välillä yleistyivät. Oppilaskuntien lisäksi nuorisovaltuustojen määrä lisääntyi, ja oppilaiden vaikuttamismahdollisuudet paranivat monilta osin. Hanke paransi myös tavallisten oppilaiden osallisuutta, sillä oppilaskunnan hallituksen käsittelemät asiat tulivat entistä useammin muilta oppilailta. Hallituksen päätöksistä tiedottamiseen panostettiin, ja luokan edustaja välitti tietoa moneen suuntaan. Tiedonvälitys Internetissä lisääntyi. Hanke onnistui, sillä se loi aktiivisesti yhteiseen päätöksentekoon osallistuvia oppilaita. Näin koulu kouluttaa oppilaitaan aktiivisiksi kansalaisiksi ja äänestäjiksi. (Manninen, 2008, 63 - 66, 90.)

Muissa löytämissäni projekteissa on pyritty 2000-luvulla kansalaiskasvatukseen sijaan keskittymään itse syrjäytymisen ja opintojen keskeytymisen ehkäisemiseen. Murrosikä on toinen mahdollisuus – projektin tavoitteena on auttaa nuoria uuden elämänvaiheen aloittamisessa. Syrjäytymisriskissä olevien nuorten omia voimavaroja pyritään parantamaan erilaisilla toiminnallisilla kuntoutusmuodoilla. Projekti on suunnattu syrjäytymisvaarassa oleville peruskouluikäisille nuorille sekä ammatillisessa koulutuksessa ensimmäistä vuottaan opiskeleville nuorille, jotka ovat kyvyttömiä opiskeluun. Nuoret tarvitsevat vahvaa verkostoa ympärilleen, ja tavoite on saada nuori kuntoutuksen avulla takaisin perusopetuksen piiriin ja selviytymään myös toisen asteen koulutuksesta. Kuntoutuksessa nuori oppii toiminnan avulla löytämään omat tapansa ratkaista ongelmia. Koulupudokkailla on usein vaikeuksia ilmaista itseään sanoilla, joten projektissa keskitytään toimintaan. (Parantainen, 2003, 49 - 55.)

Kiviranta painottaa ennaltaehkäisevää työtä nuorten kanssa, koska hän on pitkän työkokemuksensa

aikana lastensuojelutyössä tavannut paljon nuoria, jotka olisi voitu hoitaa ”kevyemmin”, jos tilanteeseen olisi puututtu aikaisemmin. Kotiavain – projektissa tuettiin yläasteelle siirtyviä syrjäytymisvaarassa olevia nuoria heidän yläasteensa ajan. Nuoret saivat yksilöllistä tukea ja suunnitelman, erilaista ryhmätoimintaa ja irrottautumisen projektista. Projektin seurauksena lähes kaikki siihen osallistuneet nuoret hakeutuivat toisen asteen koulutukseen ja työelämään. Kiviranta peräänkuuluttaa nuorten pariin kenttätyöntekijöitä. Nykyinen auttamisjärjestelmä on hidas, sillä nuoret joutuvat jonottamaan pitkiä aikoja ”auttajan” luo. (Kiviranta, 2003, 60 – 68, 74, 75.)

Marko Palmgrén on tehnyt opinnäytetyönsä opintojen keskeyttämisen ennaltaehkäisystä kansalais- ja aluelähtöisen kehittämisen avulla. Hän näkee tärkeimpinä opintojen keskeyttämistä ennaltaehkäisevinä tekijöinä opiskelijoiden sosiaalisen vahvistamisen, vertaistuen ja auttavien tahojen verkostoitumisen. Hän näkee syrjäytymisvaarassa olevat nuoret oman elämänsä subjekteiksi, joita vahvistetaan sosiaalisesti, jotta he kykenevät ohjaamaan elämäänsä. Kuitenkin, jos nuori on liian eksyksissä, on häntä tuettava löytämään itsensä takaisin. (Palmgrén, 2006, 8, 61.)

Ammatillisten opintojen keskeyttäminen on Pirin ja Harilan mukaan vakava riski työelämästä syrjäytymiseen. Keskeyttämisen jälkeen koulutusjärjestelmään palaaminen on vaikeaa, ja työttömyys passivoi ihmistä. Kirjoittajat olivat mukana toteuttamassa kehittämis- ja kuntoutusprojektia, jonka tavoitteena oli luoda ohjauspalvelumalli ammatilliset opintonsa keskeyttämiskäytössä oleville nuorille. Nuoret on tarkoitus tukea sen avulla takaisin koulu- ja työelämään. Heidän mukaansa keskeyttämisen oireet tulisi havaita aikaisin, ja niihin pitäisi puuttua välittömästi. Heikon koulutusmotivaation ja ammatillisten opintojen taustalta löytyi hankkeessa useita syitä. Negatiivinen asenne kouluun, epämääräiset poissaolot, muutokset koulumenestyksessä, haluttomuus ryhtyä mihinkään, käyttäytymisongelmat, omien kykyjen ja persoonallisuuden jäsentymättömyys, päämäärättömyys, tunne-elämän häiriöt, yksinäisyys, eristyneisyys, sosiaalinen viiteryhmä on muualla, toistuvat epäonnistumisen kokemukset, päihitteet ja rikollisuuteen viittaavat teot. (Piri & Harila, 2003, 5, 52 - 54.)

3.2 Koulupudokkaat ja kansalaisuus

Eniten koulupudokkaiden osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta on käsitellyt Katja Komonen väitöskirjassaan Koulutusyhteiskunnan marginaalissa? ammatillisen koulutuksen keskeyttäneiden nuorten yhteiskunnallinen osallisuus. Hänen mukaansa koulutuspolkujen katkoksellisuus mm. opinnot keskeyttämällä on lisääntynyt. Nykyisessä yhteiskunnassa saavuttaa täysivaltaisen

kansalaisuuden vain integroitumalla jatko-opintoihin peruskoulun jälkeen. Opintojen keskeyttämistä pidetään epäonnistumisena koulutusyhteiskunnassa tai kannanottona koulutus- ja työyhteiskunnan arvoja vastaan. Komonen on tehnyt väitöskirjansa haastatteleamalla sellaisia nuoria, jotka ovat keskeyttäneet opintonsa, mutta palanneet myöhemmin opintojen pariin. Keskeyttäminen on ollut koulutukseen sijoittumisen yksi valinta tai vaihe, tai sitten se on ollut koulutuksesta toiseen siirtymistä tai koulujärjestelmästä irtaantumista. (Komonen, 2001, 5, 6.)

Komonen havaitsi väitöskirjaa tehdessään, etteivät kaikki koulupudokkaat ole syrjäytymisvaarassa, kuten yleisesti ajatellaan. Ratkaisu näyttäytyi myös myönteisenä asiana, mutta yhteiskunnan rakenteet, kuten koulutuksellisen valikointimekanismien tiukentuminen ja aikuistumisväylien kaventuminen, voi viedä nuoria marginaaliin. Komosen mukaan toisen asteen koulutusta voidaan nykyisin pitää käytännössä oppivelvollisuutena, sillä yhteiskunta säätelee siihen osallistumista työllisyyspoliittisin toimenpitein. Kun peilataan keskeyttämistä yhteiskunnan nuoriin kohdistuvia odotuksia vasten, nuoret näyttäytyvät ilman olemisen ja yhteiskunnallisen osattomuuden näkökulmasta. (Komonen, 2001, 6, 17 - 19.)

Koulutus on oikeuden lisäksi myös velvollisuus, sillä erilaisten tarjolla olevien mahdollisuuksien lisäksi korostuvat erilaiset koulutusta koskevat säännöt ja pakot. Koulutus ei takaa enää työpaikkaa kuten aiemmin, mutta siihen osallistuminen on osa kunnan kansalaiseksi kasvamista. Koulutuksen ulkopuolella olevat nuoret pyritään integroimaan takaisin yhteiskuntaan ja kouluun, ja tästä esimerkkinä ovat vaihtoehtoiset koulutusmallit, joita ovat mm. projektit, joilla nuoria tuetaan peruskoulun loppuun käymisessä, ammatilliseen koulutukseen siirtymisessä ja sen suorittamisessa. Koulupudokkaihin liitetään yleensä syrjäytyminen koulutuksesta ja mahdollisesti työstä, mutta siihen liittyy myös syrjäytyminen kansalaisuudesta. (Komonen, 2001, 36, 37, 52.)

Koulutuksen keskeyttämishetkellä nuorten puheissa korostuu oman alan löytämisen tärkeys ja kokemus siitä, ettei peruskoulun jälkeen vielä tiedä, mihin haluaa suuntautua. Vaikka nuorella on suunnitelma jatko-opinnoistaan, hän yleensä joutuu konfliktiin mm. vanhempien kanssa. Koulun keskeyttäminen voi olla myös negatiivinen käännekohta elämässä, kun mahdollisuudet kapenevat entisestään. Huono menestyminen peruskoulussa on saattanut kaventaa kouluun pääsyn mahdollisuuksia ja aikaisemmin. Karsiutuminen tuo epäonnistumisen kokemuksen, ja turhautuminen saattaa johtaa aktiivisen orientaation sijaan passiiviseksi toiminnaksi. Koulutuksen ulkopuolelle jääminen alkaa ahdistaa, koska nuori ei vastaa ympäristön odotuksiin. Jälleen koulutukseen pyrkimisen syy voi olla siten tyytymättömyys omaan elämäntilanteeseen, ja nuori

joutuu vastaanottamaan tarjolla olevan vaihtoehdon, vaikka se ei välttämättä vastaa lainkaan hänen todellisia mieltymyksiään. Osa nuorista kuitenkin keskeyttää opintonsa sattumanvaraisesti, tilanteeseen ajautuen. Syitä voi olla elämän kriisiytyminen, oppilaan ja koulun yhteentörmäys tai koulujärjestelmästä irtaantuminen moninaisista syistä johtuen. Koulutukseen palanneet nuoret eroavat toisistaan siten, että koulutukseen kiinnittyneet ovat tulevaisuuteen suuntautuneita, mutta kiinnittymättömiltä nuorilta tulevaisuuden suunnitelmat puuttuvat, ja he elävät päivä kerrallaan. Osa nuorista jää siis koulutusyhteiskunnan reunalla myös koulussa ollessaan, koska eivät kiinnity siihen, eivätkä halua olla siellä. He ovat ajalehtineet tai sitten työmarkkinaviranomaiset tai vanhemmat ovat työntäneet nuoren takaisin koulutukseen. (Komonen, 2001, 113, 115, 116, 119, 120, 133, 146, 172, 228, 229.)

Komonen huomasi haastattelemistaan nuorista, että he ovat arkipäivän elämisen tasolla varsin tavallisia, omaa tulevaisuuttaan rakentavia ja aikuisuuteen kurottavia kansalaisia. He ovat sisäistäneet työ- ja koulutusyhteiskunnan arvot ymmärtäen koulutuksen merkityksen yleisellä tasolla, ja aikuisuus nähdään tavoittelemisen arvoisena asiana. Koulutuksen keskeyttäminen on yksilöllinen tarve etsiä omaa paikkaansa yhteiskunnan asettamista rajoista huolimatta. Komosen mukaan nuoret eivät siis ole marginaaliryhmän jäseniä vaan refleksiivisiä yksilöitä, jotka rajoituksista huolimatta ovat pyrkineet itse määrittelemään elämänsä käsikirjoituksen. Nuoret eivät itse välttämättä edes koe olevansa yhteiskunnan ulkopuolella, mutta he joutuvat kohtaamaan karun työmarkkinatodellisuuden ja yhteiskunnan odotukset. Keskeyttämisen määrittymisessä syrjäytymiseksi on Komosen mukaan kyse yksilön toiminnan ja yhteiskunnan vaatimusten epäsuhdasta. Keskeyttäjät poikkeavat normaalista, ja he sijoittuvat harmaalle vyöhykkeelle. Komonen huomauttaa, että osa oppilaista tarvitsee yksilöllisesti räätälöityjä koulutusratkaisuja koulutusjärjestelmässä. Koulun käyttämiä universaaleja ja jäykkiä arviointikriteerejä voisi monipuolistaa, jotta huonosti menestyville oppilaille avautuu mahdollisuuksia heidän todellisten kykyjensä perusteella. (Komonen, 2001, 229, 230, 237 - 239, 256.)

Komosen lisäksi Jukka Vehviläinen on tutkinut koulupudokkaita, ja hän luonnehtii heitä 18 – 24-vuotiaille vailla ammatillista koulutusta oleville suunnatun tutkimuksen kautta. Hän huomioi, että nuoret haluavat yksilöllistä palvelua, ja he haluavat ymmärrystä. Nuoret valikoivat tarkkaan, kenen kanssa asioitaan hoitavat, ja jos mieluinen virkailija ei ole paikalla, asioiden hoitoa lykätään. Tämän takia nuorten ja virkamiehen väliseen kohtaamiseen tulisi panostaa. Nuoret saavat erilaisista projekteista lisää itsetuottamusta, ja heidän pelkonsa epäonnistua lievittyy. Nuorille, jotka ovat epäonnistuneet koulutusyhteiskunnassa, mutta jotka pärjäävät alakulttuurissa, saattaa tulla myös

jossain nuoruuden vaiheessa ”ryhtiliike”, jolloin he haluavat yhteiskunnallistua. Vanhat virheet kuitenkin haittaavat heidän uuden yhteiskuntasuhteensa muodostamista. Esimerkiksi työhaastatteluissa nuoret saattavat kätkeä menneisyyttään esim. peittämällä tatuointinsa ja hakemalla ymmärrystä kertomalla avoimesti, että he ovat muuttuneet. Päinvastainen reaktio tälle on vetäytyminen, jossa nuori välttää sellaisia tilanteita, jossa hänen tulee kätkeä menneisyyttään tai hakea ymmärrystä. Kelpaamattomuuden kokemukset yhteiskunnassa vahvistavat nuoren vetäytymistä sellaisten ihmisten pariin, joiden edessä hän kelpaa. Koulutusyhteiskunnassa pärjääminen edellyttää Vehviläisen mukaan julkisen kohteliaisuuden tai empatian osaamista ja itsekuriin perustuvaa tulevaisuuden tavoittelua. (Vehviläinen, 1999, 197, 201, 202, 203, 204.)

4 Yhteenveto

Löytämäni materiaalin pohjalta näyttää siltä, että aktiivinen ja osallistuva kansalainen on työssä tai koulussa käyvä ihminen, ja kaikki ne ihmiset, jotka eivät näin tee, pyritään aktivointipolitiikalla palauttamaan työelämään tai koulumaailmaan sanktioiden uhalla. Jos esimerkiksi pitkäaikaistyötön haluaa osallistua, hänen tulee lähteä töihin ja palautua osallistuvaksi kansalaiseksi työn kautta. Aktivointipolitiikan aktivointi viittaa suoraan työhön, eikä sen yhteydessä puhuta muiden elämän osa-alueiden aktivoinnista. Sosiaali- ja terveysministeriön muistiossa ei myöskään puhuta mitään itse pitkäaikaistyöttömästä, vaan aktivointia ja uudistuksia suunnataan yhteiskunnan rakenteisiin. Onko taustalla olettaus, ettei pitkäaikaistyötöntä nähdä aktiivisena subjektina, ja tämän aktivointi nähdään toisen toimijan, aktiivisen yhteiskunnan tehtävänä?

Manninen on kirjoittanut aktiivisesta kansalaisesta Opetusministeriön v. 2008 julkaisussa. Hänen mukaansa vanhasta valtiokansalaisuuden ideaalista on siirrytty aktiiviseen kansalaisuuteen, jonka ideaali on peräisin EU:sta ja kansallisista ohjelmista. Aktiivinen kansalainen on aktiivinen äänestäjä, sisäinen yrittäjä ja kansalaisvaikuttaja. Ihanteellinen aktiivinen kansalainen osallistuu Mannisen mukaan yhteiskunnalliseen päätöksentekoon olemassa olevien yhteiskunnallisten vaikuttamiskanavien ja osallistumisen rakenteiden kautta. Pitkäaikaistyötönkin voi olla aktiivinen kansalainen, mutta hänellä ei välttämättä ole työkaluja, joilla toimia. Mm. Uusi mahdollisuus – projektissa havaittiin, että pitkäaikaistyöttömillä on halua vaikuttaa, mutta he eivät tiedä, mikä foorumi auttaisi heitä siinä. Poutanen toisaalta toi esille myös sen näkökulman, että pitkäaikaistyötön voi hyvinkin vaikuttaa sillä, ettei hän osallistu. Hän ei välttämättä arvosta vaikuttamisen vaihtoehtojaan, tai sitten hänellä on sellainen kokemus, ettei niissä vaikuttaminen

hyödytä häntä. Tämä johtaa siihen, että kaikki kansalaiset eivät pysty harjoittamaan kansalaisuuttaan aktiivisesti niissä puitteissa, joita yhteiskunta tarjoaa, ja joissa se haluaisi kansalaisten osallistuvan. (Manninen, 2008, 90.)

Epäselväksi tekstejä lukiessa jää se, mitä käytännössä ovat ne olemassa olevat osallistumisen rakenteet ja vaikuttamiskanavat, jotka on tarkoitettu aktiivisen kansalaisen vaikuttamiseen. Huomioidaanko tässä yhteydessä uudet kanavat ja erilaiset suoran demokratian mallit, joita on viime vuosina kehitelty? Ne voisivat tarjota vaikuttamismahdollisuuksia myös erityisryhmille, mikäli niiden potentiaali tunnustettaisiin. Demokraattinen poliittinen osallistuminen on myös jotain muuta kuin äänestäminen ja päätöksentekoon vaikuttaminen. Se voi saada muotonsa myös Pierre Rosanvallonin kehittälemänä vastademokratiana, kun kansalaiset arvostelevat, tuomitsevat ja valvovat vallanpitäjiään. Epäilemättä erityisryhmätkin harjoittavat sitä ainakin ilmaisemalla tyytymättömyyttään vallitsevaa tilannetta kohtaan. Mm. Internet luo valtavasti uusia mahdollisuuksia harjoittaa vastademokratiaa, ja tämän tyylistä poliittista osallistumista ei ole tutkittu pitkäaikaistyöttömien ja koulupudokkaiden osalta, eikä sitä tunnuta huomioivan omana poliittisena toimijuutenaan.

Useissa projekteissa kävi ilmi, että pitkäaikaistyöttömillä on voimakas tarve tulla kuulluksi, ja henkilökohtainen palvelu on joka puolella tuottanut tyytyväisiä asiakkaita. Se, että pitkäaikaistyöttömiä kuunnellaan yksilöinä, on vaikuttanut siihen, että he omaehtoisesti osallistuvat ohjaukseen, kuntoutukseen tai vastaavaan palveluun, jota heille tarjotaan. Tässä suhteessa suomalaisella aktivointipolitiikalla on myönteisiä vaikutuksia pitkäaikaistyöttömien työllistämiseen. Toisaalta tässä yhteydessä voidaan pohtia kuntoutuksen käsitettä. Eikö osallisuus ole myös kuntoutumista? Tästä näkökulmasta osallisuuteen panostaminen ja sen kehittäminen on tarpeellista. Kuulluksi tulemistä palvelee se, että pitkäaikaistyöttömien kanssa tehdään henkilökohtainen suunnitelma, ja sitä seurataan henkilökohtaisten tapaamisten avulla. Ongelmana siinä voidaan kuitenkin nähdä se, että aktivointisuunnitelma on orientoitunut tiukasti työllistämään asiakas. Koska muita elämän osa-alueita ei oteta huomioon, ei työvoimatoimisto ole oikea foorumi pitkäaikaistyöttömälle vaikuttaa ja osallistua yhteiskunnalliseen elämään. Jos se on kuitenkin kaikki, mitä yhteiskunta tarjoaa pitkäaikaistyöttömälle – ainoa keino päästä vaikuttamaan on työllistyä – ei ole ihme, että pitkäaikaistyöttömät kokevat jäävänsä vaille vaikuttamismahdollisuuksia.

Eri projekteissa kokeiltiin sellaisia työskentelymenetelmiä, joissa pitkäaikaistyötön sai avukseen

työskentelyparin, jonka kanssa hän yhdessä hoiti asioitaan. Kun yhdessä keskityttiin useaan eri elämän osa-alueeseen, kuten työllistymiseen, terveyteen ja sosiaalisiin suhteisiin, tulokset olivat lupaavia. Tärkeä havainto on se, että yhdellä elämän osa-alueella aktivoituminen aktivoi pitkäaikaistyötöntä myös muilla tavoin. Jos terveys koheni, paransi se myös pitkäaikaistyöttömän itsetuntoa, ja se sai hänet kenties ottamaan yhteyttä läheisiin. Jos elämän perusasiat saadaan kuntoon näin, voi päätellä, että myös halu osallistua yhteiskunnallisiin toimintoihin lisääntyy. Samalla täytyy kuitenkin muistaa, että kaikki pitkäaikaistyöttömät eivät ole passiivisia ja syrjäytyneitä kansalaisia, joita täytyy näin pala kerrallaan aktivoida aktiiviseksi, vaan osa pitkäaikaistyöttömistä on aktiivisia ja halukkaita vaikuttamaan. Suomalainen aktivointipolitiikka ei valitettavasti huomioi muiden elämän osa-alueiden kohentamista, vaan se keskittyy vain työllistämään ihmisiä. Ihmisen kokonaisvaltaisella huomioon ottamisella voisi aikaan saada parempia tuloksia.

Löytämästäni materiaalista voi päätellä, että pitkäaikaistyöttömien aktiivista kansalaisuutta ja osallisuutta on sivuttu vain muutamassa väitöskirjassa akateemisen tutkimuksen puolella. Muu tutkimusmateriaali liittyy projekteihin, joita Suomessa on 1990- ja 2000 – luvulla tehty. Missään aihetta ei ole tutkittu omana aiheenaan, ja tämäkin teksti on käytössä olevien palasten yhteen sovittamista. Monissa tutkimuksissa huolehditaan kovasti siitä, miten syrjäytyneitä pitkäaikaistyöttömiä saadaan aktivoitua, mutta itse aktiivisten pitkäaikaistyöttömien ääni ei teksteissä kuulu. Pitkäaikaistyötöntä kansalaisena pitäisi ehdottomasti tutkia omana aiheenaan. Tällä hetkellä aktiivinen kansalainen on määritelty toimijaksi, joka toimii valmiiksi määritellyillä foorumeilla, mutta pitkäaikaistyötön ei pysty osallistumaan niihin. Tästä kertoo pitkäaikaistyöttömien kokemus siitä, etteivät he tiedä, miten vaikuttaa. Sen takia tämän erityisryhmän kansalaisuus ei ole samaa kuin työssä käyvien kansalaisuus, vaan se määritetty ei-kansalaisena, joka ei sopeudu suomalaisen yhteiskunnan malliin. Aihetta tutkiessa tulee myös muistaa, että kansalaisuuden sisältö määritetty julkisen alueen, valtion ja poliittisen järjestelmän ohella myös vapaaehtoisessa toiminnassa (Konttinen, 1999, 11). Pitkäaikaistyöttömien vapaaehtoiseen toimintaan osallistumisesta löytyy tuskin lainkaan tietoa.

Kokoamani tutkimusmateriaali koulupudokkaista voidaan jakaa kahteen pääluokkaan. Toinen tarkastelee koulupudokkaita syrjäytyneenä erityisryhmänä, johon tulee puuttua etukäteen siten, ettei koulupudokasryhmää koskaan pääse syntymään. Tähän suurena ristiriitana Komonen esittää väitöskirjassaan, että opintojen keskeytyminen onkin yhä useammin yksi koulutuspolun vaihe, joka valitaan tietoisesti, tai johon ajaututaan erilaisista syistä johtuen. Toinen pääluokka keskittyykin

tarkastelemaan itse koulupudokkaita, ja se tarkastelee heidän elämäänsä eri näkökulmista. Kansalaisuus määrittyy virallisesti vahvasti koulutuksen ja työn kautta, ja nuoret, jotka eivät osallistu koulutukseen, eivät ole siis täysivaltaisia kansalaisia. Ovatko he siis syrjäytettyjä?

Tapio Kuure on kirjoittanut kansalaisuuden ja työn suhteesta. Hän näkee kansalaisen poliittisena toimijana, joka organisoituu usein työpaikkansa kautta poliittiseen ryhmään. Kuuren mukaan työntekijän suhde yhteiskuntaan on aikaisemmin muodostunut palkkatyön kautta, koska se määrittää ajankäyttöä ja rakentaa oman tulevaisuuden määrittelyn tapoja. Kun yhteiskunta on yksilöllistynyt, kansalaisuus rakentuu nykyisin myös yksilön arkipäivän tasolla. Palkkatyö strukturoi vahvasti yksilön arkipäivää, mutta tämä suhde on muuttunut erityisesti niiden nuorten kohdalla, joilla sitoutuminen vakiintuneisiin työsuhteisiin on yhä harvinaisempaa. Vakituinen palkkatyösuhde takasi aikaisemmin automaattisesti yksilölle yhteenkuuluvuuden tunteen yhteiskunnassa, mutta liikkuvan ja arvioivan toimijan kohdalla tilanne on nykyisin toinen. (Kuure, 1999, 61, 69.)

Kansalaisuuden liittäminen työhön ja koulutukseen on vanhanaikaista, koska nyky-yhteiskunnassa yksilön pitäisi pystyä tekemään itse päätöksensä, ja rakentaa itse oma kansalaisuutensa suhteessa valtioon ja lähiympäristöönsä. Tämä käsitys on kuitenkin sitkeästi juurtunut ainakin päätöksentekijöihin, koska koulupudokkaita ja pitkäaikaistyöttömiä ei tarkastella ollenkaan kansalaisuuden käsitteen kautta. Heidät luokitellaan normaalista erottuviksi, ja erilaisilla laeilla ja muilla säädöksillä heidän valinnan mahdollisuuksiaan rajoitetaan niin, että jäljelle jää vain koulutukseen tai työelämään orientoituminen. Koulupudokkaiden kohdalla saadaan lisäksi mielenkiintoinen keskustelu aikaan siitä, millaisia velvollisuuksia nuorella kansalaisella on suhteessa valtioon. Laillisesti oppivelvollisuus päättyy peruskoulun suorittamisen jälkeen, mutta kuten Komonen toteaa, toisen asteen koulutus tuntuu siirtyneen oppivelvollisuuden piiriin. Tämä tuntuu olevan jo sisäistetty ajatusmalli Suomessa. Tästä esimerkkinä on koulupudokkaan käsite. Sillä tarkoitetaan eri yhteyksissä hiukan eri asioita, mutta se ulottuu koskettamaan myös niitä nuoria, jotka eivät peruskoulun jälkeen jatka opintojaan. Hehän ovat jo suorittaneet oppivelvollisuutensa, ja heidän ei kansalaisten velvollisuuksien valossa pitäisi olla enää velvoitettuja jatkamaan opintojaan. He ovat suorittaneet sen velvollisuuden, joka Suomen kansalaiselle kuuluu koulutukseen liittyen, mutta käytännössä suomalainen työvoimapolitiikka pakottaa heidät jatkamaan opintojaan, ikään kuin oppivelvollisuus ei olisikaan päättynyt.

Koulupudokkaiden kohdalla pitäisi pysähtyä miettimään, onko peruskoulun jälkeen opintojen

jatkaminen niin välttämätöntä, että olisi tarvetta muuttaa oppivelvollisuuden käsitettä ja lainsäädäntöä, jolloin toisen asteen koulutus todella olisi kansalaisvelvollisuus. Silloin nykyiset työvoimapolitiittiset toimenpiteet, joilla nuoria ohjataan takaisin opintojen pariin, olisivat kansalaisuuden näkökulmasta enemmän oikeutettuja. Tällä hetkellä opintojen keskeyttämiseen on nuorilla kahdentyyppisiä syitä. Toiset ovat vaarassa syrjäytyä, ja toiset tekevät rationaalisen päätöksen muuttaa omaa oppimispolkuaan itselleen parempaan suuntaan. Koulupudokkaiden parissa tehdyt projektit keskittyvät ongelmanuoriin ja heidän tilanteensa parantamiseen. Toista ryhmää ei juurikaan huomioida, ja heidän kansalaisuuttaan ei tueta.

Ne koulupudokkaat, joille opintojen keskeyttäminen on vain yksi vaihe opintopolulla, ovat syrjäytettyjä, koska heillä on kokemus siitä, että heillä ei ole vaikuttamisenmahdollisuuksia. Sama tilanne on pitkäaikaistyöttömillä. Pitkäaikaistyöttömien kohdalla päädyin siihen pohdintaan, että heitä tulisi kuulla enemmän heitä koskevissa asioissa, ja heidät tulisi nostaa toiminnan objekteista subjekteiksi. Koulupudokkaiden kohdalla nuorilta edellytetään aktiivista kansalaisuutta samalla tavoin kuin opiskelevilta nuorilta, vaikka heillä ei heidän kokemusmaailmansa mukaan ole mahdollisuuksia vaikuttaa. Jotta nuori tietäisi omista keinoistaan vaikuttaa yhteiskunnallisiin asioihin yleisemmin, tätä oppimista tulisi siirtää jo kouluhin ala- ja yläluokille silloin, kun valtaosa nuorista on yhä koulussa. Koulu siis on paikka, jossa kansalaisuutta voidaan edistää, ja nykyiset projektit, kuten Osallistuva oppilas – yhteisöllinen koulu, on siitä hyvä esimerkki. Projektissa keskityttiin parantamaan oppilaiden osallistumismahdollisuuksia ja aktivoimaan heitä, ja tässä tavoitteessa onnistuttiin. Yksittäisten projektien sijaan tällainen osallistumiskasvatus tulisi saada yleisesti mukaan koulumaailmaan.

Syrjäytymisen ongelmaa ei pidä vähätellä, ja koulupudokkaiden ja pitkäaikaistyöttömien seasta löytyy moniongelmaisia kansalaisia, jotka tarvitsevat apua oman elämänsä hallitsemiseen. Monet Suomessa toteutetut projektit keskittyvät heihin, ja hyvä niin, mutta akateemisen tutkimuksen puolella havaitut ei-syrjäytyneet koulupudokkaat ja pitkäaikaistyöttömät on unohdettu. Koulupudokkaiden ryhmää leimaa monet negatiiviset konnotaatiot, eivätkä useat nuoret edes halua samaistua siihen, koska he kokevat itse olevansa kansalaisia, jotka tekevät itse omia valintojaan. Valinnat eivät ole aina linjassa yhteiskunnan odotuksien kanssa, ja silloin he väistämättä joutuvat kohtaamaan heille asetetut rajat ja säännöt, joiden puitteissa he eivät aina pysty valitsemaan mielestään parasta ratkaisua.

Erityisryhmissä on kansalaisia, joilla ei ole riittäviä yhteiskunnallisia vaikuttamismahdollisuuksia.

Tutkimusmateriaalini perusteella heitä voi luokitella ei-kansalaisiksi, koska heitä pidetään passiivisina toimijoina, joita aktiivinen sosiaalipolitiikka ohjaa takaisin kansalaisuuteen. Todellisuudessa moni pitkäaikaistyötön ja koulupudokas haluaa olla kansalainen, mutta ei kykene toteuttamaan sitä olemassa olevien rakenteiden puitteissa. Koulupudokkaiden kohdalla tarkoitus on ilmeisesti se, että heidän olemassaolonsa pyritään minimoimaan tulevaisuudessa. Osallistuvaa ja aktiivista kansalaista on tarkoitus kasvattaa jo kouluissa ja mahdolliset syrjäytymisen merkit huomioidaan yksilöllisesti. Tämä tuottaa toivotunlaisia kansalaisia, mutta se unohtaa ne nuoret, jotka eivät tietoisesti halua samaa kuin nykyinen moderni koulutusyhteiskunta. Koska nuoret usein kokevat olevansa kyvyttömiä valitsemaan lopullista ammattiaan 15-vuotiaana, tulee opintojaan tietoisesti keskeyttäneitä nuoria olemaan myös jatkossa. Heidän tulevaisuutta koskevia valintojaan ei edesauta se, että moni vaihtoehto sulkeutuu pois, ja he ajautuvat pois kansalaisuudesta vastoin tahtoaan. Tästä näkökulmasta voi sanoa, että Suomi tukee suppeaa kansalaisuutta.

Idea elinikäisestä oppimisesta pyritään soveltamaan myös aikuisiin, esim. pitkäaikaistyöttömiin. Elinikäinen oppiminen nähdään ratkaisuna moniin taloudellisiin, työmarkkinallisiin, kulttuurillisiin ja sosiaalisiin ongelmiin, mutta sitä uhkaa Komosen mukaan sama kohtalo kuin koulutusyhteiskuntaa, jos se käsitetään ainoastaan muodollisen koulutuksen kautta todellistuvana. Komosen mukaan pitäisi pyrkiä kohti moninaisia oppimisyhteiskuntia, joissa elinikäinen oppiminen tapahtuu erilaisten sosiaalisten suhteiden ja oppimisympäristöjen kautta. Toisaalta elinikäinen oppiminen entisestään vahvistaa sitä käsitystä, että työttömällä ihmisellä, on hän sitten nuori tai aikuinen, on vain kaksi vaihtoehtoa; palata kouluun tai työelämään. (Komonen, 2001, 258, 259.)

Kartoitukseni mukaan koulupudokkaiden ja pitkäaikaistyöttömien omaa ääntä ei kuunnella virallisella puolella tarpeeksi. Heille kohdistetaan erilaisia toimenpiteitä, jotta heitä saataisiin takaisin kansalaisiksi. Se, ketä kuunnellaan, ja kenelle annetaan puheenvuoro, on vallankäyttöä, ja valtaa voitaisiin käyttää toisin. Erityisryhmien aktiivista kansalaisuutta ja osallisuutta yhteiskunnalliseen päätöksentekoon pitäisi tutkia ja tukea enemmän, koska tällä hetkellä heillä ei yksinkertaisesti ole sitä. Löytämäni materiaali osoittaa lisäksi, että tutkimukset, joita koulupudokkaiden ja pitkäaikaistyöttömien parissa on tehty, eivät ota tarpeeksi huomioon ihmisen omaa halua toimia kansalaisena. Ne on tehty top-down-toimintatavalla, vaikka aktiivisuus on ennen kaikkea ihmisestä itsestään lähtevää halua osallistua, mutta suurin osa tutkimuksista keskittyy inklusion näkökulmaan ja siihen, miten palveluita ja elämänhallintaa voitaisiin parhaiten tuoda erityisryhmien saataville. Näkökulman vaihtaminen ja tuore ajattelu voisivat synnyttää uutta tietoa pitkäaikaistyöttömien ja koulupudokkaiden aktiivisesta kansalaisuudesta.

Lähteet:

- Aktiivinen sosiaalipolitiikka – työryhmän muistio. 1999. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Aktiivinen sosiaalipolitiikka. Kuntoutuskokeilut vuosina 2001 – 2004 – ohjausryhmän muistio. 2004. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Barbier, J-C. 2005. Citizenship and the activation of social protection. Teoksessa Andersen, J.G., Guillemard, A-M., Jensen, P.H. & Pfau-Effinger, B. 2005. The Changing Face of Welfare. Consequences and outcomes from a citizenship perspective. Bristol: The Policy Press, 113 - 134.
- Barbier, J-C. 2006. Has the European Social Model a Distinctive Activation Touch? Teoksessa Jepsen, M. & Serrano Pascual, A. 2006. Unwrapping the European Social Model. Bristol: The Policy Press, 123 - 144.
- Hietaniemi, E. 2001. Asiakas verkoston keskipisteenä: hyviä käytäntöjä syrjäytymisen ja syrjinnän ehkäisemisen ESR-hankkeissa. Euroopan sosiaalirahasto 2000 – 2006. Helsinki: Oy Edita Ab.
- Kemppainen, T. 1998. Herätys työttömyyden aiheuttamasta koomasta! Uusi mahdollisuus – projektin arviointitutkimus. Helsinki: Valopaino Oy.
- Kemppainen, S. 2003. Syrjässä kiinni. Seulaprojektin loppuraportti. Koillismaan Kirjapaino Oy.
- Keskitalo, E. 2008. Sosiaalinen kansalaisuus ja uusi paternalismi. Vertaileva näkökulma suomalaiseen aktivointipolitiikkaan ja sen käytännön toteutumiseen. Helsinki: Stakes.
- Kiviranta, K. 2003. Kotiavain – projekti. Avaimia nuoren elämänhallintaan ja tulevaisuuden poluille. Teoksessa Linnossuo, O. (toim.) 2003. Sosiaalinen ja toiminnallisterapeuttinen työ nuorten kanssa. Turun ammattikorkeakoulun oppimateriaaleja 4. Turku, 60 – 77.
- Komonen, K. 2001. Koulutusyhteiskunnan marginaalissa? Ammatillisen koulutuksen keskeyttäneiden nuorten yhteiskunnallinen osallisuus. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Konttinen, E. 1999. Ympäristökansalaisuuden kyläsepät. Jyväskylä: Sophi.
- Kuure, T. 1999. Kansalaisena yksilöityvässä yhteiskunnassa. Teoksessa Kuorelahti, M. & Viitanen, R. (toim.) 1999. Holtittomasta hortoilusta hallittuun harhailuun – nuorten syrjäytymisen riskit ja selviytymiskeinot. NUORAn julkaisuja. Helsinki: Nykypaino Oy, 61 – 70.
- Liiten, M. 2008. Koulupudokkaiden määrä ei enää lisääntynyt. Helsingin Sanomat 15.12.2008, Kotimaa, A8.
- Manninen, J. 2008. Matkalla osallisuuteen. Osallistuva oppilas – yhteisöllinen koulu – kehittämishankkeen vaikuttavuuden arviointi. Opetusministeriön julkaisuja 8/2008. Yliopistopaino.

- Manninen, J. & Luukannel, S. 2008. Joustava perusopetus. JOPO-toiminnan vaikuttavuuden arviointi. Opetusministeriön julkaisuja 36/2008. Yliopistopaino.
- Palmgrén, M. 2006. Kadonneiden opiskelijoiden arvoitus? Kansalais- ja aluelähtöinen kehittämishanke Kemi-Tornion ammattiopistossa. Kemi-Tornion ammattikorkeakoulun julkaisuja. Sarja A: Raportteja ja tutkimuksia 2/2006. Kemi.
- Parantainen, A. 2003. Murrosikä on toinen mahdollisuus. Nuorten koulupudokkaiden kuntoutushanke. Teoksessa Linnossuo, O. (toim.) 2003. Sosiaalinen ja toiminnallisterapeuttinen työ nuorten kanssa. Turun ammattikorkeakoulun oppimateriaaleja 4. Turku, 49 – 59.
- Piri, M. & Harila, M. 2003. Katkaistaanpa opintonsa keskeyttäneiden syrjäytyminen. Merikosken kuntoutus- ja tutkimuskeskus. Oulu: Multiprint.
- Pohjola, A., Saari, E. & Viinamäki, L. (toim.) 2001. Yhteistyöllä työttömien elämä hallintaan? Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Poutanen, V-M. 2000. Elämänhallintaa ilman työtä. Tutkimus pitkäaikaistyöttömyyden seurauksista ja niiden hallinnasta Suomussalmella. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Salonen, M. & Holma, T. 2001. Kunta ja pitkäaikaistyötön – työllistymistä tukevien palveluiden kehittäminen kunnissa. Suomen Kuntaliitto. Helsinki: Kuntatalon painatuskeskus.
- Serrano Pascual, A. 2007. Reshaping Welfare States: Activation Regimes in Europe. Teoksessa Serrano Pacual, A. & Magnusson, L. 2007. Reshaping Welfare States and Activation Regimes in Europe. Brysseli: Peter Lang Pub Inc, 11 - 34.
- Tikka, I. 1999. Terttu & Toivo – projektin loppuraportti. Tervettä toimintaa työttömille ja toivoa pois työttömyydestä. Keuhkovammaliiton julkaisuja.
- Tsoukas, K. 2006. OpiKu – Aktiiviseksi kansalaiseksi. ESR-projekti. Satakunnan TE-keskuksen julkaisusarja 2/2006. Pori: Kehitys Oy.
- Varjonen, E. 1998. Uusi mahdollisuus, yksilöllisesti yhdessä. Projektin loppuraportti. Suomen Settlementiliitto. Helsinki.
- Vehviläinen, J. 1999. Muukalaisia koulutusparatiisissa. Teoksessa Kuorelahti, M. & Viitanen, R. (toim.) 1999. Holtittomasta hortoilusta hallittuun harhailuun – nuorten syrjäytymisen riskit ja selviytymiskeinot. NUORAn julkaisuja. Helsinki: Nykypaino Oy, 197 – 205.

5 Vammaiset, pitkäaikaissairaat ja mielenterveyskuntoutujat

Katja Häkkinen

1 Johdanto

Tässä artikkelissa tarkastellaan vammaisten, pitkäaikaissairaiden ja mielenterveyskuntoutujien osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta. Tätä artikkelia varten olen tutustunut edellä mainittujen ryhmien osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta käsittelevään suomalaiseen tutkimukseen. Tarkoitukseni on esitellä aiempien tutkimusten keskeisimpiä tutkimustuloksia sekä herättää keskustelua tutkimustulosten perusteella vammaisten, pitkäaikaissairaiden ja mielenterveyskuntoutujien osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden parantamiseksi. Tutkimukset tätä artikkelia varten on kerätty käyttäen kirjastojen tietokantoja (Linda ja Jykdok). Hakusanoina tutkimuksia etsiessä olen käyttänyt asiasanana jotain edellä mainituista erityisryhmistä, sekä sen lisäksi osallisuutta, osallistumista, elämänhallintaa ja aktiivista kansalaisuutta. Rajasin pro gradu työt tutkimusaineistoni ulkopuolelle.

Vammaisten, mielenterveyskuntoutujien ja pitkäaikaissairaiden osallisuudesta ja aktiivisesta kansalaisuudesta löytyi hyvin niukalti olemassa olevaa tutkimusta. Eniten tutkimuksia oli löydettävissä vammaisista. Pitkäaikaissairaista ja mielenterveyskuntoutujista tutkimuksia oli huomattavasti vähemmän. Monet tutkimukset sivuavat kyseisten ryhmien osallisuutta ja mahdollisuuksia aktiiviseen kansalaisuuteen, mutta täysin tästä näkökulmasta tehtyä tutkimusta ei juurikaan löytynyt. Läpi käymässäni tutkimuskirjallisuudessa osallisuutta ei nähdä yleensä toiminnan kautta, vaan ennemminkin passiivisena ominaisuutena joka ihmisellä joko on tai ei ole. Tätä artikkelia kirjoittaessani näkökulmani on ollut enemmän aktiivisessa kansalaisuudessa, jonka ymmärrän ilmenevän aktiivisen osallistumisen ja toiminnan kautta. Olen pyrkinyt nostamaan tutkimusaineistosta esiin niitä tekijöitä, jotka voivat olla edistämässä tai estämässä vammaisten, pitkäaikaissairaiden ja mielenterveyskuntoutujien aktiivista kansalaisuutta.

Tutkittaessa vammaisten, pitkäaikaissairaiden ja mielenterveyskuntoutujien osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta, tulee ottaa huomioon etteivät kaikki näihin ryhmiin kuuluvat henkilöt ole heikommassa asemassa olevia, tai ainakaan he eivät itse koe niin. On tärkeää huomioida myös se, että tutkittavat ryhmät ovat heterogeenisiä, ne muodostuvat hyvin erilaisista ihmisistä. Esimerkiksi

vammaisten ryhmä koostuu eriasteisesti vammaisista henkilöistä, osa on ollut vammaisia aina ja osa vammautunut vasta myöhemmin. Myös pitkäaikaissairaiden ja mielenterveyskuntoutujien ryhmät ovat varsin heterogeenisiä. Sairauksia on hyvin erityyppisiä ja tästä johtuen kokemukset omasta mahdollisuudesta osallisuuteen sekä aktiiviseen kansalaisuuteen voivat vaihdella huomattavasti sen perusteella minkä tyyppisestä pitkäaikaissairaudesta tai mielenterveysongelmasta on kyse. Näin ollen tutkimustuloksia ei voida yleistää koskemaan kaikkia vammaisia, mielenterveyspotilaita tai pitkäaikaissairaita henkilöitä.

2 Vammaisten aktiivinen kansalaisuus

Vammaisuutta käsitteenä on tutkimuskirjallisuudessa lähestytty kahdesta erilaisesta näkökulmasta. Nämä näkökulmat ovat lääketieteellinen ja sosiaalinen vammaiskäsitys. (Ks. esim. Ahponen 2008, Somerkivi 2000). Voidaan sanoa, että pääasiallisesti linjanveto vammaisuuskäsitteen määrittelyssä on syntynyt juuri lääketieteellisen ja sosiaalisen näkökulman vastakkainasettelusta. (Kaukola 2000, 33.) Tätä artikkelia varten läpikäymässäni tutkimusaineistossa käytettiin sekä lääketieteellistä että sosiaalista vammaiskäsitystä. Pääasiallisesti tutkimuksissa on siirrytty suosimaan sosiaalista vammaiskäsitystä, mutta sitä kohtaan on esitetty myös kritiikkiä. Kumpikaan näistä näkökulmista ei ole täysin ongelmaton ja se tulee ottaa huomioon tutkimuksia lukiessa.

Läketieteellisestä näkökulmasta voidaan käyttää myös nimitystä yksilöllinen vammaiskäsitys. Tässä mallissa vammaisuus määritellään fyysisen ja psyykkisen poikkeavuuden kautta ja päämääränä on saavuttaa vammattomuuden tila. Voidaan puhua medikalisoituneesta vammaiskäsityksestä. Sosiaalisessa mallissa puolestaan nähdään yhteiskunnan tuottavan vammaisuutta. Tämä ilmenee esimerkiksi siten, että käytettävät ympäristöt ja toimintamallit eivät mahdollista kaikkien tasavertaista osallistumista niihin. (Ahponen 2008, 27; Somerkivi 2000, 36–38.) Sosiaalisesta vammaiskäsityksestä voidaan käyttää myös nimitystä vammaisuuden yhteiskuntamalli. Tässä mallissa huomio kiinnittyy yhteiskunnan rakenteisiin ja siihen miten niissä tehdyt päätökset, esimerkiksi poliittinen päätöksenteko, vaikuttavat yksilön tekemiin ratkaisuihin. Huomio on erityisesti kokemuksellisuudessa ja siinä, millaisia sosiaalisia seurauksia vammaisen henkilön elämään erilaisilla kulttuurisilla ja sosiaalisilla tekijöillä on. (Linnakangas et.al 2006, 14.)

Vammaisten osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta tutkiessani olen käyttänyt taustatutkimuksena Euroopan neuvoston vammaispoliittista toimintaohjelmaa toimintakaudelle 2006–2015.

Toimintaohjelmassa on määritelty strategiset tavoitteet, joiden avulla pyritään parantamaan vammaisten henkilöiden mahdollisuuksia osallistua yhteiskuntaan sen täysivaltaisina jäseninä. Tarkoituksena on myös saada vammaiskysymykset esille kaikilla politiikan alueilla. Toimintaohjelman tavoitteena on pyrkiä muuttamaan olemassa oleva lääketieteellinen vammaiskäsitys sosiaaliseen ja oikeuslähtöiseen malliin. Toimintaohjelmassa on listattu 15 päätoimintalinjaa, jotka kattavat miltei kaikki elämän osa-alueet. (Sosiaali- ja terveysministeriö, Julkaisuja 2006:18, 33–38.) Kuten vammaispoliittinen toimintaohjelma osoittaa, ymmärretään osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden koskettavan henkilön elämää kokonaisvaltaisesti, jolloin tarkasteluun tulisi ottaa koko elämänsä. Lähtiessäni hahmottamaan vammaisten osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden nykytilaa, käytin ohjenuoranani vammaispoliittista toimintaohjelmaa. Tavoitteenani oli muodostaa mahdollisimman kokonaisvaltainen kuva siitä, mitkä tekijät ovat edistämässä tai heikentämässä vammaisten mahdollisuuksia aktiiviseen kansalaisuuteen. Kokonaiskuvan saamiseksi on välttämätöntä ottaa huomioon useat eri elämänalueet sekä yhteiskunnan rakenteiden vaikutus aktiivisen kansalaisuuden syntyyn. Olen jaotellut tutkimusaineistoni perusteella aktiiviseen kansalaisuuteen vaikuttavat tekijät neljään alalukuun. Näissä luvuissa tarkastelen yhteiskunnan rakenteiden, järjestötoiminnan ja yksilön omien kokemusten vaikutusta aktiivisen kansalaisuuden syntyyn. Lisäksi tarkastelen omassa alaluvussa vammaisten henkilöiden kaksoissyrjinnän mahdollisuutta.

2.1 Yhteiskunnan rakenteiden vaikutus aktiiviseen kansalaisuuteen

Eduskunnan esteettömyys- ja saavutettavuusselvityksessä on pyritty löytämään tekijät jotka voivat olla estämässä kansalaisten fyysistä osallistumista yhteiskunnalliseen toimintaan. Eduskunnan esteettömyys on tärkeää, sillä se edustaa instituutiona kansalaisten moninaisuutta ja sen vuoksi kaikilla tulisi olla yhdenmukaiset mahdollisuudet osallistua siellä tapahtuvaan toimintaan. Selvityksessä korostetaan, että esteettömyyttä ei tule ymmärtää pelkästään fyysisinä esteinä, vaan se voi tarkoittaa myös psyykkisiä, sosiaalisia sekä taloudellisia esteitä. Näin ollen esimerkiksi viestinnän selkokielisyyteen tulisi eduskunnan taholta kiinnittää erityistä huomiota. Selvityksessä havaittiin myös selkeitä puutteita vaaliohjeiden noudattamisessa, minkä vuoksi kansalaisilla ei ole yhtäläisiä mahdollisuuksia äänestämiseen. (Eduskunnan esteettömyystyöryhmä 2007.) Selvityksen perusteella voidaan todeta, että kansalaisten perusoikeudet eivät toteudu kaikilta osin. Aktiivisena kansalaisena toimiminen voi joissakin tapauksissa jäädä kiinni esteettömyysperiaatteen toteutumattomuudesta.

Sointu Koskinen tarkastelee omassa tutkimuksessaan kuurosokeiden integroitumista yhteiskuntaan. Koskinen lähestyy aihettaan sosiaalisen vammaiskäsityksen kautta, jolloin yhteiskunnan rakenteet ovat vaikuttamassa vammaisten osallisuuden kokemuksiin. Teknologisten innovaatioiden kautta voidaan poistaa osa integroitumista haittaavista tekijöistä, mutta Koskisen mukaan tulee muistaa, etteivät ne pysty korvaamaan inhimillistä vuorovaikutusta. Uusien apuvälineiden kehittäminen on tärkeää vammaisten henkilöiden yhteiskuntaan integroitumisen edistämiseksi. Koskisen mukaan on kuitenkin tärkeää muistaa, että apuvälineet ovat ainoastaan korvikkeita joiden avulla ympäristön asettamia esteitä ja puutteita pyritään poistamaan. (Koskinen 2000, 45.)

Jukka Kaukola on omassa tutkimuksessaan myös pohtinut yhteiskunnan rakenteiden vaikutuksia vammaisten mahdollisuuksiin osallistua aktiivisesti yhteiskunnan toimintaan. Kaukola lähestyy esteettömyyttä Paulo Freiren käyttämän sorron käsitteen kautta (ks. esim. Freire 2005). Kaukola tulkitsee, että vammaisten näkökulmasta meidän yhteiskuntamme on täynnä niin fyysisiä, psyykkisiä kuin sosiaalisiakin esteitä, joiden kautta ns. valtaväestö sortaa vammaisia. Näitä esteitä ovat mm. rakennetun ympäristön esteellisyys, selkokielen vähäisyys, toimeentulon niukkuus valtaväestöön nähden ja päätöksenteon ulkopuolelle jättäminen. Kaukolan mukaan sorrosta vapautumiseksi tarvitaan vapauden dialogia, jonka avulla autetaan henkilöitä tunnistamaan omat oikeutensa ja velvollisuutensa. Näin ollen tietoisuus omista oikeuksista ja velvollisuuksista voi johtaa toimintaan, jolla pyritään osoittamaan ”sortajille” millaista on esimerkiksi vammaisen hyvä elämä nykyisessä yhteiskunnassamme. Kaukola korostaa, että vapauden dialogin mahdollistuminen vaatii myös muutoksia yhteiskunnan rakenteissa, sillä hierarkkinen valtarakenne ei edistä vapauden dialogin syntymistä. (Kaukola 2000, 45–47.) Nähdäkseni juuri Euroopan neuvoston vammaispoliittisessa toimintaohjelmassa pyritään vaikuttamaan sorronelementtien vähentämiseen ja dialogin edistämiseen valtaväestön ja vammaisten välillä sekä valtion ja vammaisten kansalaisten välillä. Kehitysvammaisten tukiliiton toteuttamassa kumppanuusprojektissa havaittiin, että kulttuuritoiminta on erinomainen väylä nostamaan vammaisten henkilöiden profiilia yhteiskunnassa. Kulttuuritoiminnan avulla on mahdollisuus rikkoa rajoja ja kyseenalaistaa piintyneitä käsityksiä (Kaukola 2000, 57). Kaukolan tutkimuksen perusteella voidaan siis sanoa, että kulttuuritoiminnan avulla voidaan edistää dialogin syntymistä vammaisten ja valtaväestön välillä.

Tutkimusaineiston perusteella voidaan sanoa, että yhdeksi esteeksi vammaisten osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden tiellä voi nousta hyvinvointipalvelujärjestelmässä saatu palvelu, joka ei

aina ole täysin oikeudenmukaista. Anna Metteri käyttää näistä tilanteista nimitystä kohtuuttomat tapaukset. Vammaiset tarvitsevat useita palveluita ja mikäli niiden saamisessa on ongelmia, heijastuu se henkilön koko elämään. Metteri on tutkinut ERI-hankkeen (erityisryhmien palvelujen ja etuuksien seuranta) kautta kansalaisten kokemuksia hyvinvointipalveluista. ERI-hanke toteutettiin vuosina 1998–2001 ja tutkimuksen taustavoimana toimi sosiaali- ja terveystieteiden yhteisöyhdistys YTY r.y. Tutkimuksessa keskitytään kansalaisten kohtuuttomuuden kokemuksiin, joihin he ovat törmänneet hyvinvointipalvelujärjestelmän asiakkaina. Kohtuuttomuuden kokemukseen vaikuttaa merkittävästi kansalaisen odotukset, joita hänelle on muodostunut hyvinvointipalvelujärjestelmästä niiden antamien julkilausumien perusteella. Kun kansalaisten kokemukset eivät vastaa annettuja lupauksia, syntyy kohtuuttomuuden kokemus. (Metteri 2004, 7, 41.)

Helena Ahponen on samoilla linjoilla Anna Metterin kanssa. Ahposen mukaan valtion hallinnolla sekä sosiaali- ja terveystieteiden virkamiehillä on runsaasti valtaa vammaisten nuorten elämässä. Nuorten arkipäivään liittyviä tekijöitä seurataan hallinnon puolesta ja nuoret ovat tilivelvollisia elämästään, toisin kuin vammattomat ikätoverinsa. Ahponen kutsuu tätä prosessia infantilisoinniksi, lapsena pitämiseksi. Infantilisointi näkyy pyrkimyksenä jatkaa vammaisen henkilön lapsuutta estämällä häntä aikuistumasta, esimerkiksi pyrkimällä pitämään vammaiset aikuisenakin vanhempiensa luona. Hallinnossa on yleensä käytössä lääketieteellinen vammaiskäsitys. Ahposen mukaan tämä voi johtaa siihen, että fyysinen poikkeavuus on kielteisten tukipäätösten taustalla. (Ahponen 2008, 188–189, 204.)

Työmarkkinat ovat merkittävä osa yhteiskunnan toimintaa. Useissa tutkimuksissa tarkasteltiin työn merkitystä vammaisen henkilön arkielämään ja elämäntapaan (ks. esim. Ahponen 2008, Linnakangas et.al 2006, Somerkivi 2000). Euroopan neuvoston vammaispoliittisessa toimintaohjelmassa todetaan, että työllistymisellä on merkittävä vaikutus kansalaisten mahdollisuudelle yhteiskunnalliseen osallisuuteen. Työllistyminen on myös keskeinen edellytys taloudellisen riippumattomuuden saavuttamisessa. Vammaispoliittisessa toimintaohjelmassa tavoitteeksi on asetettu edistää tietoisuutta vammaisten yhtäläisistä mahdollisuuksista osallistua työelämään sekä ehkäistä työperäistä syrjintää. (Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö 2006:18, 45–47.) Tavoite on aiheellinen sillä tutkimukset osoittavat, että vammaiset eivät ole osallisina työelämästä tai näkyvästi esillä julkisuudessa siinä määrin, kuin heidän lukumääräinen osuutensa väestöstä edellyttäisi (Linnakangas et.al 2006, 11).

Pirjo Linnakangas, Asko Suikkanen, Viktor Savtschenko ja Lauri Virta ovat omassa tutkimuksessaan tarkastelleet vammaisten ja pitkäaikaissairaiden mahdollisuuksia osallisuuteen hyvinvoinnista ja työmarkkinoista. Tässä tutkimuksessa tutkimusjoukko muodostui kahdesta ryhmästä, joista ensimmäisessä mukana olivat invalidivähennykseen oikeutetut henkilöt ja toisessa ryhmässä olivat ne henkilöt jotka olivat hakeneet Kansaneläkelaitoksen vammaistukea. Iältään tutkimuksessa tarkastellut henkilöt olivat 25–64-vuotiaita. Tutkimus osoitti, että vain pieni osa vammaisista ja pitkäaikaissairaista on osallisina työmarkkinoista. Suurin osa niistä, jotka olivat mukana työmarkkinoilla, olivat lievästi tai keskivaikeasti vammaisia tai sairaita. Vaikeasti vammaisista merkittävä osa oli ilman työtä. (Linnakangas et.al 2006, 9-10, 32.)

Työ koetaan tärkeäksi osaksi elämänkulkua. Helena Ahposen mukaan työssä käyminen vaikuttaa useilla eri elämän osa-alueilla ja siihen liitetään tavoitteita joiden toivotaan toteutuvan. Tällaisia tavoitteita voivat olla taloudellinen riippumattomuus ja yhteisöön kuuluminen. Nämä tavoitteet ja toiveet muokkaavat myös henkilön käsitystä omasta itsestään. Ahposen haastatteleminen vaikeasti vammaisille nuorille työssäkäynti näyttäytyi normaaliuden, osallistumisen ja täysivaltaisen kansalaisuuden ilmentymänä. Työn arvostus näkyi myös toiveena kaikkien tasa-arvoisesta mahdollisuudesta ja oikeudesta ansiotyöhön. Kokemukset työelämästä olivat vahvistaneet haastateltavien kokemusta itsensä ja työnsä arvostuksesta. Työstä saatiin positiivisia kokemuksia arkielämää varten. (Ahponen 2008, 37, 93–98, 107.)

Ahposen tutkimuksen mukaan vammaiset kokevat syrjintää työpaikoilla. Työtä ei löydy vaikka olisi korkeasti koulutettukin. (Ahponen 2008, 109.) Myös Linnakangas, Suikkasen, Savtschenkon ja Virran tutkimuksen mukaan vammaisten ja pitkäaikaissairaiden heikko asema työmarkkinoilla juontuu pitkälti alhaisesta koulutustasosta, eikä niinkään vammasta tai sairaudesta johtuvista toimintarajoitteista. Tutkijat korostavat, että vammaisten henkilöiden koulutusmahdollisuuksiin tulisi kiinnittää erityistä huomiota. Ongelmia työelämään osallistumisessa aiheuttaa myös työaika. Monet vammaiset ja pitkäaikaissairaajat eivät välttämättä kykene osallistumaan kokopäivätyöhön, jota työmarkkinoilla yleisesti suositaan. Osa-aikatyön mahdollisuuksien puute asettaa vammaiset ja pitkäaikaissairaajat eriarvoiseen asemaan. Tulotasoltaan vammaiset ovat tutkimuksen mukaan selkeästi muuta väestöä jäljessä. Tutkimus osoittaa, että mikäli osallisuutta mitataan työllisyyden ja koulutuksen kautta, ovat tutkimukseen osallistuneet vammaisryhmät muita heikommassa asemassa. Tutkimuksen mukaan vuonna 2002 vain noin joka kymmenes vammaisen tai pitkäaikaissairaan on niin sanotusti hyväosainen, eli osallisena yhteiskunnallisesta elämästä työelämän tai koulutuksen välityksellä. (Linnakangas et.al 2006, 35, 39–40.)

Linnakangas, Suikkanen, Savtschenko ja Virta suosittelevat, että valtion tulisi helpottaa työnantajien mahdollisuutta palkata vammaisia tai pitkäaikaissairaita henkilöitä yhteiskunnallisen osallisuuden parantamiseksi. Tutkijoiden mukaan vammaisten ja pitkäaikaissairaiden palkkaamisen kannustimeksi valtion tulisi jakaa työnantajille palkkauksesta mahdollisesti aiheutuvia kustannuksia. Monet työnantajat eivät halua palkata työ- tai toimintakykyrajoitteisia henkilöitä, koska siitä voisi aiheutua heille ylimääräisiä kustannuksia, esimerkiksi pitkien sairauslomien muodossa. Mikäli tätä riskiä pystyttäisiin valtion tukitoimin pienentämään, voisi vammaisten ja pitkäaikaissairaiden työllisyystilanne parantua merkittävästi. (Linnakangas et.al 2006, 41.)

2.2 Yksilön omien kokemusten vaikutus aktiivisen kansalaisuuden syntyyn

Aktiivisesta kansalaisuudesta ja osallisuudesta puhuttaessa ei voida unohtaa vammaisen henkilön minäkuva. Minäkuva vaikuttaa siihen millainen toiminta koetaan itselle hyväksi. Minäkuvaan vaikuttaa myös ympäristön ja toisten ihmisten asettamat vaatimukset. Pirjo Koivulan mukaan vammaisen henkilön vetäytyminen sosiaalisista tilanteista voi johtua ympäristön asettamista vaatimuksista, jotka henkilö kokee itselleen sietämättömiksi. Selviydytään elämässä – projektissa tutkittiin vammaisten oma-apuryhmiä ja haluttiin kehittää niiden toimintaa. Projekti osoitti, että ryhmänohjaajana toimiminen vaikutti positiivisesti vammaisen henkilön minäkuvaan ja näiden henkilöiden itsetunto vahvistui projektin kuluessa. Kaikki ryhmäläiset kokivat yhdessäolon vahvistaneen heidän itsetuntoaan sekä opettaneen yhteistoimintaa ja keskinäistä avunantoa. (Koivula 1998, 49, 62.) Koivulan tutkimus siis osoittaa, että vertaistoiminnalla on myönteisiä vaikutuksia vammaisten henkilöiden itsetunnolle. Yhteisestä toiminnasta saadaan itsevarmuutta sekä työkaluja myös muuhun sosiaaliseen toimintaan.

Sointu Koskinen pitää kuurosokeiden henkilöiden minäkuva keskeisenä tekijänä yhteiskuntaan integroitumisessa. Koskisen mukaan olisi tärkeää, että vammaiset henkilöt sisäistäisivät oman vammansa ja löytäisivät itselleen sopivan viiteryhmän. Viiteryhmästä voi saada tukea minäkuvan kehitykselle ja apua arjentaitojen harjaannuttamiselle. Koskisen mukaan tulisikin kiinnittää erityistä huomiota siihen, että vammaiset henkilöt kiinnittyisivät omiin viiteryhmiinsä. Tietoa vammaisena olosta ei voi oppia kouluopetuksen ja lyhyiden tukijaksojen kautta, vaan ainoastaan oman viiteryhmän kokemusten välityksellä. Koskisen mukaan oman viiteryhmän löytämisen tärkeyttä ei voida korostaa liiaksi. Viiteryhmän avulla opitaan vammaistietoisuuden lisäksi toimimaan omana

itsenään yhteiskunnassa muiden toimijoiden joukossa. Itsetuntemuksen ja oman vamman hyväksymisen kautta on helpompaa löytää yhteiskunnallisesta toiminnasta ne osa-alueet, jotka sopivat itselle parhaiten. Vähäinen integraation aste voi johtaa yksinäisyyden kokemukseen ja yhteiskunnallisesta toiminnasta syrjäytymiseen. (Koskinen 2000, 56, 94.)

Minäkuva liittyy läheisesti myös ongelmaan, johon törmäsin useissa vammaisia koskevissa tutkimuksissa. Tämä ongelma on vammaisten kokemus siitä, että he ovat oman elämänsä objekteja subjektin sijasta. Objektina oleminen estää mahdollisuuden aktiiviseen toimintaan. Henkilöt ovat jatkuvasti vain erilaisten toimien kohteina, eivätkä välttämättä itse osallistu aktiivisesti omaa elämäänsä koskevaan päätöksentekoon. Kokemus objektina olemisesta voi näyttäytyä esimerkiksi puhumisena itsestä passiivissa. Jotta näistä kokemuksista päästäisiin, on vammaisen henkilön tärkeää saada itse tehdä omaa elämää koskevia päätöksiä. Kaukolan mukaan on tärkeää saavuttaa tunne siitä, että on valinnan mahdollisuuksia, joiden välillä voi itse päättää. (Kaukola 2000, 58.) Oman elämän objektina oleminen voi näkyä läpi elämän. Helena Ahponen tutki vaikeavammaisten nuorten kokemuksia aikuistumisesta sekä vammaisuuden vaikutuksia elämänkaareen. Ahposen haastateltavien mukaan objektiksi voi joutua koulujärjestelmässäänkin. Haastateltavat kokivat koulutuksella olevan heihin passivoiva vaikutus. Vanhempien ja ammattilaisten suunnitelmassa vammaisen lapsen koulutusta, voi hän jäädä täysin ulkopuolelle itseään koskevissa asioissa, jolloin on vaarana että nuori passivoituu muiden hoidokiksi. (Ahponen 2008, 86.)

Vajaavaltaisuuden tunne omassa elämässä, korostuu Kaukolan tutkimuksessa vammaisten osallisuudesta. Kumppanuusprojektin aikana kerätyssä tutkimuksessa, suurin osa haastatelluista koki, ettei heillä ole oikeutta toteuttaa omaa elämäntapaansa sellaisena kuin he haluaisivat. Näin ollen kokemus yhteisöön kuulumisesta jää puuttumaan. Huomiota herättävää on myös tutkimuksessa esiin tullut ristiriitaisuus vammaisten henkilöiden ja heidän vanhempiensa näkemysten välillä. Vanhemmat näkevät usein täysin eritavalla sen mitkä ovat vammaisen henkilön tärkeimmät elinolojen ehdot, kuin mikä on vammaisen oma kokemus. (Kaukola 2000, 65.) Mietittäessä toimia vammaisten aktiivisen kansalaisuuden parantamiseksi, on mielestäni tärkeää ottaa ensisijaisesti huomioon vammaisten oma näkemys tarpeistaan ja vasta sen jälkeen tulisi huomioida vanhempien mielipiteet.

Vajaavaltaisuuden kokemukseen liittyy myös henkilön asumismuoto. Ahposen haastateltavien vaikeavammaisten nuorten toiveena oli omaan kotiin muuttaminen ja näin itsenäisyyden ja vapauden saavuttaminen. Tuetuissa asumismuodoissa ongelmaksi voi muotoutua kokemus siitä, että

suuri osa omasta elämästä on muiden hallinnassa. (Ahponen 2008, 150–151.) Ahponen kiteyttää seuraavassa hyvin institutionalisoidun elämäntilanteen sisällön: ”Vammaisuus on tila ja tilanne, jota ovat perinteisesti hoitaneet eri alojen asiantuntijat. Vammaisten ihmisten elämäntilannetta on säädelty enemmän kuin muiden nuorten. Asiantuntijoilla on valtaa siihen, miten heitä hoidetaan, missä he asuvat, mitä etuuksia saavat, mitä kouluja käyvät ja miten, milloin ja missä liikkuvat.” (Ahponen 2008, 194.)

2.3 Järjestötoiminnan ja harrastusten merkitys aktiivisen kansalaisuuden kokemuksiin

Vammaisjärjestöillä on keskeinen välittäjän rooli vammaisten henkilöiden ja yhteiskunnan välillä. Vuosi 2003 nimitettiin Euroopan Unionin (EU:n) vammaistenvuodeksi. Vuoden tavoitteeksi asetettiin lisätä tietoisuutta vammaisten henkilöiden asemasta ja oikeuksista. Riitta Utraisen suorittaman kyselytutkimuksen avulla selvitettiin, kuinka hyvin vammaisjärjestöjen mielestä näissä tehtävissä onnistuttiin. Vammaistenvuoden aikana järjestettiin useita tapahtumia, joiden tavoitteina oli syrjinnän vähentäminen, yhteyksien luominen niin päättäjiin kuin muihin kolmannen sektorin toimijoihin ja vuorovaikutuksen lisääminen vammaisten ja valtaväestön välillä. Tutkimuksen mukaan näissä tavoitteissa onnistuttiin järjestöjen mielestä hyvin. (Utrainen 2004, 12, 16–17.)

Jukka Kaukolan tutkimuksessa esitellään Kehitysvammaisten Tukiliiton järjestämän Kumppanuusprojektin tuloksia. Projektin tarkoituksena oli etsiä niitä vahvuuksia, joiden avulla vammaiset voisivat itse vaikuttaa oman yhteiskunnallisen asemansa parantamiseen. Tarkoituksena oli siis poistaa edellisessä alaluvussa esittelemääni vajaavaltaisuuden tunnetta. Projektin aikana nähtiin tärkeäksi, että vammaiset olisivat itse aktiivisesti mukana omia asioitaan koskevissa tilanteissa. Vammaisia pyydettiin projektin aikana mm. toimimaan seminaareissa avustajina ja asiantuntijoina. Kumppanuusprojektin tarkoituksena oli siis saada vammaiset henkilöt näkemään itsensä oman elämänsä subjekteina objektin sijasta. Projektin yhteydessä perustettiin vammaisista koostuva kumppanuusvaliokunta, joka projektin aikana aktivoitui niin, että he perustivat oman yhdistyksen, Me itse ry:n, sekä ryhtyivät aktiivisesti tekemään kannanottoja vammaisia koskeviin kysymyksiin. (Kaukola 2000, 18–19, 24, 60,78.) Me itse ry:n kannanottoja on koottu Jukka Kaukolan toimesta yksiin kansiin. Kannanotot on julkaistu teoksessa, *Meillä on oikeus!/: Me itse ry:n julkilausumia ja kannanottoja 1999–2004*.

Kumppanuusprojektin aikana havaittiin, että vertaistukiryhmissä tapahtuu vammaisten

voimaantumista. Voimaantuminen näyttäytyi vammaisten itseluottamuksen vahvistumisena ja yhteiskunnallisessa elämässä tarvittavien taitojen oppimisena. Vertaistukiryhmien avulla opittiin taitoja joiden avulla toimiminen yhteiskunnan täysivaltaisena jäsenenä mahdollistuu. Kumppanuusprojektin hyvien kokemusten seurauksena järjestettiin myös kouluttajakoulutusohjelma. Ohjelman tarkoituksena oli järjestää tarvittavaa koulutusta niille vammaisille, jotka halusivat toimia vammaistiedottajina omalla asuinalueellaan. Vammaistiedottajien pyrkimyksenä on tuoda esiin omaa näkökulmaansa ja kokemuksiaan vammaisuudesta ja kannustaa tällä tavoin muita vaikuttamaan omaan elämäänsä. Kumppanuusprojektin tuloksia ei voida sellaisenaan soveltaa kaikkia vammaisia koskevaksi. Kaukolan mukaan yksi projektin ongelmista oli juuri se, että siihen osallistuneet henkilöt eivät edustaneet kaikkia vammaisryhmiä. Esimerkiksi vaikeavammaiset puuttuivat tutkimuksesta kokonaan. (Kaukola 2000, 32, 68–69, 88–89.)

Keväällä 1995 aloitettiin Selviydytään elämästä - projekti, jonka toteuttajina olivat Työväen sivistysliiton opintokeskus (TSL), Kehitysvammaisten Tukiliitto sekä Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskus. Projektin tarkoituksena oli muodostaa vammaisten oma-apuryhmiä sekä kehittää niiden toimintaa. Oma-apuryhmien kaikki osallistujat olivat kehitysvammaisia, ryhmänohjaajat yleensä lievemmin kehitysvammaisia kuin muut ryhmäläiset. Ryhmänohjaajalle annettiin koulutus tehtävänsä varten. Ryhmätoimintaa varten laadittiin oppimismateriaalia, jonka tarkoituksena oli välittää tietoja ja taitoja oman elämän hallintaa varten. Projektin aikana kerätty tutkimustieto osoitti, että osallistujat kokivat ryhmään kuulumisen ja uusien ystävyys-suhteiden luomisen ryhmätoiminnan keskeiseksi eduksi. (Huttunen 1998, 1, 26–27.) Selviydytään elämästä - projektin kokemukset ovat siis hyvin samansuuntaisia kuin kumppanuusprojektista saadut tulokset. Tutkimustulosten perusteella voidaan siis todeta, että vertaistukitoiminta on erittäin merkittävä väylä vammaisten osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden lisäämisessä. Vertaistukitoiminnan avulla voidaan lisätä henkilöiden itseluottamusta yhteiskunnallisina toimijoina.

Harrastusten ja vapaa-ajan vieton suhteen vammaisuus voi muodostua fyysiseksi esteeksi osallistumiselle. Useat vapaa-ajanviettopaikat saattavat olla vaikeasti saavutettavissa vammaisille niiden esteellisestä ympäristöstä johtuen, kuten esimerkiksi uimahallit ja elokuvateatterit. Harrastuksiin pääseminen saattaa edellyttää myös avustajan mukana oloa, joka ei ole aina mahdollista toteuttaa. Ahposen mukaan vaikutusta on myös paikkakunnalla. Kaikilla paikkakunnilla ei ole yhtäläisiä mahdollisuuksia järjestää monipuolista vapaa-ajantoimintaa vammaisille. (Ahponen 2008, 160.)

Pirjo Somerkiven haastattelemien näkövammaisten harrastukset koostuivat suurimmaksi osaksi kotona tapahtuvasta puuhastelusta, kuten kodin askareista, käsitöistä ja kirjojen kuuntelusta. Somerkiven mukaan ei voi puhua aktiivisesta harrastamisesta. Haastateltujen kokemus olikin, että he vain kuluttavat, ”tappavat”, aikaansa kotona perheen parissa. Useat kuuluivat näkövammayhdistykseen, mutta eivät osallistuneet sen toimintaan aktiivisesti. Ongelmana vaikutti olevan tietämättömyys harrasteista, jotka sopivat näkövammaisille. Vasta kuntoutuksen yhteydessä haastatellut olivat saaneet tietoa harrastuksista, jotka olisivat heille sopivia. (Somerkivi 2000, 111.) Harrastukset ja järjestötoiminta ovat merkittäviä tekijöitä aktiivisen kansalaisuuden toteutumisessa ja syrjäytymisen ehkäisemisessä. Kuten Somerkiven ja Ahposen haastateltavat osoittavat, jäävät vammaiset henkilöt usein herkästi kotiin, koska kokevat että vammaisuus estää heitä osallistumasta harrastetoimintaan. Perheen tuki on tärkeää, eikä sen merkitystä arkipäivän selviytymisessä voida väheksyä. Kuitenkin kontaktit oman lähipiirin ulkopuolelle ovat myös tärkeitä, sillä ne voivat ehkäistä syrjäytymistä yhteiskunnallisesta elämästä. Usein tiivis perheyhteisö voi estää henkilöä näkemästä uusia mahdollisuuksia, esimerkiksi harrastuksia, perheen ulkopuolella. Somerkiven mukaan esimerkiksi kuntoutuksen avulla voidaan lisätä kontakteja tiiviin perheyhteisön ulkopuolelle. (Somerkivi 2000, 128-129.)

2.4 Kaksinkertainen syrjintä

Käsittelen vielä lyhyesti vammaisten henkilöiden kaksinkertaiseen syrjintään liittyvää ongelmaa. Euroopan neuvoston vammaispoliittisessa toimintaohjelmassa kaksinkertaiseen syrjintään liittyvä ongelma nostetaan erikseen esille omaksi erityiskohdaksi. Toimintaohjelmassa korostetaan vammaisten naisten ja tyttöjen kohtaavan moninkertaisia esteitä mahdollisuuksissaan yhteiskunnalliseen osallisuuteen ja aktiiviseen kansalaisuuteen. Esteiksi nähdään mahdollisuus kaksinkertaiseen syrjintään naiseuden ja vammaisuuden perusteella. Vastaavanlaista huolta kannetaan myös muihin erityisryhmiin kuuluvista. Paljon tukea tarvitsevat vammaiset, vanhukset, nuoret, vähemmistöryhmiin kuuluvat sekä maahanmuuttajataustaiset vammaiset voivat kaikki kohdata kaksinkertaista syrjintää. (Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus 2006:18, 64–67.)

Helena Ahposen tutkimuksessa kaksinkertainen syrjintä näyttöä haastateltavien naisten kokemuksina superihmisyyden vaatimuksesta. Naiset kokivat, että heidän tulisi pärjätä kaikissa asioissa yhtä hyvin kuin valtaväestön. Ahposen haastateltava nuori vaikeasti vammainen nainen

kiteyttää asian seuraavasti: ”Yksilöllisyyteen perustuvassa yhteiskunnassa vammaisen naisen on oltava parempi kuin pärjäämisen superlatiivi, kävelevä mies.” (Ahponen 2008, 186.) Kaksinkertainen syrjintä näyttäytyy myös työmarkkinoilla. Vaikeasti vammaiset henkilöt ovat taloudellisesti eriarvoisessa asemassa tulotasoa tarkkailtaessa. Vaikeasti vammaiset ylsivät 67–68% työvoiman keskimääräisestä tulotasosta, lievästi tai keskivaikeasti vammaisten henkilöiden vastaava prosenttiosuus oli 94. Eroja tulotasossa oli myös vammaisten naisten ja miesten välillä. Vammaiset naiset tienasivat noin 78 % vammaisten miesten tulotasoon verrattuna. (Linnakangas et. al 2006, 35–36.)

Viitteitä kaksinkertaiseen syrjintään löytyi muutamista tutkimuksista, mutta varsinaisesti omana tutkimusalueenaan sitä ei käsitelty yhdessäkään tutkimuksessa. Näkisin, että vammaisten henkilöiden kaksinkertaiseen syrjintään tulisi kiinnittää aiempaa enemmän huomiota. Lisätutkimuksen teko olisi erittäin tarpeellista.

3 Pitkäaikaissairaiden aktiivinen kansalaisuus

Pitkäaikaissairaat ovat hyvin vaikeasti määriteltävissä yhtenä ryhmänä, kuten jo johdannossa totean. Pitkäaikaissairaista tehdyssä tutkimuksessa on pääasiallisesti keskitytty tietyn sairauden läpikäyneiden henkilöiden kokemuksiin sairauden jälkeisestä elämästä. Sairauksia on hyvin erityyppisiä ja yksilöt kokevat sairastumisen ja siitä toipumisen hyvin eritavalla. Tästä johtuen on mielestäni vaikeaa tehdä yleispäteviä päätelmiä pitkäaikaissairaiden kokemuksista osallisuudestaan ja mahdollisuuksistaan aktiiviseen kansalaisuuteen. Omaiset ja omaishoitajat eivät varsinaisesti kuuluneet tutkimusalueeseen, mutta koska heidän tilanteensa nousi vahvasti esiin tutkimuskirjallisuudesta, kirjoitin heistä oman kappaleen tähän lukuun.

Tuula Salonen on tutkimuksessaan tarkastellut aivohalvauksen sairastaneiden ja heidän omaistensa kokemuksia sairastumisen aiheuttamista muutoksista heidän elämäänsä. Tutkimus suoritettiin haastatteluiden avulla ja näkökulmaksi on valittu sosiaalisen elämän muutosten tarkastelu. Salonen jaottelee tutkimuksessaan aivohalvaukseen sairastuneet luopuvien ja selviytyjien ryhmiin. Jaotteluperusteena käytetään sairastuneiden kokemuksia uuteen elämäntilanteeseen mukautumisesta. Salosen mukaan luopujia yhdisti kokemus sopeutumattomuudesta uuteen elämäntilanteeseen. Syyksi sopeutumattomuuteen mainittiin avuntarpeen lisääntyminen, sosiaalisten kontaktien ja harrastustoiminnan vähäisyys, tulotason heikentyminen, pelko sairauden

uusiutumista sekä pettymys palvelujärjestelmän riittämättömään tukeen. Noin 20 % haastatelluista oli luettavissa luopujien ryhmään. Vastaavasti selviytyjiksi Salonen määritteli henkilöt, jotka kokivat sopeutuneensa uuteen elämäntilanteeseensa ja selvinneensä sairaudestaan hyvin. Siinä missä luopujat kokivat pettymystä palvelujärjestelmän toimintaan, olivat selviytyjät tyytyväisiä saamaansa palveluun. Lisäksi riittävä tulotaso, sosiaalisten suhteiden määrä ja mahdollisuus itsenäiseen liikkumiseen nähtiin sopeutumista edistävinä tekijöinä. Luopujista poiketen selviytyjät kokivat myös, että heidän tulee itse kantaa vastuuta omasta kuntoutumisestaan. (Salonen 1994, 42–45, 56.)

Salosen tutkimustulokset kertovat aivohalvaukseen sairastuneiden elämänpiirin kaventumisesta. Uskoakseni sama pätee suurimpaan osaan pitkäaikaissairaista. Suurin osa Salosen tutkimukseen osallistuneista aivohalvauspotilaista koki tarpeelliseksi sosiaalisen tuen lisäämisen. Sairastuneet kokivat tarvitsevansa henkilöä, joka kävisi heidän luonaan huolehtimassa heistä, etteivät he tuntisi itseään niin yksinäiseksi. Sosiaalisen elämän kaventumista voidaan selittää sillä, että suurin osa aivohalvauksen sairastaneista joutuu jäämään pois työelämästä. Salosen mukaan työnteon lisäksi myös muu aktiivinen toiminta vähenee, tämä näkyy osallistumattomuutena harrastus- ja yhdistystoimintaan. Sairastuneet tarvitsevat usein runsaasti apua ja tukea selvitäkseen päivittäisistä rutiineista, mikä selittää osaltaan aktiivisen osallistumisen vähentymisen. (Salonen 1994, 34, 38.)

3.1 Pitkäaikaissairaat sosiaalipalvelujärjestelmässä

Pitkäaikaissairaiden kohdalla oli löydettävissä yhteneväisyyksiä vammaisten kohdalla esitettyihin kohtuuttomiin tapauksiin. Anna Metterin toimittamassa teoksessa sosiaalityöntekijät ovat tapaustutkimusten avulla tutustuneet erilaisiin kohtuuttomiin tapauksiin, joihin heidän asiakkaansa ovat sosiaali- ja terveystalvelujärjestelmässä törmänneet. Tiivistetysti tapaustutkimusten yhteenvetona voidaan todeta, että usein asiakkaat ovat kokeneet jääneensä täysin yksin ilman neuvontaa ja ohjeistusta esimerkiksi vakavan sairauden yhteydessä. Palvelujärjestelmässä esiintyvät puutteet ovat aiheuttaneet sen, että asiakkaat ovat menettäneet luottamuksensa hyvinvointijärjestelmämme toimivuuteen. Paikoitellen näyttäisi jopa siltä, että kansalaisten perusoikeudet ovat jääneet toteutumatta. (Metteri 2003.)

Tuija Reinikaisen tutkimuksen mukaan erityisen ongelmallisiin tilanteisiin palvelujärjestelmässä joutuvat harvinaista sairautta sairastavat henkilöt. Reinikaisen tutkimuksen kohteena oli harvinaista

ihosairautta sairastavat henkilöt. Yhdeksi syyksi ongelmallisiin tilanteisiin Reinikainen mainitsee palvelujärjestelmässä työskentelevien henkilöiden tietämättömyyden sairauteen liittyvistä oireista ja niiden vaikutuksista arkielämään. Lisää ongelmia aiheuttaa se, että harvinaisia sairauksia sairastaville ei ole olemassa valmiita palvelu- ja kuntoutussuunnitelmia. Reinikaisen mukaan palveluiden riittämättömyys ja ohjauksen puute voivat aiheuttaa pitkäaikaissairaalle uupumusta ja elämäntilanteen lukkiutumista. Tällöin voidaan Reinikaisen mukaan puhua väliinputoamisesta. Väliinputoamistilanteet voivat johtaa syrjäytymiseen. Pitkäaikaissairas joutuu asioimaan usein sosiaali- ja terveystalveluiden organisaatioissa, jolloin niistä tulee osa hänen arkipäiväänsä. Jatkuva asiointi näissä organisaatioissa voi vaikeuttaa henkilön elämänhallintaa, koska asiointi vaatii paljon voimavaroja ja usein käsitys omiin asioihin vaikuttamisesta on muodostunut rajalliseksi. Tutkimustulostensa pohjalta Reinikainen toteaa, että harvinaisia ihotauteja sairastavat ovat palvelujärjestelmässä usein heikommassa asemassa kuin muut pitkäaikaissairaajat. Tähän tilanteeseen ovat vaikuttamassa palveluiden epätasaisuus valtakunnallisesti, resurssipula sekä tietämättömyys sairaudesta. (Reinikainen 2003, 31–37, 45.)

Toimintatutkimusten perusteella näyttäisi siltä, että sosiaali- ja terveystalveluiden viidakossa aktiivinen kansalaisuus tarkoittaa sitä, että osaa itse vaatia itselleen kuuluvat etuudet ja palvelut, jotta omat perusoikeudet toteutuisivat. Kuten edellä esitetyt esimerkit osoittavat, vaatii tämä prosessi sairastuneelta huomattavasti voimavaroja sekä ponnisteluita, jolloin seuraukset heijastuvat koko elämään. Tuula Salosen tutkimus aivohalvauksen sairastaneista johtaa samankaltaisiin lopputuloksiin. Salosen mukaan merkittävä ongelma sairastuneiden selviytymisessä on tiedon puute yhteiskunnan tukitoimenpiteistä. Vain neljäsosa Salosen tutkimukseen osallistuneista oli tietoisia yhteiskunnan tarjoamista tukipalveluista. Tästä johtuen suurin osa jäi ilman itselleen kuuluvia avustuksia. (Salonen 1994, 33.)

Tiedon etsiminen pitkäaikaissairaille kuuluvista tukipalveluista kuluttaa paljon sairastuneiden ja heidän omaistensa voimia, jolloin aikaa ja energiaa muuhun toimintaan ei juurikaan jää. Tutkimustulosten mukaan palvelujärjestelmää tulisi muokata enemmän ohjaavaan ja neuvovaan suuntaan sekä verkostomaiseen malliin, jolloin eri asianosaiset ja asiantuntijat voisivat yhteistyössä parantaa kansalaisen mahdollisuuksia osallisuuteen omaa itseään koskevissa kysymyksissä. Näin ollen osallisuutta voitaisiin kehittää osana palvelujärjestelmää. Asiakas otettaisiin mukaan kuntoutussuunnitelmaan ja hänen mielipiteitään kuunneltaisiin aiempaa tarkemmin. Ohjaavan ja neuvovan rakenteen tuloksena, pitkäaikaissairaalle ei tarvitsisi suunnata kaikkea energiaansa omien asioidensa edistämiseen valtion virastoissa, vaan aikaa jäisi myös muihin sosiaalisiin

aktiviteetteihin. (Metteri 2003, 161–163.)

Palvelujärjestelmästä ja sen toimivuudesta tehdyt tutkimukset korostavat luottamuksen merkitystä. Pitkäaikaissairaana henkilön tulisi voida luottaa siihen, että hän tulee kuulluksi palvelujärjestelmässä ja voi osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon. Luottamus instituutioihin viittaa erityisesti siihen, voiko kansalainen palvelujärjestelmän asiakkaan roolissaan luottaa kunnan ja valtion lainsäädännössä ja erilaisissa toimintapoliittisissa ohjelmissa antamiin hyvinvointilupauksiin. On eri asia, suhtaudutaanko asiakkaaseen kuin täysivaltaiseen kunnialliseen kansalaiseen vai niin kuin hallintoalamaiseen tai kontrolloitavaan ”kunniattomaan köyhään”. (Metteri 2003, 92, 95.) Kokemukset jotka vaikuttavat luottamuksen syntymiseen, vaikuttavat myös henkilön muuhun toimintaan, esimerkiksi kansalaisyhteiskunnan puolella. Jotta pettymyksiltä palvelujärjestelmän toimivuuteen säästyttäisiin, tulisi Metterin mukaan entistä enemmän kiinnittää huomiota vuorovaikutteiseen palveluun. Luottamuksen lisäämiseksi tulisi palvelujärjestelmässä käyttää kvantitatiivisten mittausmenetelmien lisäksi kvalitatiivista menetelmää, jossa huomioidaan myös kansalaisen kokemukset palvelujärjestelmän toimivuudesta. (Metteri 2003, 103.)

3.2 Pitkäaikaissairaiden omaiset

Omaisista ei tulisi unohtaa puhuttaessa pitkäaikaissairaista, mielenterveyskuntoutujista tai vammaisista. Usein koko perhe on mukana tukemassa ja avustamassa perheenjäsentensä kuntoutumista. Tämä työ on erittäin raskasta. Pitkäaikaissairaista ja vammaisista tehdyissä tutkimuksissa korostuu myös omaishoitajien näkökulma. Vaikeasti vammaisten ja pitkäaikaissairaiden omaiset joutuvat usein hoitamaan läheistensä asioita, heidän itsensä ollessa kykenemättömiä siihen. (Ks. esim. Metteri 2003, Salonen 1994.) Palvelujärjestelmässä näyttäisi olevan puutteita omaisten mahdollisuuksissa tiedonsaantiin. Omaiset joutuvat itse etsimään kaiken tiedon ja vaatimaan läheiselleen kuuluvia etuuksia, ilman että kukaan tulee auttamaan ja neuvomaan palvelujärjestelmän puolelta. Omaiset kokevat jäävänsä yksin asiansa kanssa, mikä syö paljon heidän voimiansa. Aikaa omiin sosiaalisiin kontakteihin ja ihmissuhteista huolehtimiseen ei juuri jää. (Narkilahti 2003, 91–106; Madekivi 2003 79–90.)

Pettymykset hyvinvointivaltion tarjoamiin palveluihin vaikuttavat asiakkaiden identiteettiin. He voivat jopa kokea menettäneensä hyvinvointivaltion kansalaisen identiteetin ja roolin. Kohtuuttomat tapaukset eivät vaikuta pelkästään asiakkaan kokemukseen, vaan voivat aiheuttaa sairastumista

myös omaisille, kuten Anna Metterin tutkimukset osoittavat. (Metteri 2004, 68–70.) Näin ollen tarkasteltaessa kansalaisten osallisuutta ja mahdollisuutta aktiiviseen kansalaisuuteen, tulee huomioida myös vammaisten, pitkäaikaissairaitten ja mielenterveyskuntoutujien omaisten tilanne, jotka voivat kokea vaikean tilanteen heidän omia mahdollisuuksiaan heikentäväksi.

Tuula Salonen havaitsi omien tutkimustulostensa perusteella, että aivohalvauksen sairastaneiden omaiset kokivat jääneensä yksin, miehet useammin kuin naiset. Omaiset kokivat jääneensä ilman sosiaalista tukea, henkilöä jonka kanssa voisi keskustella sairauden mukanaan tuomista vaikeuksista. Tutkimukseen osallistuneiden omaiset toivoivat apua, tukea sekä tietoa heti sairastumistapauksen alusta lähtien, eikä vasta myöhemmin kuntoutuksen yhteydessä. Salosen mukaan on tärkeää kiinnittää huomiota koko perheen huomioivaan kuntouttamisprosessiin, sillä perheen jäsenillä on suuri vaikutus siihen kuinka sairastuneet kokevat sairautensa ja siitä selviytymisen. Eli siis siihen tuleeko heistä luopujia vai sopeutujia. Riittävän palvelujärjestelmän antaman tuen määrittäminen on vaikeaa. Sairastuneiden ja heidän omaistensa ei tulisi olla liian riippuvaisia ulkopuolisesta tuesta, tällöin vaarana on ajautuminen objektin asemaan. (Salonen 1994, 37, 41–42, 55.)

Näyttäisi siis siltä että asianosaisen itsensä lisäksi, myöskään omaiset eivät välttämättä jaksaisivat eikä pysty osallistumaan aktiivisesti yhteiskunnalliseen elämään, sillä omaishoito vie suurimman osan heidän voimavaroistansa. Näin ollen myös omaishoitajat voidaan mielestäni katsoa kuuluviksi heikommassa asemassa oleviin kansalaisiin ja myös heidän osallisuudestaan ja aktiivisesta kansalaisuudestaan tulisi huolehtia.

3.3 Yhdistysten ja vertaistuen vaikutus pitkäaikaissairaille

Pitkäaikaissairaiden kuten vammaistenkin kohdalla järjestöt ja vertaistukiryhmät nousevat tärkeään asemaan kansalaisen ja valtion välissä olevana tahona, josta voi löytää apua ja tukea omaan tilanteeseensa. Tutkimusten mukaan kansalaiset hakevat järjestöistä monenlaista apua erilaisiin tilanteisiin, esimerkiksi erilaisten tukihakemusten täyttämiseen, sekä kaivattua informaatiota omaan tilannetta koskevista asioista. Kynnys hakea apua järjestöistä näyttäisi olevan matalampi kuin esimerkiksi valtion virastoista. Tärkein asia sekä järjestötoiminnassa että vertaistuessa on tunne ettei ole enää yksin asiansa kanssa, vaan löytyy tahoja jotka jaksavat kuunnella ja jotka pystyvät samaistumaan vaikeaan elämäntilanteeseen. Riitta Kittilän mukaan järjestöt voisivat olla apuna

palauttamassa kansalaisten luottamusta hyvinvointipalvelujärjestelmään, silloin kun he ovat luottamuksensa menettäneet esimerkiksi kohtuuttomien tapauksien seurauksena. (Kittilä 2003, 148–155.)

Tuula Salonen havaitsi omassa tutkimuksessaan yhdistysten merkityksen aivohalvauksen sairastaneille ja heidän omaisilleen. Omaisit jotka olivat yhdessä sairastuneen kanssa osallistuneet sairauden jälkeenkin aktiivisesti yhdistystoimintaan, kokivat ettei heidän elämänpiirinsä ollut ratkaisevasti muuttunut. (Salonen 1994, 41.) Hannele Ruotsalainen puolestaan korostaa omassa tutkimuksessaan vertaistuen ja psykososiaalisen tuen merkitystä omaishoitajien selviytymisessä. Elämänpiirin kavennuttua läheisen sairauden myötä, korostuu tarve löytää samankaltaisen tilanteen läpikäyneitä henkilöitä. Ryhmässä voidaan vaihtaa selviytymistarinoita ja antaa tarvittavia vinkkejä arjen elämän pyörittämiseen. Ruotsalaisen mukaan läheisen sairastuttua tulisi omaisten kuntoutuminen ottaa potilaan kuntoutumisen ohella huomioon jo sairaalasta lähtien. (Ruotsalainen 2003, 121–123.)

Edellä esitetyn perusteella voitaneekin todeta, että järjestöt ja vertaistukiryhmät ovat yksi erittäin tärkeä linkki pitkäaikaissairaiden ja heidän omaistensa aktiivisen kansalaisuuden edistämiseksi. Muiden samanlaisen elämäntilanteen kokeneiden apu ja tuki on tärkeää, jotta sairastuneet eivät jäisi yksin ja syrjäytyisi yhteiskunnastamme.

4 Mielenterveyskuntoutujat ja aktiivinen kansalaisuus

Mielenterveyskuntoutujista oli tehty hyvin vähän tutkimusta aktiivisen kansalaisuuden näkökulmasta. Osa tutkimuksista ei ollut varsinaisia tutkimuksia, vaan ennemminkin katsauksia ja puheenvuoroja mielenterveystyön hyvistä käytännöistä. Nopea kartoitus tehdystä tutkimuksesta osoitti heti, että lisätutkimus mielenterveyskuntoutujien osallisuudesta ja aktiivisesta kansalaisuudesta olisi tarpeellista.

Päivi Rissasen skitsofreenikoiden kuntoutumista koskevassa kirjassa, puhutaan kuntoutumisesta roolin avulla. Rissasen tutkimus perustuu hänen omiin kokemuksiinsa skitsofreniasta kuntoutumisessa sekä häntä hoitaneiden työtekijöiden haastatteluihin. Rissasen mukaan mielenterveyspotilas voi ottaa tietyn roolin sairastumisensa myötä, johon helposti saattaa juuttua. Identiteetti voi muotoutua sairauden kautta, jolloin henkilö näkee itsensä ensisijaisesti sairaana ja

potilaana, ei niinkään kansalaisena. Roolista irrottautuminen ja palaaminen normaaliin arkeen, eivät ole helppoja. Rissanen kyseenalaistaa kysymyksen siitä, että mielenterveyskuntoutujien tulisi pyrkiä palaamaan takaisin normaaliin arki- ja perhe-elämään ja sillä tavalla vapautua sairastuneen roolista. Sairaalaympäristö luo sairastuneille tietynlaisen roolin ja identiteetin sekä tarjoaa turvallisen ympäristön, jonka jälkeen palaaminen tavalliseen arkielämään ei ole enää helppoa ja yksinkertaista. (Rissanen 2007, 44–46.)

Potilaan roolin omaksuminen voi johtaa laitostumiseen. Laitostumisella Rissanen tarkoittaa sitä, että mielenterveyspotilaat luovuttavat vastuunsa itsestään sairaalan henkilökunnalle. Jotta laitostumista ei pääsisi tapahtumaan, tulisi Rissanen mukaan lisätä avohoidon mahdollisuutta, jolloin mielenterveyskuntoutujat oppisivat ottamaan enemmän vastuuta itsestään ja omasta arkielämästään. (Rissanen 2007, 52–55.) Tulkitsen Rissanen käyttämän laitostumisvaaran subjektiivisen menettämisenä. Laitoksissa henkilöt ajautuvat objektin asemaan ja näin menettävät määräysvallan omista asioistaan. Laitostumisesta huolimatta Rissanen korostaa sairaaloiden tehtävänä olevan potilaan tulevaisuuteen ja arkielämään suuntaamisessa. Nämä tehtävät vaativat kuitenkin myös potilaan omaa aktiivisuutta ja tahtoa. (Rissanen 2007, 59.)

Kotiutuminen sairaalasta voi olla mielenterveyskuntoutujille hyvin vaativaa. Ongelmia aiheuttavat sosiaalisten kontaktien vähäisyys, asunnon puuttuminen sekä taloudelliset vaikeudet. Useat mielenterveyspotilaat joutuvat luopumaan asunnostaan laitoshoidon ajaksi, jonka jälkeen tuettu asumismuoto olisi tarpeellinen. Aina sellaisen järjestäminen ei kuitenkaan ole mahdollista. Asunnottomuus voikin olla pitkittämässä mielenterveyskuntoutujan sairaalahoidon aikaa, joka Rissanen mukaan aiheuttaa myös tarpeettomia kustannuksia yhteiskunnalle. Rissanen mukaan juuri kotitutumisen vaiheessa olisi tärkeää tehdä yhteistyötä useiden eri tahojen kanssa, jotta uuteen elämäntilanteeseen sopeutuminen sujuisi joustavasti. Kuntouttamisprosessi on keskeinen tekijä tavalliseen arkielämään palaamisessa. Sen avulla voidaan löytää jälleen avaimet elämän hallintaan ja vastuun ottamiseen omasta elämästään. Vastuun ottaminen itselleen, voi olla vaikeaa laitoshoidon jälkeen. Keskeistä arkielämään palaamisessa on juuri sen huomaaminen, että voi itse vaikuttaa omaan elämäänsä, esimerkiksi omalla päätöksenteollaan. (Rissanen 2007, 59, 62, 84, 86, 89.)

Mielenterveyskuntoutujat ovat oman tilanteensa asiantuntijoita. Ammattilaisten tehtävänä on tulkita millaista apua kuntoutujat milläkin hetkellä tarvitsevat. Vaarana ammattilaisten ja mielenterveyskuntoutujien välisissä suhteissa on vallankäyttö kuntoutujan ylitse. Vallankäyttö voi kuitenkin olla myös positiivista, jolloin sillä tarkoitetaan esimerkiksi kuntoutujan tiedon lisäämistä

ja kannustamista uuden lehden kääntämiseen omassa elämässä. Tällöin vallankäyttö voitaisiin nähdä mielenterveyskuntoutujista välittämisenä sekä tukemisenä arkielämään palaamisessa. Rissanen mukaan tämä hyvässä tarkoituksessa tapahtuva vallankäyttö voi kuitenkin kääntyä itseään vastaan ja ammattilaiset päätyvät ohjaamaan mielenterveyskuntoutujien elämää liiaksi. (Rissanen 2007, 159–162.) Rissanen tutkimus osoittaa sen, että vallankäytön tarkkailuun tulee kiinnittää erityistä huomiota, jotta päätöksenteko itseä koskevissa asioissa säilyisi mielenterveyskuntoutujalla itsellään.

4.1 Vertaistuki ja kansalaisjärjestöt

Päivi Rissanen omassa kuntoutumisprosessissa vertaistuella ja vertaisohjaajana toimimisella on ollut suuri merkitys. Ryhmään kuulumisen ja toisten ymmärryksestä saatu tuki ovat osoittautuneet korvaamattomiksi. Vertaistukitoiminnan eduksi voidaan nähdä se, että sen avulla voidaan madaltaa hoitoon hakeutumisen kynnyksiä. Vertaistukitoiminnan omaavia on helpompaa lähestyä kuin ammattiauttajia. Rissanen mukaan vertaistoimijoiden ja ammattilaisten väliseen dialogiseen suhteeseen tulisi panostaa. Vertaistukitapaamisissa jaettu tieto hyödyttää myös ammattilaisia. Saadun tiedon avulla ammattilaiset voivat helpommin ymmärtää mielenterveyskuntoutujan elämäntilannetta ja arkielämään vaikuttavia tekijöitä, joihin tulisi saada tukea. Mielenterveyskuntoutujien asiantuntemus tulisi siis nähdä ammattilaisten tiedonlähteenä sekä voimavarana. Dialogisen suhteen avulla mielenterveyskuntoutujat voisivat vaikuttaa mielenterveyspalveluiden sisältöön antamalla kehitysehdotuksia. (Rissanen 2007, 171–173.) Näiden seikkojen valossa, vertaistukea voidaan siis pitää väylänä yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen. Näin ollen vertaistuella on merkittävä asema mielenterveyskuntoutujien aktiivisen kansalaisuuden edistämässä.

Mielenterveyskuntoutujat eivät ole ainoita, jotka tarvitsevat vertaistukea. Kuten pitkäaikaissairaiden kohdalla olen jo maininnut, tarvitsevat myös omaiset paikkoja joissa voi purkaa tuntojaan omaisen sairastamisesta. Läpikäymässäni tutkimuskirjallisuudessa ei mainittu omaisia laisinkaan, joten tutkimus mielenterveyskuntoutujien omaisten kokemuksista olisi tarpeellista. Miia Männikkö on tekemässä väitöskirjaansa mielenterveyskuntoutujien omaisista. Männikön tutkimusten mukaan 38 % omaisista on masentuneita, joten ehkäisevä mielenterveystyö olisi myös omaisten kohdalla tarpeellista.

Kansalaisjärjestöjen merkitys on huomattava hyvinvointipalvelujärjestelmän aukkojen paikkaajana. Anna Metteri kuitenkin korostaa, että kaikkein sairaimmat ja syrjäytyneimmät kansalaiset eivät välttämättä hakeudu kansalaisjärjestöjen pariin, saadakseen tilanteeseensa apua ja tukea. Näin ollen erityishuomiota tulisi kehittää menetelmiä, joilla kaikkein heikoimmin selviytyvien syrjäytymistä voitaisiin ehkäistä. Tässä työssä tarvitaan sekä kansalaisjärjestöjä että julkista sektoria. Yhteiskunnan tulisi kiinnittää huomiota myös solidaarisuuden puutteeseen, jonka seurauksena kansalaiset voivat jäädä heitteille. Nämä heitteillejätö tilanteet voivat ilmetä paikallisen- ja hyvinvointipolitiikan tahattomina seurauksina. (Metteri 2004, 145–146.)

4.2 Ehkäisevä mielenterveystyö

Nuoret eivät varsinaisesti kuuluneet omaksi tutkimuskohteekseen tässä taustoituksessa. Käsittelen heitä kuitenkin lyhyesti, sillä Etelä-Suomen lääninhallituksen toimintaohjelmassa perehdytään nimenomaisesti nuorten osallisuuteen, jossa mielenterveysongelmien ehkäisy nousee myös esille. Etelä-Suomen lääni otti käyttöönsä nuorten osallisuutta edistävän toimintaohjelman vuosiksi 2004–2007. Toimintaohjelman taustalla oli ajatus, että nuorten osattomuutta ja siitä aiheutuvaa syrjäytymistä tulisi pyrkiä ehkäisemään. Toimintaohjelmassa nuorten osallisuuden keskeiseksi ongelmaksi nähdään se, että yhteiskuntaan integroituminen, koulutuksen, työmarkkinoiden ja sosiaalisten verkostojen kautta ei enää onnistu. Taustalla tähän kehitykseen on vaikuttamassa postmodernin yhteiskunnan vaatimukset, jossa kansalaiset joutuvat yhä enemmän itse suunnittelemaan ja vastaamaan oman elämänsä valinnoista. (Etelä-Suomen lääninhallitus 2004, 7.) Elämänpoliittiset valinnat ja niiden haastavuus näyttäisivät siis olevan vaikuttamassa nuorten kokemuksiin yhteiskunnasta ja siellä vaikuttamisesta.

Etelä-Suomen lääninhallituksen toimintaohjelmassa todetaan, että nuoret ovat mielenterveyspalvelujen suhteen epätasa-arvoisessa asemassa eripuolilla Suomea. Nuorten sopeutumista yhteiskunnan vaatimukseen tulisi helpottaa, jotta myös myöhemmällä iällä yhteiskuntaan osallistuminen mahdollistuisi. Tämän vuoksi nuorten mielenterveysongelmiin tulisi toimintaohjelman mukaan tarttua jo varhaisessa vaiheessa. Toimintaohjelmassa mainitaan, että lisääntyneet mielenterveysongelmat tuottavat yleisen pahoinvoinnin lisäksi ylimääräisiä kustannuksia niin perheille kuin yhteiskunnallekin. Vaikka toimintaohjelmassa on otettu omaksi kohdaksi nuorten mielenterveysongelmien ehkäisy, ei sieltä ole kuitenkaan löydettävissä ehdotuksia millaisin toimenpitein ongelmiin tulisi tarttua. Toimintaohjelmassa todetaan vain, että

läänihallituksen tarkoituksena on edistää yhteistyötä mielenterveystyön asiantuntijoiden, koulujen, sosiaalitoimen ja kansalaisjärjestöjen välillä. (Etelä-Suomen lääninhallitus, 2004, 9-11, 25.)

Päivi Rissasen tutkimuksessa skitsofreniasta kuntoutumiseen pohditaan myös kehittämissuhteita kuntoutustyöhön, jotta esimerkiksi sairaalakierre pystyttäisiin pysäyttämään. Mielenterveyskuntoutajat tarvitsevat sairaalasta kotiututtuaan monipuolista tukea. Rissasen mukaan yksi arkielämään paluuta helpottava tekijä, olisi henkilökohtaisen avustajan saaminen. Henkilökohtainen avustaja voisi auttaa esimerkiksi yksinäisyyden lievittämisessä, joka on monen mielenterveyskuntoutujan ongelmana. Yksinäisyyden lievittämisessä aktiivinen järjestötoiminta sekä vertaistuki ovat keskeisessä roolissa. Rissasen mukaan ohjausta tarvitaan myös elämänsisällön etsimisessä. Usein mielenterveyskuntoutajat voivat mitoitaa voimavaroja väärin, joka voi johtaa uudelleen sairastumiseen. Ohjaus ja neuvonta esimerkiksi opiskelun tai työn aloittamiseksi on tarpeellista, jotta ei pääse heti alussa uupumaan. Mielenterveyskuntoutujan avustamisessa ja neuvonnassa keskiöön nousee kuuntelemisen taito. Hoidon tulisi lähteä mielenterveyskuntoutujan omista yksilöllisistä tarpeista käsin, ei valmiiksi asetetuista kuntoutusohjelmista käsin. (Rissanen 2007, 186–187.) Dialogi on välttämätöntä, jotta kuntoutuminen edistyy sekä kuntoutujan itsensä että ammattilaisten toiveiden mukaisesti.

5 Johtopäätökset

Tässä artikkelissa olen käsitellyt vammaisten, pitkäaikaissairaiden ja mielenterveyskuntoutujien osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta. Artikkelia varten olen käynyt läpi aiheesta tehtyä aiempaa tutkimusta. Tutkimusten perusteella olen pyrkinyt muodostamaan kokonais kuvan tekijöistä, jotka ovat vaikuttamassa edellä mainittujen ryhmien osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden muodostumiseen. Perehdyttyäni vammaisista pitkäaikaissairaista ja mielenterveyskuntoutujista tehtyyn tutkimukseen, löysin useita kaikkia ryhmiä yhdistäviä tekijöitä, jotka ovat vaikuttamassa osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden kokemuksiin.

Vammaisten aktiivista kansalaisuutta käsittelevässä luvussa esittelin lääketieteellisen ja sosiaalisen näkökulman, joilla voi lähestyä osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden kysymyksiä. Näitä näkökulmia voi hyvin soveltaa myös pitkäaikaissairaiden ja mielenterveyskuntoutujien kohdalla. Hyvinvointijärjestelmässä vammaisuuden, pitkäaikaissairaudesta ja mielenterveyden kysymykset nähdään usein lääketieteellisestä näkökulmasta. Usein tukitoimien ja kuntoutuksen tarkoituksena on

saavuttaa vammattomuuden tila. Vähemmän huomiota kiinnitetään yhteiskunnan rakenteiden ja asenteiden aiheuttamiin vaikeuksiin, joita nämä ryhmät kohtaavat arkielämässään. Yhteiskunnan rakenteet, kansalaisuus ja osallisuus on usein määritelty ns. valtaväestön näkökulmasta, jolloin tilaa erilaisuuden näkemiselle ei ole juuri jäänyt.

Tutkimusten perusteella voidaan sanoa, että on tärkeää ymmärtää se viitekehys, jossa erityisryhmien arkielämää tarkastellaan. Vammaisia koskevassa luvussa esittelin minäkuvan tärkeyttä aktiivisen kansalaisuuden kokemukselle. Erityisryhmien on tärkeää löytää itseään koskeva viiteryhmä, jonka kautta he voivat saada apua ja tukea omaan tilanteeseensa. Oman viiteryhmän kesken voidaan myös keskustella siitä, mitä kansalaisuus heille merkitsee. Esimerkiksi pitkäaikaissairailta ja mielenterveyskuntoutujilla sairastuminen mullistaa täysin heidän elämänsä ja uuteen elämäntapaan sopeutuminen vaatii paljon voimia. Tällöin aktiivinen kansalaisuus ei välttämättä tarkoita sairastuneelle enää samanlaista toimintaa kuin ennen sairastumista. Pitkäaikaissairaat ja mielenterveyskuntoutajat joutuvat määrittelemään itsensä ja mahdollisuutensa toimintaan uudelleen, myös kansalaisena. Hyvinvointipalvelujärjestelmässä koetut kohtuuttomuuden kokemukset osoittavat, että valtion ja kuntien tulisi kiinnittää erityistä huomiota palveluiden toimivuuteen, jotta kansalaisten luottamus hyvinvointivaltioon säilyisi. Merkittävin haittatekijä sopeutumisen tiellä vaikuttaisi tutkimusten perusteella olevan tiedon puute. Vammaiset, pitkäaikaissairaat, mielenterveyskuntoutajat ja heidän omaisensa eivät koe saaneensa riittävästi informaatiota yhteiskunnan tarjoamista tukipalveluista. Riittävän informaation saaminen olisi erittäin tärkeää, jotta sopeutuminen uuteen elämäntilanteeseen alkaisi mahdollisimman pian sairastumisen jälkeen. Yhteiskunnan tukipalvelut ovat konkreettinen esimerkki toimenpiteitä vaativasta kohdasta, johon voitaisiin tarttua pyrittäessä parantamaan erityisryhmien mahdollisuuksia aktiiviseen kansalaisuuteen.

Dialogi on merkittävässä asemassa mietittäessä vammaisten, pitkäaikaissairaiden ja mielenterveyskuntoutujien aktiivista kansalaisuutta. Näissä ryhmissä elämäntilanne on hyvin erilainen kuin ns. valtaväestöllä. He kohtaavat usein enemmän ennakkoluuloja sekä vaikeuksia osallistumisessa itsestään selvyysnä pidettyihin asioihin. Heille ei aina ole mahdollista opiskella tai työskennellä niillä aloilla joilla haluaisivat vammastaan tai sairaudestaan johtuen. Tutkimusaineisto osoitti, että työ ja koulutus koettiin tärkeimmiksi yhteiskunnallisen osallistumisen muodoiksi. Ilman niitä olo koetaan useasti syrjäytyneeksi sekä riippuvaisuus tukitoimista lisääntyy. Luottamus yhteiskuntaan voi horjua ja sen rakenteet voidaan kokea epäoikeudenmukaisina. Näistä syistä johtuen myös aktiivinen kansalaisuus voi näyttäytyä heille hyvin erilaisena. Tärkeää olisi

kartoittaa erityisryhmien käsityksiä siitä, miten he ymmärtävät osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden. Tulosten avulla voitaisiin miettiä niitä keinoja, joilla yhteiskunnassa vallitsevia fyysisiä, psyykkisiä ja sosiaalisia esteitä osallistumiselle voitaisiin purkaa.

Dialogin merkitys korostuu myös vajaavaltaisuudesta puhuttaessa. Vajaavaltaisuuden tunne omaa elämää koskien, oli myös yksi merkittävimmistä kaikkia ryhmiä yhdistävistä tekijöistä. Sairastumisen tai vammautumisen yhteydessä muut ihmiset helposti pyrkivät vaikuttamaan henkilön päätöksentekoon, tai saattavat jopa tehdä päätöksiä hänen puolestaan. Omaa elämää koskevaan päätöksentekoon voivat olla vaikuttamassa niin perheenjäsenet, hoitohenkilökunta kuin hyvinvointipalvelujärjestelmän henkilökuntakin. Usein taustalla ovat vilpittömät ja hyvät tarkoitusperät, mutta toteutuessaan liiallinen huolehtiminen voi johtaa vammaisen, pitkäaikaissairaan tai mielenterveyskuntoutujan subjektiivisen menettämiseen. Tämän tapahtumaketjun estämiseen olisi tärkeää pyrkiä. Tutkimusaineistosta nousi selkeästi esille tarve vahvistaa erityisryhmiin kuuluvien henkilöiden itsevarmuuden ja elämänhallinnan tunteita. Tutkimusaineiston mukaan kokemus oman elämän hallinnasta on ollut vaikuttamassa positiivisesti tunteeseen siitä, että voi vaikuttaa myös muilla elämänalueilla. Tutkimusten perusteella näyttäisi sille, että järjestötoiminta ja vertaistukiryhmät ovat olleet merkittävästi vaikuttamassa elämänhallinnan tunteen kehittymisessä. Voitaneen sanoa, että järjestötoiminta ja vertaistukiryhmät ovat olleet keskeisiä väyliä aktiivisen kansalaisuuden edistämisessä. Kaikkien ryhmien kohdalla ongelmana näyttäisi kuitenkin olevan riippuvaisuus ulkopuolisesta avustajasta. Monet vammaiset, pitkäaikaissairaajat ja mielenterveyskuntoutujat tarvitsisivat avustajaa, jotta he voisivat osallistua järjestö- ja harrastustoimintaan. Avustajien saaminen on kuitenkin useimmille resurssipulasta johtuen erittäin vaikeaa.

Yksinäisyys oli myös yksi kaikkia ryhmiä yhdistävistä tekijöistä. Varsinkin pitkäaikaissairaiden ja mielenterveyskuntoutujien kohdalla raju elämänmuutos ja sen jälkeen siihen sopeutuminen eivät välttämättä suju ongelmitta. Pitkät sairaalassaolojaksot sekä työelämästä poisjättäytyminen ovat vaikuttaneet sosiaalisten suhteiden vähenemiseen. Vammaisilla elämänpiiri on myös usein hyvin kapea ja yksinäisyys on yksi arkielämää leimaavista tekijöistä. Erityisesti mielenterveyskuntoutujien kohdalla tulisi kiinnittää huomiota sairaalajakson jälkeiseen arkielämään paluuseen. Monet kuntoutujista eivät ole pystyneet säilyttämään asuntoaan tai työpaikkaansa. Sairaalaan palattuaan vaarana on, että he joutuvat aloittamaan elämänsä täysin nollasta. Erityishuomiota tulisi siis kiinnittää juuri sairaalasta palaamisen hetkeen, silloin mielenterveyskuntoutujilla on suurin riski syrjäytyä täysin yhteiskunnallisesta elämästä.

Syrjäytymisriskin pienentämiseksi sekä aktiivisen kansalaisuuden edistämiseksi tulisi kehittää erityisiä tukitoimia. Yksinäisyyden tunteen vähentäminen vaatii erityishuomiota. Sosiaalisten suhteiden avulla voidaan merkittävästi edistää osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden kokemuksia.

Omaisista ei voida unohtaa puhuttaessa erityisryhmien osallisuudesta ja aktiivisesta kansalaisuudesta. Usein hyvinvointipalvelujärjestelmässä huolehditaan ensisijaisesti potilaasta ja omaiset jäävät vähemmälle huomiolle. Tutkimusaineistossakin korostui omaisten tarve saada apua ja tukea heti alusta lähtien, eikä vasta kuntoutumisprosessin yhteydessä. Monet omaiset jäävät kotiin hoitamaan vammaista tai sairasta läheistään, näin ollen myös heidän elämänsä muuttuu merkittävästi. Elämänpiirin kaventumisen ja tiedon puutteen koettiin vaikuttavan negatiivisesti omaisten elämään. Vaarana on, että omaiset uupuvat taakkansa alla ja syrjäytyvät itsekkin yhteiskunnallisesta elämästä. Myös omaisten kohdalla korostuu vertaistuen ja kansalaisjärjestöjen merkitys osallisuuden lisäämisessä. Vertaistukiryhmistä on mahdollista saada voimaa ja tukea omien vaikeuksien käsittelyyn.

Tutkimusaineiston perusteella voidaan todeta, että lisätutkimuksen teko vammaisten, pitkäaikaissairaiden, mielenterveyskuntoutujien ja heidän omaistensa osallisuudesta ja aktiivisesta kansalaisuudesta on tarpeellista. Vammaisten kohdalla tutkimusta heidän osallisuudestaan ja aktiivisesta kansalaisuudestaan oli löydettävissä kohtuullisesti. Sellaista tutkimusta, jossa olisi kartoitettu vammaisten omia näkemyksiä yhteiskunnallisesta asemastaan, ei juuri löytynyt. Pitkäaikaissairaiden ja mielenterveyskuntoutujien kohdalla tilanne oli huomattavan paljon heikompi. Osa tutkimuksista oli jo melko vanhoja ja uudempaa tutkimusta oli todella vaikeaa löytää. Erityisesti mielenterveyskuntoutujista oli hyvin niukalti olemassa olevaa tutkimusta. Tutkimuksissa osallisuus ymmärrettiin usein yhteiskuntarakenteiden kautta. Mikäli henkilö on mukana esimerkiksi työelämässä tai koulutuksessa, katsotaan hänen silloin olevan osallinen yhteiskunnan toimintaan. Näkisin kuitenkin erittäin tärkeänä, että näkökulmaa tutkimuksissa laajennettaisiin aktiivisen kansalaisuuden puolelle. Aktiivinen kansalaisuus voidaan ymmärtää itsestä lähtevänä haluna toimia yhteiskunnallisessa elämässä. Huomio kiinnittyy siis toimintaan ja niihin mahdollisuuksiin, joita toiminnan kautta voidaan saavuttaa. Mikäli vammaisten, pitkäaikaissairaiden ja mielenterveyskuntoutujien kokemuksia lähestyttäisiin tästä näkökulmasta, voitaisiin löytää uusia toiminnanmuotoja, jotka edistävät aktiivisen kansalaisuuden kokemusta. Näitä aktiivisen kansalaisuuden ilmentymiä ei välttämättä ole vielä huomattu, koska näkökulma on ollut enemmän rakenteista kansalaiseen päin eikä päinvastoin

Lähteet:

Ahponen, Helena (2008). Vaikeavammaisen nuoren aikuistuminen: yksilöllinen ja erilainen elämäntulkku. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia, 94. Vammala, Vammalan kirjapaino Oy.

Eduskunnan esteettömyystyöryhmä (2007): Eduskunnan esteettömyys- ja saavutettavuusselvitys: demokratia kaikille. Helsinki, Edita Prima.

Etelä-Suomen lääninhallitus. Sosiaali- ja terveysosaston ja sivistysosaston yhteistyöryhmä (2004): Yhtään nuorta ei ole varaa menettää: nuorten osallisuuden edistäminen, Etelä-Suomen lääni: toimintaohjelma 2004–2007. Kouvola, Hakapaino.

Freire, Paulo (2005): Sorrettujen pedagogiikka. Tampere, Vastapaino.

Huttunen, Riitta-Leena (1998): Oma apu paras apu? - aikuiset kehitysvammaiset pienryhmissä. Jyväskylä, Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskus.

Kaukola, Jukka (2000): Kohti täyttä elämää: tutkimus kehitysvammaisista ihmisistä oman asiansa ajajina. Tampere, Tammerpaino.

Kittilä, Riitta (2003): Järjestöt kohtuuttomien tilanteiden avaajina. Teoksessa Metteri, Anna: Asiakkaan ääntä kuunnellen: kitkakohdista kehittämisehdotuksiin. Sosiaali- ja terveysjärjestöjen yhteistyöyhdistys YTY r.y. Helsinki, Edita.

Koivula, Pirjo (1998): Oma apu – paras apu. Itseapurymissä opiskelevien kehitysvammaisten minäkuva. Teoksessa Huttunen, Riitta-Leena: Oma apu paras apu? – aikuiset kehitysvammaiset pienryhmissä. Jyväskylä, Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskus.

Koskinen, Sointu (2000): On tärkeää tehdä samaa kuin muutkin. Kuurosokean integroituminen yhteiskuntaan. Helsinki, Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus.

Linnakangas, Ritva, Asko Suikkanen, Victor Savtschenko ja Lauri Virta (2006): Uuden alussa vai umpikujassa? Vammaiset matkalla yhdenvertaiseen kansalaisuuteen. Helsinki, Valopaino Oy.

Madekivi, Marja (2003): Vaikeavammaisen nuori etsii paikkaansa elämässä. Asiantuntijat siirsivät eläkkeelle - Ville valitsi koulutuksen. Teoksessa Metteri, Anna: Asiakkaan ääntä kuunnellen: kitkakohdista kehittämisehdotuksiin. Sosiaali- ja terveysjärjestöjen yhteistyöyhdistys YTY r.y. Helsinki, Edita.

Me itse ry (2004): Meillä on oikeus! Me itse ry:n julkilausumia ja kannanottoja 1999-2004/ (toim.) Jukka Kaukola. Tampere, Cityoffset.

Metteri, Anna (2003): Syntykö luottamusta? Sairastaminen, kansalainen ja palvelujärjestelmä. Sosiaali- ja terveysjärjestöjen yhteistyöyhdistys YTY r.y. Helsinki, Edita.

Metteri, Anna (2003): Asiakkaan ääntä kuunnellen: kitkakohdista kehittämisehdotuksiin. Sosiaali- ja terveysjärjestöjen yhteistyöyhdistys YTY r.y. Helsinki, Edita.

Metteri, Anna (2004): Hyvinvointivaltion lupaukset ja kohtuuttomat tapaukset. Sosiaali- ja

terveysjärjestöjen yhteistyöyhdistys YTY r.y. Helsinki, Edita.

Männistö, Miia (2009). Puheenvuoro kansalaisyhteiskunnan kehittämisen ja tutkimuspäivillä Jyväskylässä 5.2.2009.

Narkilahti, Riitta (2003): ”Totta vai satua?” Omaishoitajan arki ja kokemukset palvelujärjestelmän toiminnasta. Teoksessa Metteri, Anna: Asiakkaan ääntä kuunnellen: kitkakohdista kehittämisehdotuksiin. Sosiaali- ja terveysjärjestöjen yhteistyöyhdistys YTY r.y. Helsinki, Edita.

Reinikainen, Tuija (2003): Entä kun harvinainen on jokapäiväistä? Ihopotilaan kokemus ja näkökulma palvelujärjestelmään. Teoksessa Metteri, Anna: Syntykö luottamusta? Sairastaminen, kansalainen ja palvelujärjestelmä. Sosiaali- ja terveysjärjestöjen yhteistyöyhdistys YTY r.y. Helsinki, Edita.

Rissanen, Päivi (2007): Skitsofreniasta kuntoutuminen. Mielenterveyden keskusliitto. Pori, Kehitys Oy.

Ruotsalainen, Hannele (2003): Aivohalvauksen saanut ja hänen hoitajansa paikallisessa palvelujärjestelmässä. Tieto, ohjaus ja tuki. Teoksessa Metteri, Anna: Asiakkaan ääntä kuunnellen: kitkakohdista kehittämisehdotuksiin. Sosiaali- ja terveysjärjestöjen yhteistyöyhdistys YTY r.y. Helsinki, Edita.

Salonen, Tuula (1994): Kriisissä mahdollisuus: aivohalvaukseen sairastuneen ja hänen perheensä elämäntilanne sairastumisen jälkeen. Aivohalvaus- ja afasialiitto ry. Loimaa, Loimaan kirjapaino Oy.

Somerkivi, Pirjo (2000): ”Olen verkon silmässä kala”. Vammaisuus, kuntoutuminen ja selviytyminen sosiaalisen tuen verkostoissa. Helsinki, Valopaino Oy.

Sosiaali- ja terveysministeriö (2006). Euroopan neuvoston vammaispoliittinen toimintaohjelma.

Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2006:18. Helsinki, Yliopistopaino.

6 Verkko- osallistumisen mahdollisuudet

Jarkko Blomqvist

1 Johdanto

Artikkelin tarkoituksena on valottaa lyhyesti huono-osaisuuden tematiikkaa tieto- ja viestintätekniiikan kontekstissa. Tarkastelussa huomio painottuu yhteisen teemamme mukaisesti erilaisiin marginaaliryhmiin ja arjen taitoihin, osallisuuteen ja mahdollisuuteen vaikuttaa itseä ja omaa ympäristöä koskevaan päätöksentekoon. Tekstissä tuodaan esille syrjäytymiseen ja eriarvoistumiseen liittyviä ongelmia digitaalisen kuilun (digital divide) käsitteen avulla ja arjentaitoja sekä elämänhallintaa tarkastellaan digitaalisen voimistumisen (empowerment) käsitteen kautta. Näin pyritään antamaan kuvaus edelleen myös siitä, miten erilaiset marginaaliryhmät voisivat käyttää verkkoa apuna yhteiskunnallisessa osallistumisessa ja oman elämän hallinnassa. Verkkotutkimus ja sen käsitteistö on hyvin moninaista, joten täysin yhtenäistä kuvaa tutkimuksista on hankala saada. Nimenomaan syrjäytymisvaarassa olevista marginaaliryhmistä on suhteellisen niukasti tutkimustietoa, joista tässä esitellään lyhyesti muutama käytännön esimerkki. Artikkelin lopussa hahmotellaan esitettyjä toimenpidesuosituksia, joista päällimmäisenä nousee esiin kansalaislähtöisen tutkimuksen tarve.

Poliittisen osallistumisen vähentyminen ja kansalaisten passivoituminen ovat herättäneet paljon huolta ja keskustelua maailmalla ja Suomessa. Kansalaisten luottamus perinteisiin poliittisiin instituutioihin ja poliitikoihin on vähentynyt (Borg 2006) ja äänestysaktiivisuus ja poliittiseen toimintaan osallistuminen ovat olleet laskussa. Myös yhteiskunnallinen toimintaympäristö on vuosien saatossa muuttunut merkittävästi. Oleellisin kehitystrendi on ollut siirtyminen tietoyhteiskuntaan ja uudenlaisien työ- ja toimintakulttuurien muodostuminen informaatioteknologian kehityksen myötä. Tietoyhteiskunnalla voidaan tarkoittaa yksinkertaisesti uuden informaatioteknologian arkipäiväistymistä, niin julkishallinnossa, yritysmaailmassa kuin vapaa-ajalla. (Tietoyhteiskuntaneuvosto 2006, 35, 73.)

On kuitenkin hyvin oleellista kiinnittää huomiota siihen, että yhteiskunnallisten ja poliittisten olojen muutokset vaikuttavat myös (poliittisen) toiminnan keinoihin, tyyliin ja muotoihin. Nämä muutokset tulisi ottaa huomioon etsittäessä ratkaisuja niihin liittyviin kysymyksiin. Voidaankin

toisaalta myös argumentoida, ettei poliittinen toiminta ole niinkään näivettynyt, vaan muuttanut muotoaan etenkin tieto- ja viestintäteknologian mahdollistamana. (Esim. Häyhtiö & Rinne 2007.)

Tieto- ja viestintäteknologiaan (tv) liittyy paljon odotuksia ja lupauksia (esim. Suoranta & Waden 2005). Verkon tarjoamat mahdollisuudet on nähty voimavarana kansalaislähtöiselle organisoitumiselle ja toiminnalle (Esim. Sassi 2000, 70) ja sen on todettu mahdollistavan uudenlaisia kansalaisosallistumisen kanavia ja muotoja (Häyhtiö & Rinne 2007; Lappalainen 2005; Kuronen 2000,12). Edustuksellisen demokratian tarjoamille toiminnan muodoille onkin ryhdytty etsimään vaihtoehtoja, joita eritoten tv:n kehittyminen näyttäisi tarjoavan. Tämän artikkelin puitteissa on vaikea vastata tyhjentävästi kysymyksiin ja lupauksiin lisääntyvästä vapaudesta, kommunikaatiosta ja demokratiasta. Tarkoituksena on pikemminkin luoda katsaus yleisellä tasolla tietoyhteiskunnan diskurssiin erityisryhmien viitekehyksessä ja herättää keskustelua.

Verkolla tarkoitetaan tässä nimenomaan internetiä ja sen mahdollistamaa digitaalista tiedonsiirtoa tieto- ja viestintäteknologian avulla siihen kytkeytyvissä lukemattomissa erillisverkoissa. Tällaisia yhteenliittymisen ja kommunikoinnin tiloja tuotetaan niin julkisen kuin yksityisen sekä kansalaisyhteiskunnan piirissä. Verkkoon sisällytetään myös sähköposti ja sosiaaliseksi mediaksi luokitellut palvelut kuten wikit, blogit ja keskustelupalstat. Verkko-osallistuminen puolestaan viittaa näihin moninaiisiin toimintoihin, joita ihmiset sähköisesti käyttävät. Tietoyhteiskuntaneuvostoa mukaillen, tieto- ja viestintäteknikan käytön alueet käyttäjän näkökulmasta ovat yhteydenpito, tiedonhaku, sähköinen verkkoasiointi, automaattiset tieto- ja prosessijärjestelmät, joukkotiedotus, mediakulttuuri ja oma tuotanto sekä itseilmaisuus. Tämä jaottelu auttaa nostamaan esiin ydinkysymyksen; ”millaisia toimenpiteitä tarvitaan, jotta voidaan parantaa kansalaisten omista tarpeista johdettavia valmiuksia tulevaisuuden kansalaisyhteiskunnassa?” (Tietoyhteiskuntaneuvosto 2005, 74,76.)

2 Digitaalinen kuilu

Yhteiskunnassa tapahtuvat muutokset heijastuvat yleensä hieman viiveellä sen institutionaalisiin rakenteisiin. Lash esittää, että informaation ja viestinnän rakenteet korvaavat väistyviä yhteiskunnallisia rakenteita ja ovat laajentaneet toiminnalle jäävää tilaa ja vapautta, tehden samalla kuitenkin uudet omanlaisensa rakenteelliset ehdot. Informaatioon ja viestintään liittyvät kysymykset ovat nousseet tärkeiksi ”hyvän” elämän määrittelijöiksi, jolloin niiden ulkopuolelle jääminen

määrittelee myös yhä enemmän yhteiskunnallista eriarvoisuutta ja valtasuhteita. (Lash 1995, 154; 2002.) Tiedosta ja sen saavutettavuudesta tulee siis tärkeä tasa-arvon mittari.

Suomalaisen tietoyhteiskunnan tilaa voisi lähtökohtaisesti pitää hyvänä, sillä onhan suomesta puhuttu kaikkien kansalaisten tietoyhteiskuntana, jossa tietoyhteiskunnan kehitys ja hyvinvointivaltion ylläpito on yhdistetty menestyksekkäästi (Castells & Himanen 2001). Meillä on ”kansainvälisesti tarkasteltuna korkea koulutustaso, alueellinen ja sosiaalinen tasa-arvo, hyvä hallintokulttuuri, kansalliset tietovarannot, tiedon julkisuus sekä kansalaisten vahva luottamus siviilisiin palveluihin. Sama koskee yritysten ja kansalaisten tietoyhteiskuntaosaamista, internetin hyödyntämistä ja siviilisten palveluiden käyttöä” (Kansallinen tietoyhteiskunta strategia 2007, 11).

Toisaalta voitaisiin myös argumentoida, että keskeiset hyvinvointipalvelut, kuten terveystalot, kirjastot ja koulut ovat olleet keskeisiä leikkauskohteita koko suomalaisen tietoyhteiskunnallistumisen ajan. Tämä kehitys voi osaltaan sotia kansalaislähtöisen tietoyhteiskunnan peruseriaa vastaan (ks. Hietanen 2005), että tietoyhteiskuntaa rakennetaan siellä missä ihmisetkin ovat eli juuri kouluissa, kirjastoissa, nuorisotaloissa, sairaaloissa tai vaikka työpaikoilla.

On siis syytä muistaa, että uudenlainen toimintaympäristö synnyttää uudenlaisia syrjäytymismekanismeja yhteisöjen ja ihmisten välille. Uusimman teknologian seuraaminen ja käyttäminen vaativat taitojen lisäksi esimerkiksi rahallista ja ajallista panostusta. Tietoyhteiskuntatemiikassa eriarvoistumisesta ja syrjäytymisestä puhutaan digitaalisena kuiluna (digital divide). Tällä viitataan yksilöiden, ryhmien ja alueiden eriarvoistumiseen teknisessä varustelussa, tiedon saavutettavuudessa, osaamisessa ja valmiuksissa. (Hietanen 2002.) Digitaalinen kuilu voi olla eriarvoistumista aivan arkipäivän toimintoihin liittyen, kuten verkon ulkopuolelle jäämistä. Laajemmin ymmärrettynä se on yhteiskunnallista, rakenteellista eriarvoistumista, johon esimerkiksi taloudellispoliittiset päätökset vaikuttavat. Tämä näkökulma palauttaa eriarvoistumiseen liittyvät ongelmat talousjärjestelmään ja kapitalismin globaaliin muotoon, jotka määrittelevät huomattavasti verkon hyödyntämisen tapoja ja sen yhteiskunnallisia vaikutuksia. (Sassi 2003, 42.) Digitaalinen kuilu ei kuitenkaan pidä ymmärtää yksiselitteisesti kysymyksenä taloudellisista, poliittisista tai infrastruktuurisista valinnoista, siinä on kysymys myös kulttuurisista eroista (Ess 2005, 161-183), jotka voivat tulla esiin helposti etenkin eri etnisten ryhmien kohdalla. Kyse voi olla esimerkiksi siitä, että yli 30-vuotiaiden ei katsota olevan soveliaita oppimaan uutta (ks. Kettunen 2007, 31).

Tietoyhteiskuntavisioiden esitetty, että syrjäytymisuhan alla olevia riskiryhmiä ovat etenkin työttömät, vammaiset, ikääntyneet ja syrjäseuduilla asuvat (Koivumäki & Soronen 2003; Sankari 2004,10; Jokinen 2005, 380; Rantanen 2005, 17). On ilmeisen selvää, että yksilöt ja ryhmät joilla ei ole taitoja, tarvetta tai halua toimia yhteiskunnassa tv:tä käyttämällä, eivät sen palveluiden piiriin myöskään hakeudu. ”Sen käyttö ei siis ole vielä täysin demokraattista, eikä sen kautta tarjottavilla palveluilla voi tavoittaa läheskään kaikkia kansalaisryhmiä.” (Koivumäki & Soronen 2003.) Syrjäytymisen ehkäisyä pohdittaessa onkin olennaista huomioida tarpeet eli se, että kokevatko kansalaiset tekniikan käytön olevan hyödyllistä (Cronberg 1999, 218). Oletettavasti käyttötarkoitukset vaihtelevat paljon elämäntilanteiden ja tarpeiden mukaan.

Digitaalisen kuilun yhteydessä on puhuttu myös digitaalisesta tasapainosta. Tämän käsitteen avulla tarkastellaan kuilujen syvyyttä ja paikkaa sekä toimijoiden välisen vuorovaikutuksen toimivuutta. Sen avulla on mahdollista ideoida kuiluja ylittäviä siltoja, kuten tuotteita ja palveluita, joiden avulla toimijoiden välisiä jännitteitä ja ristiriitoja lievennetään. Tasapaino edellyttää, että uudella tavalla toteutetut palvelut ovat rakenteeltaan, saatavuudeltaan, toimivuudeltaan ja luotettavuudeltaan eheitä kaikkien toimijoiden ja yhteiskunnan normien kannalta. Kun arjen palvelut siirtyvät verkkoon, tulisi huomioida myös ne ihmiset ja organisaatiot, joilla ei ole tarvittavaa tietotaitoa tai motivaatiota käyttää tv:n avulla tuotettuja palveluita. (Hietanen 2002, 72; Manninen 2002, 77.)

Mikäli haluamme luoda kaikille kansalaisille yhtäläistä kansalaisoikeutta (esim. pääsy teknologian käyttäjäksi), olisi tärkeää tarkastella eri ryhmien yhteiskunnallisia tilanteita ja eroja ja kehittää tukikäytäntöjä sellaisille ryhmille, jotka ovat muita huonommassa asemassa. (Eriksson & Vehviläinen 1999, 16-17; Sassi 2003, 43.) Myös tällaisten ryhmien tietoisuutta verkon tarjoamista hyödyistä tulisi lisätä (Office of the e-Envoy 2001). Tulevaisuuden tärkeinä haasteina voidaankin pitää tiedon saavutettavuutta kaikkien kansalaisten ulottuville ja tv:n kehittämistä erilaisten erityisryhmien avuksi (Esim. Jääskeläinen 2000 ; Jokinen 2005, 380; Sivunen 2002, 86).

Tietoyhteiskuntaneuvoston (2006, 30) raportissa korostetaan, että informaatioteknologia helpottaa arjen toimia ja luo uusia mahdollisuuksia jokaisen ihmisen toiminnalle, ja että kansalaisten tietoyhteiskunnan tulisi olla esteetön, tasa-arvoinen ja kilpailukykyinen. Kansalaisten näkökulmasta katsottuna oleellista on pohtia miten tv:n kehittyminen tukee heidän arkisten toimintamahdollisuuksien kehittämistä. Jotta lupaukset tietoyhteiskunnan kehityksen merkityksestä demokratialle, kansalaisten hyvinvoinnille ja elämänlaadulle saisivat enemmän katetta, tarvitaan

tietoyhteiskunnan kansalaisulottuvuuteen paneutuvaa tutkimusta. (Esim. Tietoyhteiskuntaneuvosto 2005; Sirkkunen & Kotilainen 2004). Ihmisten tulisi voida itse päättää missä määrin ja millä tavalla tv-t palvellee heitä elämän eri tilanteissa

Tekniikka on mukana eriarvoistumisen synnyttämisessä, mutta kehittyneessä yhteiskunnassa se ei sinänsä ole este osallistumiselle. Eri väestöryhmien väliset erot verkon käyttömahdollisuuksissa luultavasti kutistuvat tulevaisuudessa, mutta tv-t sinänsä ei varmasti tule koskaan poistamaan syviä yhteiskunnallisia epätasa-arvoisuuksia. Koska tv-t muodostaa aikakauden yleismedian, ei sen ulkopuolelle oikein voi jättäytyäkään. Siksi vaatimus kaikille yhtäläisestä pääsystä verkkoon on erityisen tärkeä. (Sassi 2003, 42-43.)

3 Digitaalinen voimistuminen

Yksilöstä lähtevä, elinvoimainen ja tekniikkaa aktiivisesti hyödyntävä kansalaisyhteiskunta on tavoittelemisen arvoinen asia. Tämän saavuttaminen vaatii epäilemättä monien eri toimijoiden ja tieteenalojen yhteistyötä. Kun elinvoimaisen kansalaisyhteiskunnan rakentumisessa korostetaan tv-t:n hyödyntämistä, tulevat kansalaisten tietotaidot tässä erittäin tärkeiksi. (Tietoyhteiskuntaneuvosto 2005, 73-75, 86). Kun korostetaan teknisten taitojen hallitsemista ja tv-t:n saavutettavuutta on hyvä muistaa, että tarvitaan myös taitoja, jotka kytkeytyvät itse toimintaan, työhön ja ihmissuhteisiin. (Cronberg 1999, 218.)

Kansalaisten tietotaidon saavuttamista ja mahdollista osallisuutta tietoyhteiskunnassa voidaan analysoida voimistumisen (empowerment) käsitteen avulla, jolla pyritään kuvaamaan esimerkiksi ihmisille itselleen tärkeiden asioiden mahdollistumista. Tv-t:n kontekstissa puhutaan yksilön ja myös yhteisön digitaalisesta voimistumisesta, joilla viitataan tv-t:n tarjoamiin monenlaisiin mahdollisuuksiin. Niitä voivat olla uudet taidot, uramahdollisuudet, paremmat tiedonlähteet, tiedon tuottaminen ja vaihtaminen, paremmat viestintämahdollisuudet tai jokapäiväisten ongelmien ratkaisukeinot. (Mäkinen 2004, 29.) Voimistumisella on tärkeä asema juuri kansalaisten oikeuksia ja aktiivisuutta sekä etnisten vähemmistöjen itsemääräämisoikeutta laajentamista ajavissa liikkeissä (Siitonen & Robinson 1998, 176-177.)

Voimistumisen tärkeyttä voidaan perustella myös toimijoiden motivaation lisäämisellä. Poliittisen ja yhteiskunnallisen osallistumisen on todettu vahvistuvan mitä enemmän toimijalla on tunnetta

voimistumista ja vaikuttamisen mahdollisuuksista. ”Käytännössä tämä tarkoittaa päättäjien ja kansalaisten välisen yhteistyön paranemista ja kansalaismielipiteen näkymistä päätöksenteossa.” (Häyhtiö & Rinne 2007, 9.)

Edelleen voimistuminen voi merkitä yleensä myös tunnetta ja uskoa omiin kykyihin sekä kahleista vapautumista (Oesch 2007, iv), valtuuttamista, vallan luovuttamista, toiminnan ja aloitteellisuuden sallimista (Ruohotie 1996). Olennaista voimistumisen käsitteessä on sen prosessinomaisuus ja kontekstiriippuvuus, se hetkellinen tilanne ja olosuhteet, jossa yksilö ja yhteisö ovat. Tvt:n käyttöönotossa tämä tarkoittaa esimerkiksi eri ryhmien erilaisten tarpeiden huomioimista. (Mäkinen 2004, 29.) Voimistumisen tavoittelu edellyttää ihmisestä itsestään kumpuavaa halua, mutta ihminen ei voi voimistua tyhjästä, se edellyttää oikeutta täysivaltaiseen osallistumiseen kaikilla elämän alueilla (Oesch 2007, 86 ; Räsänen 2006, 78).

Digitaalista voimistumista voidaan kuvata mahdollisuuksien spiraalina, jonka kehkeytyminen edellyttää käyttäjän tietoisuutta tvt:n tarjoamista palveluista ja siitä mitä hän on tekemässä. Kuten jo todettua, prosessi vaatii motivaatiota, verkkoon pääsyä ja osaamista. Edetessään se voi tarjota kompetenssin, kyvykkyyden, valinnanmahdollisuuksien ja valintojen vapauden lisääntymistä, myös tunnetta omasta vaikuttamisesta, elämän kontrollista ja niiden merkityksen kasvusta. Lopullinen tavoite on nimenomaan yksilön tai yhteisön lisääntyvä elämäntilanne, oman elämän kontrollin kasvu. Voimistuminen voi siis olla osittain psykologista kyvykkyyden tunnetta, mutta myös konkreettista kompetenssin kasvua, esimerkiksi työnhakuvalmiuksissa tai sosiaalisissa verkostoissa. Osallistumisen kannalta on tärkeää omata myös mahdollisuus tiedon konstruointiin, mikä edellyttää kykyä ja tilaisuutta osallistua verkkoviestintään aktiivisesti ja vastavuoroisesti. Tällöin käyttäjät ovat mukana nimenomaan kehittäjinä, oman elämänsä asiantuntijoina ja vastuullisina osallisina. (Mäkinen 2004.)

4 Esimerkkejä kansalaisverkko hankkeista ja digitaalisesta voimistumisesta

Verkko-osallistumisen tutkimuksista ja erilaisista kansalaisverkkohankkeista kirjoitetaan vaihtelevin merkityksin. Tyypittelyt pelkistävät aina todellisuutta, mutta niiden avulla voimme hahmottaa paremmin kirjavia kokonaisuuksia. Sirkkuseen mukaan kansalaisverkkohankkeista voidaan erottaa karkeasti kolme keskeistä pyrkimystä, mutta on hyvä huomioida, että yksittäiset projektit voivat

tavoitteiltaan kuulua kaikkiin kolmeen tyypittelyyn. Ne pitävät sisällään kuitenkin erilaisia oletuksia siitä, millaiseen toimintaan verkko voi tai pitäisi ihmisen elämässä kytkeytyä ja siitä, millainen rooli kehittäjillä tai tutkijoilla on tietoyhteiskunnan käytäntöjen rakentamisessa. (Sirkkunen 2004, 9-12.)

Ensimmäinen kansalaisverkkohanketyypittely liittyy yksittäisen kansalaisen oikeuksien, resurssien ja palveluiden kehittämiseen. Etenkin 1990-luvun lopulla Suomessa toteutetut hankkeet ovat keskittyneet pääosin kartoittamaan kansalaisten tv:n käytön hallitsemista sekä saavutettavuutta ja siten kuvaamaan verkko-osallistumisen edellytyksiä. Näkökulma on siis yksittäisen kansalaisen voimavarojen lisäämisessä tv:n avulla. Myös kansalaisten ja yhteiskunnallisen informaation kohtaaminen on ollut kiinnostuksen kohteena tähän tyypittelyyn kuuluvissa hankkeissa. Tavoitteena voi olla siten myös hallinnon tehostaminen kansalaisille suunnattujen palveluiden avulla, kuten sähköisten lomakkeiden muodossa. Näissä hankkeissa verkon käyttäjä mielletään yksilöksi tai palveluiden käyttäjäksi, eikä välttämättä autonomiseksi kansalaiseksi, joka pystyisi tai haluaisi ottaa kantaa. (Pessala 2008, 14; Sirkkunen 2004, 9-12; Cronberg 1999, 218.)

Toisena päämääränä voidaan pitää yhteisöjen ja alueiden kehittämistä, jolloin ”pyritään paikkakuntien taloudellisen menestyksen kasvattamiseen, työllistämiseen ja alueellisen identiteetin kehittämiseen” (Sirkkunen 2004, 10). Hankkeissa analysoidaan paikallisyhteisöjen verkottumismalleja ja tv:n luomia mahdollisuuksia alueen eri toimijoille, niin yrityksille kuin vaikkapa syrjäseutujen asukkaille, (emt.) sekä kiinnitetään huomiota syrjäytymisvaarassa olevien kansalaisten osallistumisen aktivoimiseen. Esimerkiksi Joensuussa toteutettiin 1990-luvun lopulla naisten tv-projekti, jossa oli ideana heidän tarpeidensa huomioiminen ja kiinnostuksen lisääminen tv:tä kohtaan. Naiset nähtiin tuolloin ryhmänä, joka ei ole aktiivinen tv:n käyttäjä ja mahdollisesti tietoyhteiskunnasta syrjäytyvä ryhmä. (Cronberg 1999.) Näkökulma hankkeissa on silti laajemmin alueen kehittämisessä ja ”oppivien yhteisöjen” luomisessa. Kansalaiset nähdään aktiivisina toimijoina alueen verkostoissa, ”joiden elämän laatu riippuu ratkaisevasti siitä, millä tavoin kehittämishanke onnistuu parantamaan taloudellista toimintaa alueella tai kohentamaan sen imagoa asukkaiden itsensä ja ulkopuolisten silmissä” (Sirkkunen 2004, 12). Tällaisia hankkeita toteutettiin eritoten Oppivat Seutukunnat (mm. Nettimaunula) ja Oppiva Ylä-Karjala projekteissa. (Sirkkunen 2004; Cronberg 1999.)

Tähän toiseen tyypittelyyn voitaisiin ehkäpä liittää myös erilaisten kansalaisverkkohankkeiden avulla tehdyt hahmottelut verkossa tapahtuvasta kuulemisesta ja osallistumisesta. Hallinnon tehostaminen ja kansalaisten ja päättäjien välisen vuorovaikutuksen lisääminen on ollut tavoitteena

etenkin valtakunnallisissa tietoverkkohankkeissa. Tällainen ”kuulemisen” kehittämistyö on tarkoittanut pääasiassa keskustelufoorumien rakentamista, kuten UUTIVA- hankkeen yhteydessä toteutettu Otakantaa.fi -palvelu. ”Toimintaperiaatteena on, että keskustelut avataan uudistus- tai kehittämishankkeiden pohjalta”. (Valtionvarainministeriö 2001 & 2005.)

Kolmantena päämääränä voidaan pitää kansalaisten osallistumis-, julkaisu- ja ilmaisumahdollisuuksien vahvistamista sekä avoimeen ja vastavuoroiseen kansalaiskeskusteluun tähtäävien käytäntöjen kehittämistä. ”Tavoitteena on joukkoviestinnän sekä julkisuuden rakenteiden ja käytäntöjen muovaaminen kansalaislähtoisemmiksi”. (Sirkkunen 2004, 11.) Tällöin kansalaiset nähdään toimijoina, aktiivisesti sisältöjä tuottavina, julkiseen keskusteluun ja paikalliseen päätöksentekoon osallistuvina yksilöinä, ryhminä tai yhteisöinä. Näkökulmassa korostuu verkkojulkisuus erilaisten intressien kohtaamispaikkana, jossa ongelmien ratkaisemisessa painottuu nimenomaan julkisen ja moniäänisen keskustelun asema. Hankkeissa ovatkin ajatukset yhteisön ja sen jäsenten julkisesta ja yhteiskunnallisesta toimintakyvystä usein vahvasti esillä. (emt.)

Tampereella toteutettu Verkkoyhteisöjen kehittyminen -projekti on mielestäni hyvä esimerkki näitä kolmea tyypittelyä läpileikkaavasta projektista. Projekti sisälsi erilaisia osahankkeita, joissa kansalaislähtöisyys toteutui hieman eri tavoin, mutta yhteinen periaate oli tutkia ja kehittää asukas- ja kansalaislähtöisiä toimintatapoja ja sisältöjä tietoverkkoihin (Sirkkunen 2004, 17). Nostan tässä esiin osaprojektit Romani -sivuston (*Tampereen Romanit*), ulkomaalaisille suunnattu iTampere (www.itampere.info) ja *Mansefoorumi*, esimerkkeinä digitaalisen voimistumisen prosessista, ja ne sopivat teemaamme hyvin, sillä olihan näiden tutkimushankkeiden yksi tavoite rohkaista viestintää eritoten yhteisöissä, joiden aktiivinen osallistuminen tietoyhteiskuntaan on vähäistä (Mäkinen 2004, 27).

Tampereella asuvat romanit sekä ulkomaalaiset ovat lähtökohdiltaan hyvin erilaisia ryhmiä. Romanit muodostivat tiiviin yhteisön, jonka arkielämässä tv-t ei ollut suuressa merkityksessä. Ulkomaalaiset puolestaan olivat kulttuurisesti heterogeeninen ryhmä ja hankkeeseen osallistui lähinnä ihmisiä, jotka hallitsivat tekniikkaa hyvin jo entuudestaan. Romanien ja ulkomaalaisten tapauksissa oli lähtökohdana yhdessä tekeminen, oppiminen ja tiedon konstruointi. Romanien kohdalla tavoiteltiin osallistuvaa ja tietoa konstruoivaa toteutustapaa siten, että aluksi kartoitettiin sellaiset yhteisön omat intressit ja tarpeet, joissa tv-t voisi olla apuna. Yhteisöä kannustettiin toimimaan aktiivisina tiedon tuottajina ja aloitettiin projekteja, jotka olivat heidän omia ja omalla vastuullaan. Syntyivät siis *Tampereen Romanit* -sivusto ja *Terne Kaale* -nuorten nettilehti. (Mäkinen

2004, 27,31,37).

Romanien yhteisössä voimistumisen ja tv-t valmiuksien, etenkin tekninen osaamattomuus ja motivaatio, tuottivat suuren haasteen projektin etenemiselle. Siksi järjestettiin koulutuksia ja esimerkiksi nuoria kannustettiin verkkolehden toimittamiseen palkkioiden avulla, joskin nämä tuottivat menestystä aika vaihtelevasti. Loppupäätelmien mukaan voimistumisen spiraalin sisimmät kehät tulivat saavutettua, mutta vain aktiivisten osallistujien kohdalla. Koko kehänmittainen voimistuminen ja koko yhteisön voimistumiseen tarvittaisiin lisää aikaa ja resursseja. Tulokset osoittivat kehitystä sosiaalisten verkostojen laajentumisessa, yhteisessä tekemisessä, oppimisessa ja tiedon konstruomisessa. Yhteisöjen ja yksilöiden voimistuminen merkitsee teknisten ja sosiaalisten taitojen oppimista, uudenlaisia tapoja osallistua ja vaikuttaa, myös uutta itseluottamusta ja kontrollin tunnetta. Vaikka Romanian toteuttama verkkojulkaisu jäi lopulta muutamien aktiivisten toimijoiden varaan, se saattoi lisätä yhteisön näkymistä tasavertaisena toimijana ja mukana olon mahdollisuuksia. (Mäkinen 2004, 27-47).

Ulkomaalaisten kohdalla nettihankkeen toteuttaminen merkitsi hyvin monenlaisten ihmisten kohtaamista ja erilaisten kokemusmaailmojen kunnioittamista. Ryhmä koostui lopulta pääosin opiskelijoista, eikä sille hahmottunut täysin yhteistä päämäärää eikä yksimielisyyttä toteutustavoista, mutta tavoitteeksi otettiin etenkin tiedonvälityksen ja julkaisuutoiminnan kehittäminen. ”Yhdessä tiedon konstruointi hyvin monenlaisten kulttuuritaustojen värittämässä ryhmässä oli myös haastava lähtökohta, joka ei ryhmäläisten hyvistä taidoista huolimatta tehnyt projektin etenemistä kovin helpoksi.” (Mäkinen 2004, 40.)

Merkittävin muutos osallistuneiden mielestä olikin sosiaalisten verkostojen laajeneminen. Muina saavutuksina pidettiin sosiaalisten kykyjen ja yhteistyötaitojen paranemista, työnhakijavalmiuksien paranemista ja mukaviin ihmisiin tutustumista. Tärkeä muutos oli myös oman julkaisukanavan syntyminen, joka mahdollisti itsenäisen ja riippumattoman tiedon tuottamisen omassa mediassa. (emt, 43.)

Nettimaunula oli yksi osahanke Oppivat-Seutukunnat projektissa. Tavoitteena oli kasvattaa helsinkiläisen kaupunginosan eli maunulalaisten tv-t osaamista ja tuoda tietokoneet ja verkkoyhteydet kaikkien käyttöön. Tarkoituksena oli rakentaa paikallista tietoyhteiskuntaa, jossa luodaan sekä edellytyksiä tv:n käyttöönotolle että asukkaiden arkipäivän toimia palvelevia sisältöjä. Asuinalueen asukkaille tarjottiin ilmaisia nettipisteitä ja harjoittelukoneita nettikeskus

mediapajassa, sekä edullisia laajakaistayhteyksiä. Annettiin myös opetusta halukkaille ja tehtiin paikallista viestintää ja yhteisöllisyyttä palveleva yhteisöverkko. (Rantanen 2003, 66-67.)

Nettimaunula projektin loppuarvioinnissa todetaan, että paikallisverkon merkitys korostui suhteessa valtamediaan ja siten asukkaiden voimistumista tapahtui ainakin omien elinolojen suhteen. Huomion arvoista on kuitenkin, ettei paikallisverkko juurikaan toiminut yhteisöllisenä työvälineenä, eikä siten muuttanut alueen toimijoiden työskentelyn tai organisoitumisen tapoja. Se kuitenkin hyödytti ja tuki paikallistoimintaa laajentamalla ja tihentämällä paikallista keskusteluympäristöä. Asukkaiden kokemukset olivat siis positiivisia. Hankkeen yhteydessä luotu mediapaja osallisti jonkin verran etenkin työttömiä ja maahanmuuttajia, joiden kotoutumista yhteiskuntaan se edisti paikallisella tasolla. (Mäenpää 2003, 100-103.)

Nämä esimerkit kertovat osaltaan niistä hyödyistä ja vaikeuksista, joita voimistumisen prosessi pitää sisällään. Kuten Oesch (2007, 86) muistuttaa, prosessin kannalta olennaista ovat toimintaympäristön olosuhteet (esim. valinnanvapaus ja turvalliseksi koettu ilmapiiri), jonka takia voimistuminen voi olla tietyssä ympäristössä todennäköisempää kuin toisessa. Osana projektien menestyksellisyttä voidaan nostaa esiin erikseen myös tutkijoiden ja ohjaajien mukana olo osallisina. Esimerkiksi maahanmuuttajien kohdalla on havaittu ns. vertaisohjaajien saavuttavan hyvin turvapaikanhakijoiden luottamuksen. ”Ohjaajat voivat jakaa turvapaikanhakijoiden elämäntilanteen ja olla esimerkkeinä siitä, että toimintaan tarttumalla voi kohentaa omaa ja läheisten elämänlaatua.” He voivat antaa ohjausta myös hakijan omalla kielellä ja näin innostaa paremmin etsimään palveluita ja aktivoitumaan. (Enoranta 2007, 20.)

Vaikka verkkohankkeiden kautta tapahtuva digitaalinen voimistuminen vaikuttaa edistävän yhteisöjen kompetenssia ja asukkaiden mahdollisuuksia ilmaista itseään, osallistua mediajulkisuuteen ja tulla näkyväksi toimijaksi yhteiskunnassa, niiden mahdollisuudet suurien muutosten synnyttämisessä ovat kuitenkin rajalliset, johtuen niiden väliaikaisesta luonteesta ja vaatimattomista resursseista. Hankkeet alueellisten yhteisöjen kanssa ovat kuitenkin tärkeitä osallisuuden tukemisessa erityisesti vähemmistöjen ja marginaalisten yhteisöjen kohdalla, jotka ovat vaarassa syrjäytyä muusta yhteiskunnasta. (Mäkinen 2008, 167; Bäcklund 2003.)

5 Yhteenvetoa

Palaan alussa siteeraamaani Tietoyhteiskuntaneuvoston (2005) kysymykseen eli millaisia toimenpiteitä tarvitaan, jotta voidaan parantaa kansalaisten omista tarpeista johdettavia valmiuksia tulevaisuuden kansalaisyhteiskunnassa? On tärkeää huomata, että työssämme käsitellyt kansalaisryhmät muodostavat hyvin kirjavan ryhmän ja siksi heidän tarpeensa, valmiutensa, motiivinsa ja suhteensa tietoyhteiskuntaan muodostavat niin ikään hyvin moninaisen asiaryppään. Tietoyhteiskunnan tasa-arvoinen kehitys edellyttää siten näiden monien eri asioiden huomioimista, jotta palvelut ja tuotteet voidaan suunnitella mahdollisimman monen kansalaisen käyttöön (Tietoyhteiskuntaneuvosto 2005, 84).

Yhden, hieman samansuuntaisen, vastauksen kysymykseen antaa Sinikka Sassi. Hänen mukaansa suunnittelun ja kehitystyön pitäisi olla paikallista ja tilannesidonnaista. Siinä tulisi ottaa huomioon toimijoiden erityispiirteet ja todelliset käyttötarpeet. Hankkeet, joilla helpommin syrjään jäävien verkkotaitoja ja yhteyksiä on parannettu, ovat tärkeitä erityisesti mukanaolon ja osallisuuden kokemuksen vuoksi. Paikallisverkon olemassaolo ja siihen liittyvät fyysiset kohtauspaikat voivat vahvistaa alueen sosiaalista rakennetta. (Sassi 2003, 47-48.) Lisäksi kansalaislähtöisten verkkohankkeiden suuntaa tai sisältöä ei tulisi pyrkiä kontrolloimaan täydellisesti alusta loppuun. Hankkeiden tulisi olla refleksiivisiä, jotta niiden aikana olisi mahdollista tehdä muutoksia ja uusia avauksia. Tällaiset projektit ovat kannattavampia nimenomaan innovatiivisuuden ja sosiaalisen oppimisen näkökulmasta. (van Lieshout 2001.) Myös itse tv-t-järjestelmien tulisi olla mahdollisemman avoimia ja vapaita, jotka suosivat 'jakamisen politiikkaa' 'omistamisen politiikan' sijaan (Vaden & Stallman 2003, 47).

Monissa raporteissa kuulutetaan koulutuksen ja neuvonnan perään, sillä tietoyhteiskuntakehitys synnyttää uudenlaisia oppimisen haasteita ja myös mahdollisuuksia. Puhutaan usein oppimisyhteiskunnasta, jossa korostetaan elinikäisen oppimisen tärkeyttä. Vaikka tv:n käyttäminen itsessään edellyttää jo oppimista, sen käytön hallitseminen voi siten jatkossa tuoda apua ja uusia muotoja oppimiseen. Oeschin mukaan verkot toimivat ihmisyyhteisöjen ja tv:n yhteistoimintarakenteena, joiden avulla voidaan luoda uusia toimintamalleja. Hän näkee, että nämä yhteistoimintamallit tekevät mahdolliseksi sosiaalisen oppimisen ja yhteisöllisen voimaantumisen. Kyse on osaltaan siis myös koulutuksellisen paradigman muutoksesta (ks. Oesch, 2007.), jossa tv:lla on merkittävä rooli.

Voidaan myös esittää kysymys onko kansalaislähtöinen ja heitä kuunteleva tietoyhteiskunta edes mahdollinen institutionaalisten projektien kautta? Entä mitä tapahtuu niille ihmisille, jotka eivät ole ollenkaan kiinnostuneita projekteista, tvt:stä ja sen käyttämisestä? Jääkö ilman henkilökohtaista tietokonetta ja nettiyhteyttä eläville kansalaisille myös tilaa ja toiminnan mahdollisuuksia? (Tuuva & Uotinen 1999, 213.)

On hyvä pitää mielessä, ettei tvn ulkopuolelle jääminen yksiselitteisesti tarkoita yhteiskuntaelämän ulkopuolelle jäämistä tai siitä syrjäytymistä. Tietoyhteiskunnan tematiikkaa ei ole kokonaisvaltainen selitysmalli yhteiskunnalliselle elämälle, joka pitää sisällään monimuotoisia ja -arvoisia elämäntapoja. Tvt ei tule syrjäyttämään perinteisiä viestimiä vaan täydentämään niitä, eikä verkko näytä edelleenkaan mullistaneen suomalaisten elämää, joskin se varmasti vaikuttaa siihen tapaan, jolla katsomme maailmaa. (Savolainen 2000, 218.) “Jatkossakaan kaikki eivät tule olemaan verkkoyhteiskunnan kansalaisia (...) Heidän osallistumisensa yhteiskunnan kehittymiseen ja toisaalta julkisten palveluiden hyödyntämisensä tulee varmistaa muilla tavoin kuin sähköisillä palveluilla” (Koivumäki & Soronen 2003, 34).

On kiinnitetty huomioita siihen, että suurin osa suomessa tehdyistä osallistumiseen liittyvistä kehittämishankkeista ja kokeiluista ovat ilmentäneet nimenomaan osallistamista, koska niissä julkisen sektorin aloitteellisuus ja tuki on ollut ratkaisevan tärkeää. Tosin tätä voi pitää osin tunnusomaista Suomelle ja muillekin laajan julkisen sektorin omaaville maille, koska kansalaisyhteiskunnan kehityksen ja merkityksen kasvu on täällä ollut hieman hitaampaa. (Anttiroiko 2003, 18 ; ks. myös Pessala 2008.) On myös väitetty, että suurin osa verkossa käytävästä yhteiskunnallisesta keskustelusta tapahtuukin kansalaisten kesken, eikä tavoita päätöksentekijöitä (Bäcklund 2003). 1990-luvun loppupuolen julkishallinnon strategioita tutkineet Vehviläinen & Eriksson (1999, 20) huomauttavat, että jos osallisuudesta kirjoitetaan enemmänkin pakkona kuin vapautena tai oikeutena, osallistamisen strategioissa voi olla vaarana, että ne rajoittavat osallistumista ja tekevät verkostoitumisesta pakollista. Ne jättävät kansalaisille itselleen vähän vaikutusmahdollisuuksia keskustelun kulkuun, aiheisiin ja siihen miten tvn kenttää tulisi jatkossa kehittää. (Lappalainen 2005, 93; Eriksson & Vehviläinen 1999, 20.) Ehkäpä yksi ratkaisu voisi olla Sirkkuseen & Kotilaiseen viitaten, että julkisen hallinnon, yliopiston ja kansalaisjärjestöjen keskinäistä verkostoa tulisi edelleen kehittää ja käyttää paremmin kansalaiskeskustelun ja osallistumisen kehittämiseksi. (Sirkkunen & Kotilainen 2004, 3-5)

Näissä artikkeleissa on pyritty valottamaan näkemystä kansalaisesta toimijana tai kansalaisuudesta

toimintana, koska etenkin verkon tarjoamat mahdollisuudet näyttävät mahdollistavan uudenlaisten toimintamuotojen ja -tapojen kehittymiseen, jossa omaehtoiselle toiminnalle on enemmän tilaa. Mutta kuten edellä on jo hieman tuotu esille, verkkoa kannattaa pitää ennen kaikkea välineenä demokratian ja vuorovaikutuksen lisäyksen pyrkimyksissä, se ei itsessään tule ratkaisemaan yhteiskunnallisia ongelmia. Esimerkiksi Baringhorst (2008) huomauttaa, että ”verkon poliittista potentiaalia äsittelevällä kirjallisuudella on taipumus liioitella sen kykyä muuttaa edustuksellisten demokratioiden poliittista kulttuuria ja v poliittisen osallistumisen responsiivisia ja interaktiivisia muotoja” (2008, 47-48).

Toimijuus kansalaisuuden peruselementtinä voi yksinkertaisesti tarkoittaa mitä tahansa toimintaa tai rajatun tietoisuutta poliittista toimintaa, mutta joka tapauksessa se luo tilaa yksilöiden ja ryhmien omille määrityksille omasta elämästä ja identiteetistä, siten myös tv:stä. Kaikki kansalaiset ja eritoten heikompiosaiset tarvitsisivat melko yhtäläisen pääsyn tv:n piiriin, mutta olennaista ihmisten oman toiminnan ja luovuuden kannalta on se, kuinka he pystyvät yhdistämään verkkoja ja tekniikkaa paikalliseen tilanteeseensa. Kansalaisuuden käytännöissä olisi oltava tilaa tilanteisille ja paikallisille eroille, laajoille yhteiskunnallisille järjestelmille sekä ihmisten toiminnalle näiden yhdistämiseksi. (Vehviläinen 1999, 188-189.)

Lähteet:

- Anttiroiko, A-V. (2003) Kansalaisten osallistuminen, osallisuus ja vaikuttaminen tietoyhteiskunnassa. Teoksessa äcklund, P. (toim.) 2003. Tietoyhteiskunnan osallistuva kansalainen : Tapaus nettimaunula. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.
- Baringhorst, S. (2008) Kuluttajakansalaisen poliittinen voimaantuminen : Verkon korporaatiovastaisen kampanjoinnin mahdollisuuksia ja ongelmia. *Politiikka* 50:1.
- Borg, S. (toim.) (2006) Suomen demokratia indikaattorit. Oikeusministeriön julkaisu 2006 : 1.
- Bäcklund, P. (toim.) (2003) Tietoyhteiskunnan osallistuva kansalainen : Tapaus nettimaunula. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.
- Castells, M & Himanen, P. 2001. Suomen tietoyhteiskuntamalli.
- Enoranta, T. (toim.) (2007) Turvapaikanhakijan tie tietoyhteiskuntaan. Tampere : Kansalais- ja työväenopistojen liitto.
- Ess, C. (2005) Moral imperatives for life in an intercultural global village. Teoksessa Cavalier, R.J.

- (toim.) 2005. The impact of the internet on our moral lives. New York : State University.
- Eriksson, P & Vehviläinen, M. (toim.) (1999) Tietoyhteiskunta seisakkeella : Teknologia, strategiat ja paikalliset tulkinnat. Jyväskylä : SoPhi.
- Hietanen, O. (2002) Teoksessa Mäkinen, M & Salminen, K & Viherä, M-L. (toim.) 2002. Tietoyhteiskuntaa ymmärtämässä. Helsinki : Sonera.
- Hietanen, O. (2005) Wanhasta taloudesta uuteen – ja uudesta digitaaliseen talouteen. Teoksessa Kasvio, A & Inkinen, T & Liikala, H. (toim.) 2005. Tietoyhteiskunta : Myytit ja todellisuus. Tampere : Tampereen Yliopistopaino.
- Häyhtiö, T & Rinne, J. (2007) Satunnaisesta poliitikosta refleksiiviseksi toimijaksi : poliittisen osallistumisen muutoksesta. Poliitikka 49:2.
- Jokinen, K. (2005) Ihmisen ja koneen välinen dialogi: kommunikoivat agentit. Teoksessa Kasvio, A & Inkinen, T & Liikala, H. (toim.) 2005. Tietoyhteiskunta : Myytit ja todellisuus. Tampere : Tampereen Yliopistopaino.
- Jääskeläinen, P. (2000) Tiedolla ja taidolla kansalaisten tietoyhteiskuntaan. Eläketurvakeskus: Helsinki.
- Kansallinen tietoyhteiskuntastrategia 2007-2015. Saatavissa http://www.tietoyhteiskuntaohjelma.fi/esittely/fi_FI/1142405427272/. Viitattu 6.1.2009
- Kettunen, I. (2007) Tietokone luotsaa itseohjautuvuuteen. Teoksessa Enoranta, T. (toim.) 2007. Turvapaikanhakijan tie tietoyhteiskuntaan. Tampere : Kansalais- ja työväenopistojen liitto.
- Koivumäki, M. & Soronen, H. (2003) Internetin käyttö tietoyhteiskunnan reuna-alueilla. Liikenne- ja viestintäministeriö. 48/2003.
- Kuronen, T.(2000) Kansalaiskeskustelun edellytykset ja mahdollisuudet tietoverkkojen aikakaudella. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto.
- Lappalainen, P. (2005) Verkolla valtaa : Internet ja poliittisen kansalaistoiminnan näkymät. Jyväskylä : Minerva.
- Lash, S. (1995) ja sen vastinparit: rakenne, estetiikka, yhteisö. Teoksessa Ulrich Beck, Anthony Giddens & Scott Lash: Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio. Tampere : Vastapaino.
- Lash, S. (2002) Critique of information. London : Sage.
- Manninen, (2002) Teoksessa Mäkinen, M & Salminen, K & Viherä, M-L. (toim.) 2002. Tietoyhteiskuntaa ymmärtämässä. Helsinki : Sonera.
- Mäenpää, P. (2003) Nettimaunulan paikallisverkon arviointitutkimus. Teoksessa Bäcklund, P. (toim.) 2003.
- Mäkinen, M. (2004) Teoksessa Sirkkunen, E & Kotilainen, S. (toim.) 2004. Toimijaksi tietoverkoissa : raportti kansalaislähtöisen verkkoviestinnän mahdollisuuksista. Tampere :

Tampereen Yliopistopaino.

Mäkinen, M. (2008) Teoksessa Aula, P & Matikainen, J & Villi, M. (toim.) 2008. Verkkoviestintäkirja. Helsinki : Palmenia Helsinki University Press.

Oesch, K. (2007) Virtuaalinen voimaantuminen : Tapaustutkimus ammattikasvatuksen oppimisympäristön toimintaedellytysten ja tietokäytäntöjen kehitysmahdollisuuksista vuorovaikutteisen tieto- ja viestintäteknologian näkökulmasta. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto.

Office of the e-Envoy. (2001) Viitattu teoksessa Liff, S & Steward, F & Watts, P. 2002. New public places for internet acces : Networks for practice-based learning and social inclusion. Woolgar, S. (toim.) 2002. Virtual Society? Technology

Pessala, H. (2008) Sähköisiä kohtaamisia : Suomalaisten yhteiskunnallinen osallistuminen internetissä. Viestinnän laitoksen tutkimusraportteja : Helsingin yliopisto. Julkaisematon.

Rantanen, H. (2003) Teoksessa äcklund, P. (toim.) 2003. Tietoyhteiskunnan osallistuva kansalainen : Tapaus nettimaunula. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.

Rantanen, H. (2005) Nettikioskeja ja laajakaistaa : Kansalaisten tietoyhteiskuntaa rakentamassa. Helsinki : Sitra.

Ruohotie, P. (1996) Oppimalla osaamiseen ja menestykseen. Helsinki : Edita. Viitattu teoksessa Oesch, K. Virtuaalinen voimaantuminen : Tapaustutkimus ammattikasvatuksen oppimisympäristön toimintaedellytysten ja tietokäytäntöjen kehitysmahdollisuuksista vuorovaikutteisen tieto- ja viestintäteknologian näkökulmasta. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto.

Räsänen, J. (2006) Voimaantumisen mahdollistaminen ja ratkaisut : Yhteiskunnan, yhteisön ja yksilön valtaistaminen. Suomen työvalmennusakatemia julkaisu.

Sankari, A. (2004) Ikääntyviä tietoyhteiskunnassa : kulttuuriset ajattelutavat ja sosiaalinen tila. Jyväskylä : Minerva.

Sassi, S. (2000) Verkko kansalaisyhteiskunnan käytössä. Tutkimus Internetistä ja uusista politiikan muodoista. Helsingin yliopisto, Viestinnän laitos, Viestinnän julkaisuja 2, 2000.

Sassi, S. (2003) Verkko yhteisöllisyyden vahvistajana – onko paikalla väliä? Teoksessa äcklund, P. (toim.) 2003. Tietoyhteiskunnan osallistuva kansalainen : Tapaus nettimaunula. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.

Savolainen, R. (2000) Internet tietoyhteiskunnan mediamaisemassa. Teoksessa Vuorensyrjä, M & Savolainen, R. (toim.) 2000. Tieto ja tietoyhteiskunta. Gaudeamus.

Siitonen, J & Robinson, H.A. (1998) Empowerment : Links to Teachers Professional Growth. Teoksessa Erkkilä, R ym. (toim.) Promoting teachers' personal and professional growth. Viitattu teoksessa Oesch, K. 2007. Virtuaalinen voimaantuminen. Tapaustutkimus ammattikasvatuksen oppimisympäristön toimintaedellytysten ja tietokäytäntöjen kehitysmahdollisuuksista vuorovaikutteisen tieto- ja viestintäteknologian näkökulmasta.

Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto.

Sirkkunen, E & Kotilainen, S. (toim.) (2004) Toimijaksi tietoverkoissa : raportti kansalaislähtöisen verkkoviestinnän mahdollisuuksista. Tampere : Tampereen Yliopistopaino.

Sivunen, A. (2002) Ikääntyvät ja tieto- ja viestintäteknikka. Teoksessa : Mäkinen, M & Salminen, K & Viherä, M-L. (toim.) 2002. Tietoyhteiskuntaa ymmärtämässä. Helsinki : Sonera.

Suoranta, J & Waden, T. (2005) Kuin kalat verkossa. Teoksessa Kasvio, A & Inkinen, T & Liikala, H. (toim.) 2005. Tietoyhteiskunta : Myytit ja todellisuus. Tampere : Tampereen Yliopistopaino.

Tietoyhteiskuntaneuvosto, 2005. Tulevaisuuden verkottuva Suomi.

Tietoyhteiskuntaneuvosto, 2006. Tulevaisuuden elinvoimainen Suomi.

Tilastokeskus. Tieto- ja viestintäteknikan käyttö.

http://www.stat.fi/til/sutivi/2008/sutivi_2008_2008-08-25_tie_001.html. Viitattu 29.1.2009.

Tuuva, S & Uotinen, J. (1999) Tiedon valtateiltä kinttupoluille. Teoksessa : Eriksson, P & Vehviläinen, M. (toim.) 1999. Tietoyhteiskunta seisakkeella : Teknologia, strategiat ja paikalliset tulkinnat. Jyväskylä : SoPhi.

Vaden & Stallman (2003) Teoksessa äcklund, P. (toim.) 2003. Tietoyhteiskunnan osallistuva kansalainen : Tapaus nettimaunula. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus. Valtionvarainministeriö. 2001. Kohti verkkovaikuttamista. Uusi tietotekniikka ja kansalaisten vaikuttamismahdollisuudet (UUTIVA) –hankkeen loppuraportti.

van Lieshout, M.J. (2001) Configuring the digital city of Amsterdam. Social learning in experimentation. New media & society jneee,,,. Viitattu teoksessa : Sirkkunen, E & Kotilainen, S. (toim.) 2004. Toimijaksi tietoverkoissa : raportti kansalaislähtöisen verkkoviestinnän mahdollisuuksista. Tampere : Tampereen Yliopistopaino.

Vehviläinen, M. (1999) Naisten tietotekniikka ryhmä : yhteisöllisestä ja paikallisesta kansalaisuudesta. Teoksessa : Eriksson, P & Vehviläinen, M. (toim.) 1999. Tietoyhteiskunta seisakkeella : Teknologia, strategiat ja paikalliset tulkinnat. Jyväskylä : SoPhi.

8 Yhteenveto

Huono-osaisten osallisuutta lähestytään helposti osallistavasta ja aktivoivasta näkökulmasta sen sijaan, että keskityttäisiin omaehtoisen osallistumisen mahdollisuuksien lisäämiseen ja osallistumisen kynnyksen madaltamiseen. Huono-osaisten aktiivinen kansalaisuus nähdään aktivoinnin tarpeena, ei omaehtoisena osallisuutena ja osallistumisena. Osallistumiseen liittyvä aktivointi voi jopa rajata yksilön osallistumisen väyliä ja vaikuttamiskohteita, sillä aktivoiva osallistaminen lähtee valmiista raameista. Aktivoinnilla ja osallistamisella tarjotaan mahdollisuutta osallistua, muttei tueta yksilöiden omaehtoista osallisuutta ja omanlaisia osallistumisen paikkoja.

Osallisuus omaa itseään koskevaan päätöksentekoon ja osallistumismahdollisuudet laajemmin ovat huono-osaisilla huonommat kuin ihmisillä keskimäärin. Huono-osaiset unohdetaan helposti heitä itseään koskevassa päätöksenteossa. Sen sijaan, että heitä pidettäisiin aktiivisina toimijoina, heidät asetetaan toimenpiteiden kohteeksi. Vallan ja vaikuttamisen puute näkyy ryhmien puutteena saada vaikuttaa niihin muotoihin, joilla osallistua. Erityisryhmien osallistumisen, aktiivisen kansalaisuuden toteuttamisen ja vaikuttamisen tulisi myös näkyä heidän omaa elämää, lähiyhteisöä ja yhteiskuntaa koskevassa päätöksenteossa. Ihmisiä on aivan turha kannustaa osallistumaan, jos osallistumisella ja vaikuttamisella ei nähdä konkreettisesti olevan merkitystä.

Yhteiskunnan tehtävänä on varmistaa, että kaikilla yhteiskunnan jäsenillä on mahdollisuus osallistua omaa elämäänsä, lähiyhteisöään koskevaan ja laajempaan yhteiskunnalliseen päätöksentekoon. Erityisryhmät ja erilaisuus tulisi nähdä mahdollisuutena, joihin panostamalla yhteiskuntaan saataisiin lisää rikkautta, toimijoita ja hyvinvointia. Jos tutkittavan ryhmän jäsenet otettaisiin mukaan tutkimuksen tekemiseen, vahvistaisi se heidän omaehtoista osallisuuttaan, osallistumisen kokemuksia sekä aktiivista kansalaisuutta. Erilaisia heikommassa asemassa olevia ryhmiä tulisi kuunnella enemmän, ja tutkia näiden ryhmien osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta niin kulttuurillisena, kielellisenä, poliittisena, yhteiskunnallisena kuin identiteettikysymyksenä. Tärkeää olisi myös tehdä tutkimusta siitä, miten eri ryhmät itse kokevat osallisuutensa ja mahdollisuutensa osallistua ja toteuttaa aktiivista kansalaisuuttaan, ja eroavatko ryhmien tulokset toisistaan.

Artikkeleissa on pyritty valottamaan näkemystä kansalaisesta toimijana tai kansalaisuudesta toimintana, koska etenkin verkon tarjoamat mahdollisuudet näyttävät mahdollistavan uudenlaisten

toimintamuotojen ja – tapojen kehittymiseen, jossa omaehtoiselle toiminnalle on enemmän tilaa. Mutta kuten edellä on jo hieman tuotu esille, verkkoa kannattaa pitää ennen kaikkea välineenä demokratian ja vuorovaikutuksen lisäyksen pyrkimyksissä, se ei itsessään tule ratkaisemaan yhteiskunnallisia ongelmia. Esimerkiksi Baringhorst (2008) huomauttaa, että ”verkon poliittista potentiaalia käsittelevällä kirjallisuudella on taipumus liioitella sen kykyä muuttaa edustuksellisten demokratioiden poliittista kulttuuria ja vahvistaa poliittisen osallistumisen responsiivisia ja interaktiivisia muotoja” (Baringhorst 2008, 47-48).

Toimijuus kansalaisuuden peruselementtinä voi yksinkertaisesti tarkoittaa mitä tahansa toimintaa tai rajatun tietoisuutta poliittista toimintaa, mutta joka tapauksessa se luo tilaa yksilöiden ja ryhmien omille määrittämisille omasta elämästä ja identiteetistä, siten myös tv:tä. Kaikki kansalaiset ja eritoten heikompiosaiset tarvitsisivat melko yhtäläisen pääsyn tv:n piiriin, mutta olennaista ihmisten oman toiminnan ja luovuuden kannalta on se, kuinka he pystyvät yhdistämään verkkoja ja tekniikkaa paikalliseen tilanteeseensa. Kansalaisuuden käytännöissä olisi oltava tilaa tilanteisille ja paikallisille eroille, laajoille yhteiskunnallisille järjestelmille sekä ihmisten toiminnalle näiden yhdistämiseksi. (Vehviläinen 1999, 188-189.)

Tutkimuskirjallisuudessa osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden kysymyksiä on lähestytty sosiaaliturvan näkökulman kautta. Tämä heijastuu myös tutkimuskoonnin sisältöön. Mielestämme osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden kysymyksiä tulisi käsitellä myös enemmän poliittisena ja yhteiskunnallisena kamppailuna. Tulevissa tutkimuksissa olisi hedelmällistä tarkastella näitä kysymyksiä myös poliittisesta näkökulmasta käyttäen esimerkiksi sosiologian tai valtio-opin teoreetikoiden tutkimuksia.

Osa erityisryhmistä kokee, ettei heillä ole vaikuttamismahdollisuuksia itseään koskevissa asioissa sen enempää kuin muissakaan yhteiskunnallisissa asioissa. Tämä kokemuksellisuus tulisi ottaa vakavasti, ja aiheita tulisi tutkia enemmän, jotta löydettäisiin ratkaisuja siihen, miten osallistumismahdollisuuksia voisi parantaa. Koulumaailmassa uusimmat nuorten parissa tehdyt projektit ovat kokeilleet tätä siten, että nuorten mahdollisuuksia vaikuttaa ja osallistua itseään koskeviin asioihin kouluissa on parannettu. Projektit ovat onnistuneet tavoitteissaan hyvin, ja näitä keinoja tulisi saada lisättyä kouluihin yleisemminkin niin, että kasvava sukupolvi omaksuu osallistuvan ja aktiivisen asenteen. Muitakaan erityisryhmiä ja nykytilannetta ei kuitenkaan sovi unohtaa, vaan erityisryhmän jäsenille tulisi luoda heille sopivia osallistumismahdollisuuksia. Yleisesti ottaen voisi sanoa, että heidän omaa mielipidettä tulisi kuunnella enemmän ja tarttua

siihen palautteeseen, jonka heiltä saa.

Tutkimusaineistosta nousi kaikkien kohderyhmien kohdalla esiin yhteiskunnan rakenteiden vaikutus osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden kokemuksiin. Yhteiskunnassamme kansalaisilta odotetaan osallistumista tiettyihin rakenteisiin, kuten työelämään ja koulutukseen. Kansalaisilla tulisi olla myös mahdollisuus omaan asuntoon sekä hyvä terveydellinen tilanne, jotta he voivat osallistua yhteiskunnan toimintaan täysiveroisina kansalaisina. Mikäli kansalainen ei pysty syystä tai toisesta osallistumaan yhteiskunnan toivomalla tavalla, tulee hänestä palvelujärjestelmän asiakas ja hän helposti leimautuu. Tästä leimasta voi olla ajoittain vaikeakin päästä eroon. Leima heikentää mahdollisuuksia osallistua tasa-arvoisena kansalaisena yhteiskunnalliseen toimintaan. Esimerkiksi vankia tai mielenterveyskuntoutujaa voi pitkään vainota leima yhteiskunnallisesta kelvottomuudesta.

Asiakasta pyritään aktivointitoimenpiteiden avulla kannustamaan takaisin aktiivisen kansalaisuuden tielle. Aktivointi on tärkeää, mutta on myös tähdellistä ymmärtää kansalaisuutta laajemmassa, rakenteista riippumattomassa, kontekstissa. Jotta yhteiskunnassa voitaisiin oppia hyväksymään erilaisuutta ja erilaisia tapoja osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan, on tärkeää tutkia ja tuoda julki erityisryhmien omia kokemuksia kansalaisuudestaan. Kokemuksellista tietoa olisi tärkeää tuoda enemmän esiin sekä antaa sille aiempaa enemmän painoarvoa. Yhteiskunnan rakenteet ovat tärkeitä ja merkityksellisiä ja ne tukevat kansalaisia vaikeissa tilanteissa. On kuitenkin tärkeää huomioida se mahdollisuus, että ne voivat myös rajata kansalaisia yhteiskunnan ulkopuolelle.

Aktiivisen kansalaisuuden ja osallisuuden tarkasteleminen pelkästään yhteiskunnan rakenteista käsin antaa liian suppean kuvan kansalaisten mahdollisuuksista yhteiskunnalliseen toimintaan. Tässä artikkelikokoelmassa olemme halunneet tuoda esille erilaisia näkökulmia osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden kysymyksiin. Liiksi ei tulisi tuijottaa äänestysaktiivisuutta tai muita perinteisiä toiminnan muotoja, vaan olisi hyvä tarkastella näitä kysymyksiä laajemmassa mittakaavassa. Tärkeää olisi myös miettiä uusia osallistumisen muotoja, joiden kautta kansalaiset voisivat ottaa osaa yhteiskunnan toimintaan. On ensiarvoisen tärkeää kartoittaa niitä osallistumisen muotoja, joiden kautta kaikista heikoimmassa asemassa olevat kansalaiset kokisivat saavansa äänensä kuuluviin. Kaikki eivät kuitenkaan välttämättä halua osallistua aktiivisesti yhteiskunnalliseen toimintaan ja sekin on ymmärrettävissä aktiivisen kansalaisuuden ilmaisuksi.

Palvelujärjestelmän toimivuus nousi myös vahvasti esiin tutkimusaineistosta. Melkein kaikkien

kohderyhmien kohdalla oli löydettävissä kokemuksia kykenemättömyydestä hoitaa omia asioitaan palvelujärjestelmän asiakkaana. Kansalaiset kokivat, että eivät ole osallisia omista asioistaan. He olivat menettäneet subjektiivensa palvelujärjestelmän asiakkaina. Tähän kysymykseen on syytä kiinnittää huomiota. Huonot kokemukset palvelujärjestelmästä voivat olla vaikuttamassa tuntemuksiin omasta huonompisuudesta sekä mahdollisesti jopa syrjäytymisen tunteesta. Tutkimusaineiston perusteella voidaan todeta, että palvelujärjestelmässä olisi tärkeää kuunnella aiempaa enemmän kansalaisten omia kokemuksia ja ottaa heidät mukaan itseään koskevaan päätöksentekoon. Palvelujärjestelmässä olisi tärkeää huomioida myös omaiset, jotta hekin saisivat riittävästi tietoa ja tukea voidakseen auttaa omaa läheisiään. Palvelujärjestelmän heikkous nousi esiin erityisesti vankien ja mielenterveyskuntoutujien kohdalla. Pitkien laitoksessa vietettyjen aikojen jälkeen, voi näihin ryhmiin kuuluvien henkilöiden paluu arkielämään olla vaikeaa. Juuri tässä vaiheessa nousevat sosiaaliset kontaktit ja yhteiskunnan tukiverkot keskeiseen asemaan. Ilman apua voi mielenterveyskuntoutuja tai vanki joutua takaisin sairauden tai rikoksen kierteisiin.

Tutkimusaineiston perusteella näyttäisi siltä, että resurssit ovat heikentämässä kansalaisten mahdollisuuksia toimia aktiivisesti osana yhteiskuntaa. Esimerkiksi vammaiset, pitkäaikaissairaat ja mielenterveyskuntoutajat ovat riippuvaisia taloudellisesta avusta sekä henkilökohtaisista avustajista. Ilman henkilökohtaisen avustajan tai tulkin tukea ei osallistuminen harrastuksiin tai yhdistysten toimintaan ole kaikille mahdollista. Lähestyttäessä aktiivista kansalaisuutta resurssien kautta, tulee siitä väistämättä poliittinen kysymys. Poliittisella päätöksenteolla vaikutetaan taloudellisten resurssien suuntautumiseen. Nämä päätökset puolestaan heijastuvat suoraan heikompiensaisten kansalaisten arkielämään ja sen vuoksi olisikin poliittisen päätöksenteon yhteydessä tärkeää kuunnella enemmän erityisryhmien kannanottoja tarpeistaan.

Ymmärrämme sen, että kaikenlainen puhe ja kirjoittaminen ”toisista” tai marginaaleista, kutsuttiin kohteita sitten syrjäytyneiksi, huono-osaisiksi, köyhiksi tai riskiryhmiksi, on aina itse osa kuvaamaansa ilmiötä. Haluaisimmekin pitää suhdettamme erityisryhmiin heidän omien äänien ja toimintojen merkitystä korostavana. Osallisuustematiikkaa voitaisiin käsitellä myös kriittisemmin, johon tässä emme tietoisesti kuitenkaan ole pyrkineet. Haluamme silti tuoda esiin vielä lyhyesti kysymyksen asettelu tasolla erään teoreettisen tavan lähestyä tätä kirjavaa osallisuus keskustelua.

Foucaultlaisesta bio-valta analyysistä kumpuava hallinnan analytiikaksi kutsuttu yhteiskuntatutkimuksen suuntaus antaa perspektiivin katsoa tätä osallisuudesta käytävää keskustelua kysymyksenä vallasta ja pyrkimyksenä muovata, hyödyntää, voimaperäistää ja ohjata

ihmisten kykyjä ja ominaisuuksia. Esimerkiksi politiikka, hallintojärjestelyt ja organisaation johtamistavat voidaan ymmärtää hallintana, jolloin niitä tarkastellaan tekniikoina ja strategioina, jotka muovaavat ja ohjaavat ihmisten tapoja koostaa oma käyttäytymisensä yhtenäiseksi. Oleellista ei niinkään ole valtaa pitävien tai alistetuiden tarkastelu vaan se, miten valta toimii sekä millaisia subjekteja, suhteita, käytäntöjä ja pyrkimyksiä se rakentaa ja tekee mahdolliseksi. Hallinnan analytiikan teoreetikot Dean ja Rose ovat korostaneet uudenlaisen subjektiuden syntymistä, joka vaatii vastuullisia itseään hallitsemaan kykeneviä ja toimintaansa laskelmoivia yksilöitä. Voidaan puhua siis 'hallinnasta vapauden kautta', mikä ilmenee etenkin sellaisten hankkeiden lisääntymisenä, jotka pyrkivät vastuullistamaan yksilöitä. (Helén 2004.)

Hyvä esimerkki tällaisista hallinnan tekniikoista ovat yksilöiden voimistumista tavoittelevat hankkeet, koska niissä ovat mukana toisaalta yksilön autonomisuuden ihanteet ja toisaalta myös vastuullisuuden tavoitteet. (Dean 1999, 168) mukaan tarkoituksena on vaikuttaa esimerkiksi huono-osaisiin siten, että nämä ryhtyisivät itse problematisoimaan asemaansa. Edelleen heillä tulisi olla tarvittava toimintakyky ja elämänvoima, jotta he voisivat toimia aktiivisina, vapaina ja autonomisina päätöksentekijöinä, vastuullisina kuluttajina ja käytännöllisen järjen mukaisina elämää koskevien riskien hallinnoijina, siis hyvinä kansalaisina (emt). Tällaiset pyrkimykset vaikuttavat myös hyvinvointivaltion roolin muutokseen, jonka tarkoituksen voidaan nähdä tulleen enemmänkin 'kyvyllistäväksi' kuin huolehtivaksi. Oman tarkastelunsa vaatisivat näiden toimenpiteiden vaikutukset juuri yksilöiden subjektiuteen ja autonomiaan. Synnyttävätkö uuden hallinnan tekniikat yksilön 'oman elämänsä yrittäjänä' tai merkitsevätkö ne vapauden kunnioittamista ja lisääntyvää vapautta?

Lähteet:

Baringhorst (2008) Kuluttajakansalaisen poliittinen voimaantuminen : Verkon korporaatiovastaisen kampanjoinnin mahdollisuuksia ja ongelmia. *Politiikka* 50:1.

Dean, M. (1999) *Governmentality : Power and Rule in Modern Society*. London : Sage Publications.

Helén, I. (2004) *Hyvinvointi, vapaus ja elämänpolitiikka : foucaultlainen hallinnan analytiikka*.

Teoksessa : Rahkonen, K. (toim.) 2004. *Sosiologisia nykykeskusteluja*. Helsinki : Gaudeamus.

Vehviläinen (1999) *Naisten tietotekniikka ryhmä : yhteisöllisestä ja paikallisesta kansalaisuudesta*.

Teoksessa : Eriksson, P & Vehviläinen, M. (toim.) 1999. Tietoyhteiskunta seisakkeella :
Teknologia, strategiat ja paikalliset tulkinnat. Jyväskylä : SoPhi.